

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

О. В. Яремчук

**Сучасна психологія:
сучасні розробки**

Навчально-методичний посібник

ОДЕСА
ОНУ
2015

УДК 316.6(075.8)

ББК 88.5я73

Я 722

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 3 від 20 лютого 2014 року.*

Рецензенти:

В. О. Татенко, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;

В. О. Васютинський, доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної психології КНУ імені Тараса Шевченка;

В. В. Москаленко, доктор філософських наук, професор, завідувач лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Яремчук О. В.

Я 722 Соціальна психологія: сучасні розробки: навчально-методичний посібник / О. В. Яремчук. – Одеса: «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2015. – 187 с.
ISBN 978-617-689-095-9

У навчально-методичному посібнику висвітлюються сучасні тенденції в розвитку соціальної психології. Викладений у ньому теоретичний матеріал і практичні завдання можуть бути використані у самостійній та індивідуальній науково-дослідній роботі студентів. Це допоможе викладачам забезпечити практичну спрямованість вивчення соціальної психології.

Посібник стане в пригоді при підготовці психологів, а також студентів інших гуманітарних спеціальностей, що вивчають курс «Соціальна психологія».

УДК 316.6(075.8)

ББК 88.5я73

ISBN 978-617-689-095-9

© О. В. Яремчук, 2015

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2015

*Одеській науковій школі історичної
психології І. Г. Білявського
присвячується*

Зміст

Передмова	5
Розділ 1. Парадигма етнокультурної міфотворчості в соціальній психології	7
1.1. Постмодерністський парадигмальний контекст понять «міф» та «етнокультурна міфотворчість»	8
1.2. Формування ідентичності особистості та спільноти шляхом етнокультурної міфотворчості	33
1.3. Етнокультурна міфотворчість покоління	42
Розділ 2. Соціальна психологія в університетській освіті гуманітаріїв.....	51
Розділ 3. Соціально-політичний міфодизайн як етнокультурна міфотворчість	127
3.1. Соціально-психологічні технології міфотворчості	127
3.2. Дискурсивні практики політичної ментальності	137
3.3. Національний міф: теоретичні, прикладні та тренінгові виміри.....	152
3.3.1. Соціально-психологічна модель національного міфу	152
3.3.2. Політико-психологічна технологія створення консолідуючого національного міфу	169
3.3.3. Формування вмінь та навичок індивідуальної авторської міфотворчості особистості в політиці шляхом спільного вчинку	182
3.3.4. Тренінговий формат національної міфотворчості	194
3.3.5. Прикладні аспекти створення консолідуючого національного міфу в дискурсивних практиках представників мультикультурних регіонів	203
3.3.6. Практика соціально-психологічного тренінгу національного міфотворення	208
Післямова.....	213

Передмова

Даний навчально-методичний посібник ґрунтується на новітніх розробках в соціальній психології, що стосуються постмодерністського тлумачення взаємодії особистості та соціуму. Авторська концепція етнокультурної міфотворчості особистості виступає основою першого та третього розділів посібника. В свою чергу, другий розділ призначений роз'ясненню того, яким чином в класичні уявлення соціально-психологічного знання може бути інтегрована постмодерністська парадигма. Виокремлення принципів побудови соціально-психологічної концепції етнокультурної міфотворчості особистості та реалізація цих принципів у процесі створення оригінальних методів та прийомів актуалізації етнокультурного міфотворчого потенціалу особистості в умовах модернізації освіти та українського суспільства в цілому, є актуальними, зважаючи на запити суспільної практики. Практично-перетворювальні можливості соціально-психологічної концепції етнокультурної міфотворчості особистості базуються на залученні до її формування теоретико-методологічної традиції історичної, психології та психології вчинку, існуючої у вітчизняній соціально-психологічній науці, за умови врахування культурно-історичних особливостей міфотворчості різних поколінь українського соціуму, додатковими аргументами для впровадження даної теоретичної розробки в освітній процес студентів-гуманітаріїв з дисципліни «Соціальна психологія» є наступні:

- неусвідомлювані чинники соціального управління (індивідуального та надіндивідуального рівня) тісно пов'язані з проблематикою міфу та міфотворчості в масовій свідомості;
- акмеологічні практики, що чимдалі повніше впроваджуються в національну систему освіти, зокрема, базуються на потужному глибиннопсихологічному ресурсі етнокультурної міфотворчості особистості;

- шлях до розкриття власної індивідуальності передбачає суб'єктно-вчинкову активність особистості, що спонтанно реалізується в процесі індивідуального авторського міфотворення.

Структура навчально-методичного посібника вибудована за наступною логікою: від теоретичного обґрунтування етнокультурної міфотворчості особистості та спільноти в її різноманітних прикладних втіленнях до впровадження даних сучасних розробок в університетську освіту з соціальної психології. Відповідно, це реалізується у першому та другому розділах даного навчального посібника. Специфікою цієї праці є матеріал, що поданий в Розділі 3 «Соціально-політичний міфодизайн як етнокультурна міфотворчість». За задумом автора даний розділ демонструє можливості використання отриманих в курсі соціальної психології знань в соціальних практиках. А саме в соціально-психологічних технологіях міфотворчості; дискурсивних практиках політичної ментальності; в синтезуванні національного міфу.

Розділ 2 «Соціальна психологія в університетській освіті гуманітаріїв», представлений методичними розробками автора посібника, які складаються з розгорнутої програми навчальної дисципліни «Соціальна психологія», опису методів навчання та контролю якості знань, рекомендованої літератури до курсу, інформаційних ресурсів, завдань для самостійної та індивідуальної роботи студентів та творчих завдань для тих, хто вивчає соціальну психологію поглиблено.

Даний навчально-методичний посібник може прислужитися не тільки студентам, аспірантам та університетським викладачам з соціальної психології, соціальної філософії, культурології, соціології та соціальної роботи, але й широкому загалу, який долучений до активної соціально-психологічної практики.

Розділ 1. Парадигма етнокультурної міфотворчості в соціальній психології

Для сучасного етапу становлення цивілізації характерними є стрімкі зміни культурних, ціннісних основ життя. На наш погляд, це є закономірним етапом розгортання творчого потенціалу особистості та спільноти, який ще не будучи позначений науковими засобами, оприявнюється в міфологічних формах у процесі етнокультурної міфотворчості суб'єкта.

У всьому різноманітті проявів перехідного стану необхідно виявити найбільш важливі або сенсоутворювальні фактори, що визначають напрям культурно-історичного розвитку спільноти. Роль моделі, яка пояснює поведінку особистості і суспільства в різні історичні моменти, була зазначена ще Е. Еріксоном (1975). У пошуку системо- й сенсопокладальних факторів актуального історичного моменту й, відповідно, означуючи парадигми («зразки») його осмислювання й переживання, необхідно підкреслити критерій їх пояснювальної та прогностичної валідності для вивчення життєздійснення окремої особистості та етнічної спільноти як суб'єктів [13]. На наш погляд, цьому критерію відповідає парадигма етнокультурної міфотворчості в соціальній психології.

Згідно з Т. Куном та І. Лакатосом, парадигма розглядається як сукупність теорій, що складають метатеоретичну єдність, яка базується на певних онтологічних та гносеологічних ідеалізаціях та настановах, розповсюджених в науковому співтоваристві [7; 8]. Ми пропонуємо в якості такої ідеалізації міфотворчість.

Метою даного посібника є окреслення основних методологічних принципів парадигми етнокультурної міфотворчості в соціальній психології та обґрунтування її евристичного та формувального потенціалу.

1.1. Постмодерністський парадигмальний контекст понять «міф» та «етнокультурна міфотворчість»

На думку багатьох дослідників, сьогодні постмодерн виступає як новий світогляд, для якого характерний «культ культури» в сенсі перетворення культури із «застиглої» в «гарячу» [1; 3; 4; 16] шляхом естетичної гри з традицією. В соціальнопсихологічному переломленні постмодерністський світогляд оприявнюється в децентралізації влади, гетерогенності життєвих контекстів, переході до інформаційного стану світу [19]. Сучасний стан речей спонукає до осмислення проблеми вибору культурних знарядь (за Л. С. Виготським), яка в свою чергу витісняється проблемою особистої ініціативи у синтезуванні нових культурних форм пізнання на базі старого, але неочевидного культурного досвіду. Цей процес, на наш погляд, має яскраво виражену міфотворчу природу. Дійсно, в методології сучасної соціальної психології оприявнилися ідеї системного плюралізму, толерантності, взаємодоповнювальності різних пізнавальних «логік» і це відбилося в об'єднувальному принципі «зв'язку усього з усім», у великій мірі притаманному міфотворчості.

Міф є однією з надзвичайно складних реалій культури, і його можна вивчати й тлумачити в багатоманітних та взаємодоповнювальних аспектах. Важливо те, що міф описує потужні прояви священного (надприродного) в тутешньому світі. Він є засобом пізнання поряд з наукою, мистецтвом, релігією, мовою [6]. Але це специфічний засіб пізнання, міф узагальнює досвід безпосередньо, спонтанно, неререфлексивно. О. Ф. Лосєв визначає сутність міфотворчості як «життєво відчуту й твориму уречевлену реальність» [10]. На думку представників глибинної психології, міф – найбільш оформлене відображення індивідуального й колективного несвідомого (К.-Г. Юнг та ін.) [17]. Структуралісти вважають міф своєрідною мовою образів, яка наділена чіткою структурою й здатна передавати знання про світ не гірше, ніж абстрактна логіка (К. Леві-Строс).

Почасти в дослідженнях міфу останній визначається за контрастом з сучасним (раціональним, логічним, науковим) поглядом на світ. Однак, такий поляризований висновок про розвиток свідомості занадто спрощений, хоча б тому, що міф задає парадигму для всіх значущих актів людської діяльності, процесу пізнання, пояснює «походження» речей, що дозволяє оволодівати ними. Йдеться не про «зовнішнє», «абстрактне» пізнання, але про пізнання яке «переживається» під час ритуального відтворення міфу або в ході проведення обряду (для якого він є основою). Ми солідаризуємося з позицією К.-Г. Юнга, Дж. Кемпбела, М. Еліаде та інших дослідників у тому, що будь-яке значиме діяння людини, будь-який ритуал відтворює міфічний архетип. Міф – це модель для «створення» форм – біологічних, психічних або історичних. На думку Е. Ноймана, процес індивідуальної творчості впливає на міф, певним чином його трансформуючи. Особливо це характерне для епохи постмодернізму, яку часто називають епохою реміфологізації. На фоні деконструкції архаїчних міфів й створення нових міфологічних форм важливо дати визначення міфові як стану суспільної свідомості, який є сталим і разом з тим діалектичним в різні епохи. Дійсно, кожна цивілізація у своєму ставленні до міфу проходить певні етапи. Спочатку це дорефлексивне злиття, розчинення в міфі, потім деміфологізація і, нарешті, реміфологізація – повернення до міфологічної свідомості на новому рівні, де в знятому вигляді у внутрішньому світі особистості перебувають всі попередні етапи.

На думку Л. Д. Бевзенко, роль людини, індивідуальності в епоху постмодерну зростає. При чому відповідальність з полюсу елітарного зміщується в повсякдення через те, що в критичній точці у вирішальний момент може опинитися будь-яка людина. Говорячи про типи індивідуальних переживань світу та соціокультурну динаміку, дослідниця вводить власну типізацію на основі критерію структурування світу індивідом в суб'єктивному образі світу. Перший рівень – світ як цілісність для якого характерне почуття ембріональної вродженої включеності в цю цілісність та

переживання захищеності. Це – міфологічне структурування світу. Другий рівень – світ як опозиція суб'єкту, протиставлення «людина – світ», що передає стан боротьби. На цьому рівні відбувається структурування світу шляхом бінарних опозицій. Це – логічне структурування. Третій рівень – характеризується відчуттям хаотичності, відсутністю мети та смислу. На цьому рівні панує беззахисність, самотність, приреченість. Це взагалі позначає відсутність структурування. Четвертий рівень – позначений відчуттям світу як цілісності, але вже з присутністю яскраво вираженої індивідуальності людини. Для нього характерні стосунки синергізма, співзвучності долі світу та індивідуальної долі. Провідною логікою структурування світу є логіка парадоксальності. В теперішніх умовах можна констатувати наявність всіх чотирьох рівнів структурування суб'єктивного образу світу. Тобто, в індивідуальному досвіді людини присутні, по-перше, уявлення про структуру та зв'язки, просторово-часовий та причинно-наслідковий закони; по-друге, залишаються актуальними тілесна, емоційна та інтелектуальна готовність реагування на події світу – природного, соціального, духовного. В цілому, коментуючи зазначену вище типологію, зауважимо дотичність рівнів структурування до розвитку людини в онтогенезі. На першому етапі актуальним є цілісне життя, в якому дитина ще не відчуває власної індивідуальності. Іншими словами, вона розчинюється у колективності. На другому етапі, замість втраченого цілісного переживання світу приходять вкрай спрощений спосіб його структурування: дихотомія суб'єкта та об'єкта. В цій логіці порядок заснований на простих раціональних, логічних побудовах. У світі зникає символічна багатовимірність і вкорінюється знакова бінарна опозиція. Виникає слушне запитання, як з цього хаотичного мозаїчного світу знову створити цілісність і якою вона може бути? Ми солідаризуємося з Л. Д. Бевзенко у тому, що це – динамічна, парадоксальна цілісність. До людини, яка осягнула граничне відчуття власної індивідуальності, знову повертається інтуїція включеності в Універсум. В цьому

переживанні синтезується індивідуальне та колективне, поєднуючись у діалектичне ціле. Це феноменально постає у тому, що перебіг подій у світі безпосередньо позначається на самій людині. І, навпаки, всі події індивідуального життя переживаються як резонансні до станів світу.

На думку Е. Фрома, парадоксальна природа цього відношення полягає в тому, що воно включає гостре, навіть болюче усвідомлення власного «Я» як окремої та унікальної сутності та стремління вийти за межі цієї індивідуальної організації, бути єдиним з Усім. Е. Фром співвідносить такий стан речей з релігійним настановленням, яке водночас постає як найбільш повний досвід індивідуальності і як його протилежність. Це гордість, цільність і в той же час смиренність, що постає в переживанні себе лише як візерунка у тканині Універсуму [19, 43]. Логіка парадоксальності відкриває нові можливості соціальної інтеграції: людина як активна сила отримує можливість в певні біфуркаційні моменти одним своїм вчинком повернути події в певному напрямі. Ця нова цілісність вже не гарантує людині того захищеного ембріонального стану, який був присутній в першому модусі структурування світу. Досвід двотисячолітнього руху культури призвів до необхідності нової цілісності, яка знімає у собі дихотомічність та перевершує її. Зазначені вище трансформації уможливлються завдяки зв'язку свідомості людини з колективним несвідомим.

Як вважав К.-Г. Юнг, "на базовому рівні психічної реальності містяться архетипічні образи, що заломлюються в області особистісної фантазії і структурують особистий міф індивіда. Особистість постійно включена у фантазійну діяльність як у поточний життєвий процес". К.-Г. Юнг називає це "безперервним творчим актом, тому що за допомогою фантазії психічне створює повсякденну реальність"[17, 29]. Окрема особистість взаємодіє з колективним несвідомим відповідно своїй внутрішній організації і рівню особистісного розвитку. І можна припустити, що індивід послідовно проходить в онтогенезі через позначені вище етапи

взаємин з міфом. Для етапу реміфологізації, актуального в наші дні, характерна тенденція активного пошуку цілісності на рівні соціуму й особистості. Не випадково процес індивідуації, як злиття свідомості з несвідомим з метою досягнення гармонійної цілісності, в основних моментах співвідносний зі стародавніми міфологічними сюжетами світотворення, героїчних подвигів, а інколи й есхатологічних трагедій, що оприявнюється в міфологемі «кінця світу» в масовій свідомості. Отже, враховуючи вищезазначене, можна сформулювати основні концептуальні засади дослідження етнокультурної міфотворчості, які є основою для впровадження концепції етнокультурної міфотворчості особистості в соціальній психології.

- **Міф як універсальний культурно-психологічний феномен**, що є первинним кодом смислів, символів, світоглядних установок, що відбивають універсальні архетипи колективного несвідомого в індивідуальній психіці.
- Важливо те, що міф є системою мислення й досвіду, яка спирається на психологічний баланс свідомої та несвідомої сфери особистості і таким чином виступає медіатором між реальним та потенціальним «Я».
- Специфічна якісна структура міфу дозволяє відбити тенденцію холістичності у внутрішньому світі людини й у соціальному житті, що виявляється, насамперед, у синтезі логіки й емоцій, раціонального й інтуїтивного способів пізнання світу.
- Міф є універсальною формою включеності людини у світ, екологічним способом досягнення особистістю цілісності, інструментом структурування, упорядкування психічних змістів на шляху до самості.
- Виходячи з такого розуміння феномена міфу, варто підкреслити, що особистість спонтанно створює міфологеми просто перебуваючи у своєму природному стані означування, переживання й оцінювання життєвих подій [17].
- Будучи інтегральним компонентом ментальності певної культури, етносу, соціальної групи, особистості, міф задає

координати картини світу і визначає перспективи самореалізації суб'єкта у певному смисловому полі можливостей.

На нашу думку, на шляху оволодіння змістами несвідомого особистість створює власний міфологічний простір. Для його позначення ми вводимо поняття "індивідуальний авторський міф". Останній постає як основний смислоутворювальний фактор формування індивідуальності людини, що виконує ключову роль в її саморозвитку. З іншого боку, він є осередком культурно-історичного потенціалу особистості, насамперед через архетипічні змісти різних рівнів, заломлені в ментальності. Окреслимо предметно-понятійне поле етнокультурної міфотворчості особистості й індивідуального авторського міфу. **Етнокультурна міфотворчість особистості** – це процес творення суб'єктивного міфологічного простору, що корелює з певним типом культурно-історичного, етносоціального й екзистенціального досвіду, відбитим в різних текстах (наративах, поведінці і ширше, у життєвому шляху в цілому). Продуктом етнокультурної міфотворчості особистості є індивідуальний авторський міф. Ми розуміємо **індивідуальний авторський міф** як переважно усвідомлюваний суб'єктом трансцендентний акт цілісного осягнення суб'єктивного екзистенціального досвіду (зокрема, особистої міфології, цінностей, свого покликання, потенціалу самоздійснення), що об'єктивується найчастіше в автонаративі. У плані взаємодії з історичною традицією етнокультурна міфотворчість наближається до екзистенціального проектування особистості, і тоді суб'єкт вибудовує свій життєвий світ відповідно до досягнень, проблем та перспектив спільноти, з якою він себе ідентифікує.

Поле ментальності є своєрідним простором для розгортання етнокультурної міфотворчості особистості. Для чіткого окреслювання структурно-функціональних характеристик етнокультурної міфотворчості необхідно з'ясувати точки дотику й розбіжності цього поняття з семантично близькими поняттями «ментальність» та «картина світу». Ментальність є складною

поліфункціональною системою, що представлена усвідомлюваними та неусвідомлюваними психічними змістами на глобальному, етнічному та особистісному рівнях, і з одного боку, може розглядатися як спосіб осягнення традиційної картини світу і своєрідна «методологія» пізнавальних стратегій особистості; процес і результат креації індивідуального образу світу; з іншого боку, це – семантична матриця свідомості, на яку накладається «жива функціонуюча дійсність». Третій вимір ментальності – це дискурс, що відбиває процес роздумування, а також правила «обговорювання світу»; синкретичний гнозис навколишньої дійсності, що є логіко-інтуїтивним і раціонально-емоційним водночас й відображає свідомий та несвідомий рівні пізнавальної діяльності особистості. Не применшуючи значущості всіх вищенаведених іпостасей ментальності, слід підкреслити, що вона може бути проінтерпретована як певний стан свідомості, в якому актуалізуються ці змістові складові. Дане припущення дозволяє звернути увагу на можливість зміни ментальності. На наш погляд, особистість-суб'єкт може творчо змінювати ментальність, як свою власну так і колективну у спільній вчинковій діяльності. Цьому сприяють творче натхнення суб'єкта, пікові переживання та межові стани. Дійсно, у станах «балансування на межі хаоса» свідомість є найбільш гнучкою та підготовленою до змін. Послаблення жорстко встановлених зв'язків у свідомості призводить до трансформації наявних у ній структур та до спонтанного створення нових. Якщо погодитися з тим, що значення є визначальною, впорядкувальною та систематизуючою структурою свідомості [9], то в процесі зміни ментальності слід звернути увагу саме на трансформацію значень шляхом надання їм суб'єктивних смислів та на зворотній процес означування індивідуальних смислів, що сприяє перетворенню особистості у творчого суб'єкта культури. Отже, постійне спонтанне осмислювання значень та означування смислів суб'єктом культуротворчості сприяє появі нової якості ментальності й перетворює її на гнучкий інструмент пізнання зовнішнього та внутрішнього світу особистості.

Враховуючи те, що особистісне сприйняття, пам'ять, мислення, уява озброєні та водночас обмежені системою значень, властивих певній культурі чи спільноті, з якою особистість себе ідентифікує, можна припустити, що й трансформація значень в зазначеному вище сенсі екологічніше протікатиме в процесі групової психотерапевтичної роботи, сказати точніше, в процесі спільного вчинку міфотворчості (про це йтиметься далі).

Поточнімо зв'язки між поняттями «ментальність», «картина світу» та «свідомість». Як відомо, свідомість не охоплює внутрішній світ людини у цілому, вона, як і психічне взагалі, служить для «регуляції» поведінки, для приведення її у відповідність з потребами людини й об'єктивними умовами, в яких вони задовольняються. За С. Л. Рубінштейном, наявність свідомості передбачає виділення людини з її оточення, появу ставлення суб'єкта дії та пізнання до об'єктивного світу [12]. Класичне визначення свідомості: «свідомість – специфічно людський спосіб відображення дійсності через посередництво об'єктивованих у слові суспільно вироблених узагальнених значень» – акцентує увагу на значеннєвій природі останньої. Центральною психологічною проблемою, однак, залишається процес усвідомлення людиною світу через означування його. Метафорично висловлюючись «свідомість не вміє» усвідомлювати процес створення усвідомлюваного. Тому не дивно, що вона також «не вміє» усвідомлювати й процес вербалізації думок, в тому числі й процес побудування значень.

Значення, як вважає В. Ф. Петренко, неподільно пов'язані з іншими складовими людської свідомості: «особистісним смислом, чуттєвою тканиною, емоційною забарвленістю» [11]. Мабуть тому жодний словесний опис не спроможний передати саме те значення, яке виникає у свідомості. Як відомо, свідомість існує не тільки у словесній, але й в образній формі, наприклад, у мистецтві, для якого характерне міфопоетичне мислення. На думку О. Потебні, міф складається з образу й значення. Образ – суб'єктивний засіб пізнання, безпосередньо внесений у значення, він є джерелом

пізнаваного. Звідси продуктивність міфо-поетичного мислення, здатного охопити невербалізовані значення, наблизити людину до пізнання того, що принципово не може бути формалізоване у суспільно вироблених значеннях, поняттях.

Міфологічна свідомість, на наш погляд, серед низки аспектів свого функціонування оприявнює раціонально-інтуїтивний зв'язок «Я» особистості з навколишнім світом, з іншими людьми та у великій мірі з самим собою як іншим, тобто потенційним «Я» [18]. Для того, щоб останнє стало можливим, необхідне трансцендентування особистості як суб'єкта за межі власного свідомого, що передбачається зміненими станами творчого натхнення, катарсису і т. ін.

Цілком припустимо, що суб'єкт, ініціюючи творчу активність, як таку та ще інтенсивніше, самовизначаючись у акті індивідуальної авторської міфотворчості, може впливати на процес становлення власної свідомості, а то й трансформувати її згідно з новими, щойно відкритими (пізнаними) суб'єктивними смислами. На думку В. Ф. Петренка [11], аналіз системи значень – конструктів, понять, категоріальних структур – це спосіб осягнення вмісту свідомості і водночас механізм її змінення чи конструювання (тим більше це стосується смислових конструктів).

Але з нашої точки зору, такий підхід не вповні враховує специфічні закономірності функціонування свідомості й динаміку ментальності окремої неповторної особистості чи суб'єкта. За С. Л. Рубінштейном, визначальними для систем такого рівня складності як свідомість людини є все ж таки не загальні, а специфічні закономірності. Ефект дії загальних закономірностей видозмінюється в індивідуальній свідомості конкретної особистості. Тому ми вважаємо за необхідне, зокрема, у дослідженні та трансформації ментальності як певного стану свідомості спиратися не тільки на аналіз конструктів, понять, категоріальних структур, а й на спонтанне індивідуальне виявлення понять-образів, міфологем і т. ін. у продуктах міфотворчості конкретних індивідів.

Включення цього міфологічного вмісту у колективний синтез нових значень, символів, смислів в процесі спільного вчинку міфотворчості, на нашу думку, надає можливість актуалізувати культурно-історичний потенціал особистості й спільноти (про це йтиметься у розділі 3).

Таким чином, зміст свідомості породжується в результаті неусвідомлюваних операцій. Яскравим прикладом останнього є створення моделі світу в певній культурі. Модель чи картина світу в людській свідомості належить скоріше до числа міфологем, ніж до понять емпіричного рівня – носії певної культурної традиції можуть не усвідомлювати її, нерелексуючи використовувати систему уявлень про світ.

В. М. Топоров, вважає картину світу результатом переробки інформації стосовно середовища й самої людини, причому «людські» структури й схеми часто екстраполюються на середовище, яке описується мовою антропоцентричних понять [14]. Таким чином, можна зауважити, що навколишня дійсність у цілому представлена у людській свідомості не просто як результат переробки первинних чуттєвих даних сприйняттям, а як результат їх вторинного перекодування за допомогою знакових систем, зокрема міфологічної.

Дійсно, картина світу зреалізована у різноманітних семіотичних втіленнях, які скоординовані між собою й складають єдину універсальну систему. На думку Н. Ф. Каліної, ця система має природу семіосфери й може бути названа ментальністю [5]. Ментальні структури – це внутрішні репрезентації або коди, через посередництво яких знання про навколишню дійсність представлені у свідомості.

Отже, кодування інформації охоплює кілька рівнів когнітивної переробки, кожний з яких «перепишує» її власним особливим способом (через образи, схеми, концептуальні узагальнення, у знаковій й символічній формі і т. ін.). Показово те, що на всіх етапах переробки інформації існує певна надлишковість її, тобто її більше, ніж необхідно для безпосереднього розуміння.

Надлишковість перш за все оприявнюється у конотативних й контекстуальних значеннях окремих фрагментів дискурса. Цей факт спонукає згадати про відому з робіт структуралістів надлишковість міфологічної структури. Що ще раз переконує у подібності картини світу до міфологеми, яка існує на домисленнєвому рівні.

Безумовно, впорядковане накопичення інформації про світ розширює можливості його розуміння, однак, це розуміння є скоріше підтвердженням гіпотези стосовно того, яким уявляється світ в певній культурі, ніж просто первинним засвоєнням раніше невідомих фактів. Як відомо, центральне місце у процесах моделювання реальності у свідомості займає мовна категоризація явищ зовнішнього світу. Отже, цей процес опосередкований системою мовних значень й особистісних смислів, як їх конотацій, що сукупно відображають різні рівні репрезентації феноменів реальності, узагальнення їх у картині світу, спільноти та окремої особистості в культурі.

Звідси випливає думка, що психологічні механізми категоризації світу у свідомості представників різних лінгвокультур мають семантичні й прагматичні розбіжності, це й зумовлює різноманіття форм й типів світосприйняття. Ці розбіжності, звісно, оприявнюються в особливостях дискурсу представників окремих культур або субкультур. Дискурс є, на наш погляд, можливим об'єктом емпіричного дослідження динаміки ментальності та міфотворчості, предметом якого виступають психологічні механізми, що зумовлюють появу різноманітних особистісних новоутворень, які відбиваються у мовних репрезентаціях особистості.

Приділимо увагу взаємозв'язку дискурсу й міфотворчості. У постмодерністському напрямі соціально-психологічних досліджень, особливо у соціальному конструкціонізмі, широко застосовується поняття дискурсу. На цьому етапі викладу матеріалу наведемо міркування стосовно застосування конструктивістського тлумачення дискурсу в парадигмі етнокультурної міфотворчості.

Класичне судження М. Фуко стосовно сутності дискурсу виглядає наступним чином: «Ми будемо називати дискурсом групу висловлювань, що складаються на основі обмеженої кількості тверджень, по відношенню до яких можливо визначити групу умов їх існування. В цьому сенсі дискурс – не ідеальна, позачасова форма, а фрагмент історії, який накладає власні обмеження, пропонує свій поділ на частини, свої трансформації, специфічні способи темпоральності» [15, 117]. М. Фуко підкреслював, що знання – це не тільки відображення дійсності, а й конструювання її: структура дискурсу й різноманітний «режим» знання жорстко задають, що вважати істинним, а що хибним. Тому, досліджуючи структуру різноманітних «режимів» знань, тобто правил, які встановлюють, що можна говорити, а що не можна, що вважати істинним, а що хибним, ми впритул підходимо до тлумачення дискурсу як своєрідної міфотворчості, що надає інформацію про специфічні концептуалізації суб'єктивного досвіду, які можна вважати індивідуальними міфами, тобто оприявленням суб'єктивного образу світу, про що докладніше зазначимо нижче.

Важливою для розуміння індивідуальних міфів як суб'єктивних переломлень колективної ментальності є концепція універсальних та культуро-специфічних, соціальних категорій культури О. Я. Гуревича. Вона надає можливість вивчати етнокультурну міфотворчість особистості й спільноти співвідносно з об'єктивними маніфестаціями категорій свідомості в культурі [2]. Позначений підхід доцільно залучати до дослідження змін ментальності особистості в глобалізаційну епоху та з'ясування категоріального складу соціетальних матриць глобальності та етнічності в певній етнокультурі через посередництво етнокультурної міфотворчості її представників (про це йтиметься у розділі 3).

У якості необхідного підґрунтя для постановки методологічних принципів парадигми етнокультурної міфотворчості в соціальній психології, розглянемо подальший розвиток ідей М. Фуко. Послідовники М. Фуко оперують більш конфліктною ніж він картиною, у якій різноманітні дискурси співіснують або борються

за право визначати істину. Для сучасних дискурсивних практик важливі наступні положення:

1. знання і психологічні процеси контекстуально зумовлені;
2. розуміння – спільна діяльність, яка призводить до конструювання світів;
3. істина – не в емпіричній обгрунтованості, а в еволюції соціальних процесів;
4. модель світу задається історично змінними видами діяльності й формами соціальної дії (Джерджен).

У філософському ракурсі постмодерністський дискурс знімає дихотомію внутрішньої та зовнішньої реальності, критикує традицію у формі її семіотичного переосмислення («текстовий аналіз» Р. Барта, «деконструкція» Ж. Дерріда, «семаналіз» Ю. Крістевої). Методологія постмодернізму особливо акцентує інтелектуальний стиль, спосіб розмірковування, письма, особливості комунікації (Ю. Хабермас) як засоби пізнання дійсності, тобто, на передній план виходять самі умови пізнання. Важливо підкреслити, що в новому світогляді події не обмежуються причинно-наслідковими зв'язками, але можуть бути розглянуті крізь смислові синхроністичні, енергетичні, структурні зв'язки. В цій логіці світ постає як спосіб опису, він вибудовується суб'єктом, але, з іншого боку, він невизначений та непередбачуваний. Цей стан речей добре відбиває ідею індивідуальної авторської міфотворчості.

В цілому, постнекласична наукова та художня творчість демонструють зразки вірогіднісних систем, узгоджених з сучасним образом світу як системою нелінійних процесів (І. Р. Прігожин). Якщо застосувати цей підхід до особистості, етнонаціональної спільноти, суспільства в цілому, то можна припустити, що в критичних ситуаціях майбутнє різнорівневих соціально-психологічних систем залежить від їх індивідуальності (що уможлиблює суб'єктивне сприйняття й переживання непередбачуваних та випадкових подій), а не визначається повністю універсальними законами. Дослідницька практика

постмодернізму в свою чергу передбачає підвищену рефлексивність, семантичну пильність: для вченого стає звичним (завдяки впливу герменевтики й теорій мови) змінювати методологічні настанови в процесі роботи з різними текстами, досягаючи більш продуктивного розуміння.

Таким чином, з напрацювань постмодернізму, на наш погляд, для парадигми етнокультурної міфотворчості особливо актуальними стають **принцип методологічних сумнівів й комунікативна раціональність**, які базуються на «лінгвістичному повороті», орієнтовані на гетерогенність, сільовий та контекстний аналіз. Комунікативна раціональність в конструктивістських дослідженнях – це інструмент, через посередництво якого з окремих фрагментів складається мозаїка, яка дозволяє побачити загальну картину іще до того, як та стала реальністю. Це відбиває прогностичну функцію міфотворчості і нагадує принцип «бриколажу», характерний для міфологічного мислення, про що свого часу писав К. Леві-Строс.

Прикметно, що конструкціонізм **відмовляється від дихотомії об'єкта і суб'єкта** і тут ми можемо констатувати його очевидний перетин з ідеями М. М. Бахтіна та М. Бубера, які є методологічно значущими для парадигми етнокультурної міфотворчості, про що йтиметься у подальшому викладі її положень. Важливим принципом постмодерністської думки є також **зняття дихотомії універсального та індивідуального**. «Фокус на мові передбачає децентрацію суб'єкта». Таким чином, на нашу думку, індивідуальність стає медіумом культури та мови [19, 36]. Але важливо пам'ятати, що не стільки текст домінує над особистістю, скільки особистість володарює над текстом. О. Потебня підкреслював, що в процесі розуміння ми не відтворюємо, а творимо значення слова (і в цьому «викривленні» суть індивідуальності). В свою чергу С. Фіш довів, що текст не має єдиної або істинної інтерпретації і кожний читач є свого роду співавтором. Отже, множинність інтерпретацій як методологічний принцип постмодернізму актуалізує «археологічну» роботу з

текстами (деконструкцію), яка пов'язана зі зніманням шарів мови, встановленням зв'язків (перегуків) текста з іншими текстами. На думку Ж. Дерріда, дослідник повинен виявити в тексті сліди різноманітних нашарувань, пов'язаних з особливостями культури й особистості. Це правомірно, оскільки кожному суб'єкту картина світу відкривається з його унікально-буттєвої перспективи бачення, і тому будь-яка авторська версія образу світу (індивідуального міфу) несе власну істину, відбиту в тексті.

Серед негативних проявів методології постмодернізму часто називають безвідповідальність постмодерністського дискурсу, відмову від «слова як вчинку». Ми не погоджуємося з цим. Дійсно, відповідальність винесена за дужки у постмодерністському світогляді, але це лише означає, що вона апріорі повинна бути присутня в автора (суб'єкта). Отже, як це не парадоксально виглядає, постмодернізм повертає в психологію методологічний принцип суб'єктності, легалізуючи суб'єктивний досвід. До евристичних надбань постмодернізму, безумовно, належать метафоричність дискурсу, синкретичність думки, експерименти зі стилем, характерні для перехідних та кризових моментів в житті суспільства. Перефразовуючи Б. Л. Пастернака, постмодернізм – це скорописання культури в епохи її розривів. Від себе додамо, що застосування методологічних принципів постмодернізму в парадигмі етнокультурної міфотворчості знімає опозицію суб'єктності – контекстуальності, тому що суб'єкт-автор «дозволяє» різноманітним контекстуальним змістам вільно поєднуватися, накладатися один на одний і навіть конфліктувати у власному індивідуальному міфі. Ця позиція «небайдужого спостерігача» міфотворчого процесу, який виявляє власну інтенціональність, воліючи зануритися у несвідомі вмісти «Я» (етнокультурної спільноти) під час дискурсивної практики й здобути, таким чином, нову варіацію індивідуального та колективного міфу, без сумніву вимагає високого рівня суб'єктності. Саме цей рівень дозволяє піти далі, за межі власного

«Я», не переймаючись втратою цих меж, довіряти спонтанним процесам самоорганізації глобального психічного простору.

Для більш детального з'ясування співвідношення предметно-понятійного поля етнокультурної міфотворчості з категоріальним апаратом структуралізму та постструктуралізму (напрацювання цих шкіл лягли в основу декількох методичних розробок автора, що представлені у виданні «Актуалізація етнокультурного міфотворчого потенціалу студентів-гуманітаріїв» звернемося до структур, що оприявнюються у мовленні та інших сферах. К. Леві-Стросс виявив їх у системах первісного родства, К. Левін – в соціальному полі, Ж. Лакан – у несвідомому, Р. Барт – у літературі. Та нас цікавить, перш за все можливість вивчення сталих структур в контексті етнокультурної міфотворчості, тому звернемося до напрацювань постструктуралізму М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотара та інших, які, на наш погляд, надають методологічний фундамент для подальшого теоретизування й дослідницької практики в напрямі реміфологізації. Основний об'єкт досліджень М. Фуко – вивчення несвідомого різних історичних епох під знаком епістемі – структури, яка істотно обумовлює можливість певних поглядів, концепцій, наукових теорій і власне наук у той чи інший історичний період [15]. М. Фуко також позиціонував епістему як дискурс-формування, що визначає спосіб, в якому світ уявляється або «бачиться». У цьому сенсі термін дотичний до поняття парадигми або проблематики, тобто безпосередньо співвідноситься з символізацією навколишнього світу у свідомості. У шістдесяті роки ХХ століття, Фуко розробляє концепцію європейської науки на основі «археології знання», що має своїм ядром «знання-мову». В цьому контексті доречно повернутися до тлумачення дискурсу як певної структури-посередника між свідомим та несвідомим у «Я».

На думку М. Фуко, «в історичному полі людина зустрічається з особливим феноменом, дискурсом, «мовленням, яке занурене в життя», текстом, що перебуває у єдності з психологічними, прагматичними, соціальними й культурними факторами його створення й функціонування» [15]. Чим багатіший дискурс, тим

більш наближуються одне до одного мова й реальність. В ході цієї зустрічі створюються нові узагальнення й філософські поняття, терміни й уявлення, правила й норми. Цьому процесу не притаманна строга логічність й послідовність, навпаки, він характеризується розсіяністю (дисперсністю), перервністю, перехрещенням, взаємовиключенням й регулярністю водночас. Тут знову ж таки відчувається спорідненість дискурсу і міфу як відкритих нелінійних систем, які розгортаються в життєвих колізіях.

Одним з основних термінів, які використовує М. Фуко є «життєвий досвід», в якому людина не виступає джерелом дискурсу, а тільки впорядковує вже існуючі мінливі дискурсивні «сіті реальності» й виступає ініціатором їх смислів й значень. Структура життєвого досвіду у відношенні до будь-якого актуального феномену є полярною: вона складається зі сказаного (дискурсивного) й не-сказаного (не-дискурсивного). В свою чергу, сказане про певне явище існує на різних рівнях – граматичному (фрази), логічному (пропозиції), психологічному (формулювання) й історичному (висловлювання).

Перебуваючи в області сказаного, людина зайнята практикою «дискурсивних ігор» – ще одне принципове для М. Фуко поняття, в якому події й речі перемежаються. В ході цієї практики формуються знання, естетичні й моральні цінності. Особистість народжується в ній, але не спонтанно, одномоментно, а в міру своєї активності, переоцінки правил й настановлень. Не залишає байдужим точка зору М. Фуко на «мистецтво життя», – воно полягає, перш за все, в реалізації досвіду «підкування про самого себе», який дозволяє творчій людині «заново запитувати очевидності й постулати, зрушувати звички й засоби дії та мислення, розсіювати те, що прийняте в якості відомого, наново переоцінювати правила й настановлення, та виходячи з цієї ре-проблематизації, брати участь у формуванні певної політичної волі (у якій вона виконує свою роль громадянина) [15, 323]. Всі згадані вище поняття стали основою категоріального апарату теорії етнокультурної міфотворчості особистості.

Евристичним в контексті етнокультурної міфотворчості особистості виступає поняття «деконструкція», що належить Ж. Дерріда. Принагідно до обговорення суб'єктності воно згадувалось в попередньому викладі. Розглянемо цей феномен детальніше, акцентуючи його можливості в площині етнокультурної міфотворчості. За допомогою деконструкції Ж. Дерріда освоює проблемне поле, назва якому «невизначеність». На рівні мови деконструкція є заміщенням слів й речень послідовністю субститутів (замісників). Слово як знак (наприклад «людина»), співвідносне з позначеною річчю, але слово-знак не є річчю. В процесі філософствування вихідне слово «людина», переходячи в інші слова – особа, індивід, суб'єкт, об'єкт, білокура бестія, раб Божий, вінець Творіння й т. ін., – пертворюється у свій власний «слід» в силу нечисленної багатозначності, перспектив й кутів зору. Отож, вихідне слово не є раз і на завжди вихідним, в тій же мірі як і позначена річ не залишається раз і назавжди позначеною річчю, існуючи у тій самій безкінечній багатозначності контекстів і розвитку.

Таким чином, з невизначеністю Ж. Дерріда справляється за допомогою феномену «не-визначеності», який не є запереченням визначеності, а являє собою збереження слідів визначеності замість попередньої жорсткої полярності «визначеність-невизначеність». Шлях чи процес переходу від однієї однозначної полярності до множинної «не-визначеності» і є деконструкцією. Будь-яка деконструкція ніколи не буває завершеною, навпаки, вона є стимулом до подальших дій. За Ж. Дерріда, мотивує до цього «таємниця й пристрасть». Конкретні прийоми деконструювання, що пропонує Ж. Дерріда, складають досить стрункий алгоритм дій.

1. Формулювання бінарних опозицій й віднаходження їх практично в будь-якому місці тексту, яке стає ключовим.
2. Надання бінарній опозиції характеру протиріччя й випробування кожної з сторін на міцність шляхом розхитування.
3. Будь-якому правилу чи поняттю надається зворотній характер. Контрправило є також правило.

4. Вимога всезагального заміщення: «будь-який інший є будь-який інший». Цей прийом зокрема використовується в роботі з різними модальностями, які відображуючи реальність, є цілком взаємозамінними (техніка роботи зі сновидіннями як проекціями чи інтродекціями).

Для з'ясування постмодерністського парадигмального контексту понять «міф» та «етнокультурна міфотворчість» звернемося до положень філософії Ж. Ліотара. На його думку, знання існує в двох видах: як наративне (народне, традиційне, не наукове) та як наукове. Але, оскільки кожне з них належить одній культурі, яка передає це знання з покоління в покоління, остільки перше з них теж визнається легітимним, не потребуючим доказів. Саме це знання стає полем мовних ігор. Структура цих ігор за Ж. Ліотаром, визначається співвідношенням різнорідних висловлювань: денотативних (констатуючих), перформативних (відбиваючих певні дії) та прескриптивних (приписуючих певні дії отримувачу інформації в співвідносності з владою, якою наділений її відправник). Від себе додамо, що всі ці висловлювання потенційно «схильні» до символізації, причому йдеться про створення символічних форм у наративах, що безпосередньо відбивають зв'язок їх авторів з навколишньою дійсністю, допомагають пізнавати її.

Дійсно, інформаційне суспільство висунуло зовсім нові вимоги до знання, в якому замість великих історій (в філософії, науці й політиці) виникають «маленькі» оповіді, які дозволяють максимально розширити поле мовних ігор. З ними не обов'язково погоджуватись, але саме вони стимулюють творчу уяву, дозволяють «на очах» конструювати певну систему, яка відкрита змінам. «Маленькі оповіді» у великій мірі сприяють розвитку особистісної відповідальності оповідача, що приймає активну і добровільну участь в мовних іграх. Вони роблять оповідача вільним, довіряючим власним інтуїтивним прозрінням. Таким чином, досягається постійний зв'язок пізнання з реальним життям. Резюмуючи, слід звернути увагу на значущість оповіді, наративу в

житті особистості. З цього приводу зауважимо, що в українській школі психологічної герменевтики Н. В. Чепелевої приділяється увага міфу й міфологічному наративу.

Дійсно, кожна людина народжується в оповіді. З моменту появи на світ навколо неї відбувається безліч подій. Однак, оточуючий її історичний, соціальний чи сімейний контекст стимулює до того, щоб пам'ятати й розповідати історії одних подій, а інші залишати недискурсивними. Сукупності історій формують світогляд людини, а дискурс визначає її вибір – які саме події життя перетворювати в історії і як це робити? Зустріч двох людей завжди є зустріччю історій. У Ж. Дерріда можна знайти у великій мірі евристичне поняття – не-досказаного. Не-досказане – це не протилежність сказаному й не синонім недосказаного, з яким пов'язаний смуток з приводу минулого й втрачених можливостей. Не-досказане присутнє у теперішньому, це момент, що виникає після сказаного. Це певна точка відліку відкритості простору після сказаного, момент початку зовсім іншої історії. Не-досказане передбачає позицію зацікавленості, допитливості й сумніву в будь-якому попередньому знанні, тобто чутливості до того, що відбувається в актуальному полі досвіду. Чутливість забезпечує появу нової історії й відповідно розширення дискурсивного поля. Світ не був створений одного разу, він твориться кожного разу, коли народжується нова історія. Звідси впливає ідея деконструкції власного досвіду як самовислуховування з тією мірою чутливості, яка передбачає вловлення множинності смислів у власній життєвій історії й продовжується деконструктивною постановкою питань, яка дозволяє побачити свою історію загалом й розглянути її з різних точок зору, відмітити як, коли, ким і в яких умовах вони були сконструйовані й віднайти їх обмеженість та можливість нової альтернативної історії. Унікальність людської природи полягає у можливості переривання й поновлення процесу деконструкції. Більше того, деконструкції відповідає спонтанне конструювання власної біографії, яке відбувається паралельно.

Яскравим прикладом деконструкції й спонтанного конструювання є «Сповідь» Аврелія Августина. З одного боку, автором віднайдена неперевершена «практика» роботи з власним «Я», динаміка відвертого саморозкриття й самозмінення, з іншого боку, він розвиває універсальний канон сповідального тексту, в якому досягається самоочищення від особистого заради того, щоб поєднатися з Богом. Сповідальність, як відомо, вибудовується на діалогічності. Будучи важливою складовою індивідуального авторського міфу, діалог в його класичному та постмодерністському тлумаченні безумовно включений у поле дослідження етнокультурної міфотворчості.

Діалог – це комунікативний процес реальних або уявних партнерів, в ході якого відбувається не просто обмін інформацією, а виявлення точок зору, ціннісних орієнтацій та особистісних смислів партнерів. Результат діалогу – синтез нового смислу, який виникає в процесі зіткнення різних смислових полів, що представлені зовнішніми або внутрішніми опонентами. Отже, в індивідуальному авторському міфотворенні шляхом внутрішнього діалогу та автокомунікації за Ю. М. Лотманом, відбувається усвідомлення особистого досвіду. Особистий досвід – довербальна, дорефлексивна складова свідомості, що виникає у конкретних життєвих ситуаціях. Основною одиницею особистого досвіду є подія, представлена у свідомості людини в образній формі або у формі переживання. Результатом осмислення та інтерпретації особистого досвіду як сукупності конкретних життєвих ситуацій, переживань виступає досвід особистості чи особистісний досвід. На відміну від попереднього, основною одиницею його є смисл, який інтегрує події з їх ідейним змістом.

Отже, внутрішній діалог спроможний допомогти поєднати свідомі та несвідомі вмісти особистості й оприявнити новий смисл. Безумовно, **внутрішній діалог** пов'язаний з розрізненням та поясненням нових психологічних фактів особистісного досвіду. Ці процеси значно полегшуються при написанні автонаративу, який

може бути формою прогнозування власного майбутнього та потенціювання творчого саморозвитку.

Г. В. Дьяконов у своїй праці «Основы диалогического похода в психологической науке и практике», 2007 звертає увагу на зв'язок діалогу з метафоричними та символічними явищами психіки, підкреслюючи недостатню вивченість метафори і символу з діалогічної точки зору. Символи й метафори здатні відображати екзистенційно-цілісну й глибинно-поліфонічну природу людини. На думку Г. В. Дьяконова їх феноменологія співзвучна принципам діалогічних психічних явищ. Враховуючи включеність символізації та метафоризації у процес міфотворчості, ці положення повинні враховуватись в розробці парадигми етнокультурної міфотворчості особистості.

Важливою складовою етнокультурної міфотворчості виступає також текст як семіотичний об'єкт, що має знакову природу та підлягає розумінню, інтерпретації, декодуванню. В семіотичному сенсі текст тлумачиться і як текст, представлений у письмових джерелах, і як повідомлення, що породжується клієнтом у психотерапевтичному процесі, і як текст, який творить людина у внутрішньому діалозі, намагаючись осмислити, зрозуміти навколишню реальність, а також себе, свій досвід, власні проблеми. Таким чином, текст виступає засобом інтерпретації не лише навколишньої дійсності, але й іншої людини, а крім того, одним з провідних засобів саморозуміння.

Інтерпретація є механізмом смислового збагачення тексту, що здійснюється завдяки зануренню у контекст – особистісний, діяльнісний, культурний. Саме він і задає ті чи інші інтерпретаційні рамки (або схеми), котрі, з одного боку, обмежують смисловий простір тексту, дозволяючи відкинути несуттєві смисли, а з іншого – розширюють його, збагачуючи новим розумінням змісту повідомлення, сприяючи тим самим породженню нових смислів.

Таким чином, текст є засобом організації, осмислення й упорядкування особистого досвіду. Звідси впливає базовий принцип наративної психології: особистість розуміє себе через

мову, розповідь й письмо й через ці процеси постійно себе конструює. Наративи є посередниками між особистістю й культурою. На думку Й. Брокмейера та Р. Харре, ми не отримуємо спеціальних інструкцій як розповідати історії, а просто звикаємо до широкого репертуару сюжетних ліній, тобто врастаємо в культурний канон наративних моделей [20].

Інакше кажучи, культурні наративи впливають на нас, спонукаючи приписувати певні значення життєвим подіям. Я-концепція особистості, таким чином, виглядає як наративна конфігурація, завдяки якій різні життєві події й епізоди структуруються в єдине ціле.

Звісно, в парадигмі етнокультурної міфотворчості має місце застосування герменевтичних прийомів. Найбільш значущим є те, що інтерпретація підводить до розуміння вчинків інших людей шляхом сенсопокладання й моделювання в психіці інтерпретатора суб'єктивної реальності автора тексту. З огляду на те, що зчитування смислів тексту є основним прийомом інтерпретації, розшифровка змісту, що стоїть за очевидним, може призвести до множинності і навіть конфлікту інтерпретацій, даних не тільки різними людьми, але й однією людиною. Прихований смисл залежить не тільки від контекстуального багатства вихідного повідомлення, але й від складності і багатоплановості значеннєвої сфери реципієнта. Дійсно, різні інтерпретатори по-різному "перетинаються" зі значеннєвим простором тексту, породжуючи нові смисли. Це вимагає від інтерпретатора усвідомлення і роз'яснення власних контекстів, розгорнутої рефлексії власних інтерпретаційних процесів, а також їхнього роз'яснення іншому [20].

Тип знаковості, з яким працює герменевтика, - це символ. П. Рікер так визначає його: " Я називаю символом усяку структуру значення, де один зміст, – прямий, первинний, буквальний, – означає водночас й інший зміст, – непрямий, вторинний, алегоричний, – котрий може бути зрозумілий лише через перший". Спираючись на таке розуміння символу, він визначає інтерпретацію

як роботу мислення, що полягає в розшифровці смислу, який стоїть за очевидним змістом.

Підводячи підсумки, зазначимо, що методологічний потенціал структуралізму, постструктуралізму й психологічної герменевтики полягає в тому, що вони розглядають мову, текст та їх структури як віддзеркалення структури розуму (К. Леві-Строс), що у свою чергу наводить на думку про проміжну ланку між розумом і його предметненням у вигляді знакових систем, а саме актуалізує рівень символу.

Список рекомендованої літератури

1. Барт Р. Война языков. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Наука, 1994. – 271 с.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. – М.: Наука, 1973. – 418 с.
3. Деррида Ж. О грамматологии. – М.: Ad Marginem, 2000. – 270 с.
4. Джерджен К. Дж. Движение социального конструкционизма в социальной психологии // Социальная психология: саморефлексия маргинальности / ред.сост. В. Е. Якимова. – М.: ИНИОН РАН, 1995, – с. 51-73.
5. Калина Н. Ф. Универсум ментальности современника / Лики ментальности и поле политики: Монография. – Н. Ф. Калина, Е. В. Черный, А. Д. Шоркин. – К.: Агропромвидав України, 1999. – 184 с., с. 28-38.
6. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 2. М.; СПб.: Университетская книга, 2001. – 271 с.
7. Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 - М.: Прогресс, 1977. - 300 с.
8. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. - М.: "Медиум", 1995. – 270 с.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
10. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. М.: "Правда", 1990. – 100 с.

11. Петренко В. Ф., Митина О. В. Психосемантический анализ динамики общественного сознания. – Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. – 203 с.
12. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – 508 с.
13. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. – К. Просвіта, 1996. – 404 с.
14. Топоров В. Н. Пространство и текст // Из работ Московского семиотического круга. – М.: Языки русской культуры, 1997. – с. 455-515.
15. Фуко М. Археология знания: Пер. с фр. / Общ. ред. Бр. Левченко.— К.: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
16. Харре Р. Метафизика и методология: некоторые рекомендации для социально-психологического исследования // Социальная психология: саморефлексия маргинальности / ред.сост. В. Е. Якимова. – М.: ИНИОН РАН, 1995, С. 74-93.
17. Юнг К. – Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству // Зарубежная эстетика и теория литературы. XX – XX вв. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 395 с., с. 380-394.
18. Яремчук О. В. Психологія міфотворчості // Збірник наук. праць НД ІУ: Тов.: «Поліграфічний центр «Фоліант», Т. 26, – 2008. – С. 290-299.
19. Фромм Э. Психоанализ и религия / Э. Фромм / Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1983, – с. 43.
20. Kvale S. Postmodern Psychology: A Contradiction in Terms? // Psychology and Postmodernism / Ed.by S.Kvale etc. London: Sage Publications, 1994. – P. 31-57.

1.2. Формування ідентичності особистості та спільноти шляхом етнокультурної міфотворчості

Позиціонуючи етнокультурну міфотворчість особистості як механізм формування її етнічної ідентичності, зауважимо, що особистість є органічною складовою культурних та суспільних процесів, специфічною соціально-психологічною конструкцією. Вона може розглядатися як результат конструювання з боку соціального оточення та самоконструювання в певних культурно-історичних контекстах. Особистість занурюється у сферу етнокультурного дискурсу, що є найважливішим компонентом комунікативного процесу, і таким чином оприявнює власну ідентичність [6]. Головна функція ідентичності об'єктивно полягає у виявленні стабільності, тоді як у суб'єктивному плані ідентичність виступає джерелом змін і варіацій. Таким чином, індивідуальна ідентичність повинна мати двоїсту характеристику на основі цього суб'єктивно-об'єктивного принципу. Л. Б. Шнейдер вважає, що "ця ситуація досить добре охоплюється поняттям "цінності" [7]. Цінності – уявлення про бажане, яке використовується при оцінюванні об'єктів, подій та визначає цілі й засоби діяльності. Ідентичність суб'єкта залежить від того, як він сам себе ідентифікує, що для нього є цінністю. Індивідуальні цінності інтегрують поведінку і переживання окремої людини, додають їм цілісності. Групові цінності функціонують як правила соціальної взаємодії.

З іншого боку, саме ідентичність, за Е. Еріксоном, визначає систему цінностей, ідеали, життєві плани, соціальну роль індивіда, його активність у конкретному історичному житті суспільства. Це відбувається завдяки усвідомленню, закріпленню і трансляції екзистенційних фактів і ситуацій суб'єктом, що потім відображається в ідентичності у вигляді смислів, цінностей і символів. В цьому контексті особливо значущим є так званий "синдром нав'язаної ідентичності" (Н. М. Лебедева), "гіперідентичності" (Л. І Науменко, Г. У. Солдатова). Він має місце

в результаті загострення ролі транслятора (інформаційні технології, ЗМІ, церква, влада, школа та ін.) у розв'язанні конфлікту "ми – вони". Існують розбіжності між досягнутою ідентичністю та нав'язаною, остання виникає на основі шаблонних способів поведінки, ззовні встановлених стереотипів реагування, є ригідною, закритою і жорсткою. Набуття істинної ідентичності вимагає внутрішньої активності особистості, конгруентності досвіду. Ідентичність конструюється в певних формальних проявах, що дозволяє говорити про наявність її психолого-феноменологічного комплексу. Найважливішими складовими цього комплексу є спілкування, досвід, мова. Спілкування та досвід оприявнюють ідентичність, у мові вона актуалізується [7, с. 36]. Узагальнюючи вищесказане, можна дати наступне визначення поняттю ідентичність. Ідентичність – це усвідомлення унікальності "Я" у його екзистенції та неповторності, при відчутті приналежності до соціальної реальності та етнокультури. Етнічна самоідентифікація розглядається як позитивне ставлення до своєї етнокультури, вироблення системи моральної самооцінки на базі етнічної традиції. Етнічну ідентичність можна формувати, тоді як етнічна самоідентифікація досягається у відповідних внутрішньопсихологічних умовах. Результатом етнічної самоідентифікації є особистісно прийнятні етнічні традиції, цінності і смисли творчої діяльності, співробітництво і співпереживання в складі колективного суб'єкта, почуття причетності до історичної традиції.

Яскравим проявом творчої взаємодії особистості з власною етнокультурою є етнокультурна міфотворчість особистості, яка сприяє поглибленню етнічної ідентичності. Зазвичай, етнічна ідентичність є наслідком вільної, нецілеспрямованої інтеріоризації культурних рис етнічної групи завдяки механізмам наслідування та традицій. Але в результаті прискорення темпів соціальних та культурних перетворень світоглядні настанови змінюються настільки швидко, що безперервна адаптація й модифікація традиційних моделей досвіду й мислення є надалі заважною, виникає нагальна

потреба в інтеграції нових елементів в картину світу, що в свою чергу відбивається на процесі етнічної ідентифікації. Сьогодні етнічність може розглядатися як форма соціальної організації культурних розбіжностей, тобто етнос, народ, національність інтерпретуються як «зконструйована» спільнота. Сучасна соціальна психологія звертається до конструктивістської концепції Ф. Барта, який визначає етнічність як найширшу категорію соціальної ідентичності, ситуативний феномен, створюваний засобами символічного розрізнення, що має конвенціональний характер. Етнічне почуття є наслідком освоєння етнічних наративів, запропонованих лідерами: письменниками, вченими, політиками. Неперервність процесу наративної ідентифікації передбачає здатність особистості здійснити деконструкцію наявної картини світу з тим, щоб перейти до конструювання більш актуальної його моделі. У зв'язку з цим великого значення набуває широке формування освітою і засобами масової інформації консолідуючого національного міфу, який сприяє утворенню національної ідентичності як головної форми колективної ідентифікації представників різних етносів в межах однієї держави.

Думка про те, що всі внутрішньоетнічні відношення вибудовані на «культурному знанні», завдяки якому людина поводить себе згідно з власною етнічною роллю, викликає дискусію. Дійсно, «тексти можуть читати всі, але не у всіх виникають відповідні образи та уявлення». Етнічні міфологеми об'єднують лише тих, хто наділений подібним життєвим досвідом, потребами самоздійснення на основі певної культури [4, с. 157]. Саме тому велика кількість ідей, які «конструктори» пропонують масовій свідомості, не знаходять відгуку. Цей прецедент вимагає з'ясування рівневої структури ідентичності. Починаючи з робіт Е. Еріксона, ідентичність тлумачиться як «процес організації життєвого досвіду в індивідуальне Я» [9, с. 8]. Рівні ідентичності, виділені Е. Еріксоном: персональний, соціальний і т. ін., можуть бути продовжені рівнем суб'єктної ідентифікації з певною етнічною спільнотою. Тим більше, що в українській етнопсихології завдяки роботам П. І. Гнатенко, В. М. Павленко, М. О. Шульги та ін.

склалися умови для розгляду етнічної самоідентифікації, враховуючи творчу співпрацю суб'єкта з культурою [2; 8]. Розглянемо етнокультурну міфотворчість у якості способу етнічної ідентифікації суб'єкта.

В умовах культурної глобалізації спостерігаються взаємодоповнювальні тенденції міфологізації етнічної ідентичності особистості й індивідуального авторського міфотворення. Міфологізація етнічної ідентичності особистості позначається комплексом психокультурних чинників. Серед них особливо яскраво проявлені десять основних:

1. міфологізація мови задля збереження етнічної ідентичності;
2. міфологізація конфесійної належності та посилення її значення для формування етнічної ідентичності особистості;
3. формування символічної належності до певних соціокультурних верств, що традиційно визначають самототожність етносу;
4. усвідомлення належності до кривної родинної спільності всіх поколінь певного етносу;
5. відродження язичництва, первісних міфів, що відбивають прадавній етнічний політеїзм;
6. психологічна ідентифікація з видатними постатями національної історії та культури, що, в свою чергу, є здебільшого зміфологізованими;
7. сакралізація етнічної території як життєдайного джерела вітальності та духовності етносу;
8. формування міфологічного образу ворога, що виконує функцію психологічного захисту особистості та етносу в ситуації інтерпретування негативного соціального й індивідуального досвіду;
9. поляризація етнічної ідентичності біля визначених історичних періодів етнокультурного, соціально-політичного та економічного розвитку спільноти, що пов'язані з віхами становлення національного характеру та ментальності;

10. актуалізація пошуку стрижня власного психокультурного розвитку етнічною особистістю та спільнотою з метою орієнтування етнічної самореалізації та презентації етносу у світовому співтоваристві (відродження національної ідеї, створення імідж-легенд етносу та ін.).

Цей останній чинник найбільш тісно пов'язаний з етнокультурною міфотворчістю особистості.

Традиційними «джерелами сили ідентичності» Е. Еріксон вважав економічні, релігійні, політичні, регіональні, національні аспекти соціального буття, які ідеально відображені, тобто представляють систему ідей, що «дають переконливу картину світу» [9, 39]. З його точки зору, неможливо відокремити «кризу ідентичності» окремої людини від сучасних їй історичних криз. Вочевидь, «масова патологія ідентичності» окремих індивідів визначається зсувом ментальності, що позначений водночас прагненням до ідентифікації з європейськими демократіями, західною економікою, суспільними інститутами і т. ін. й пошуком тотожності ідеальному образу «суспільства, яке повинно бути у нас».

Безумовно, в соціальному житті спостерігається тенденція до окреслення цього образу, наприклад, у формі національної ідеї. Зазвичай, подібний образ штучно інспірований конструкторами ідеологем, але можливе й певне співпадання з несвідомими інтенціями етнокультурної спільноти. Ідея «оволодіває масами» по-різному. Або це повільний (швейцарський) шлях пропускання всього нового через фільтри традиціоналізму, здорового глузду, аналітичності. «Природний відбір» процесів й станів суспільства, який обумовлений культурою, може усвідомлюватися й переживатися громадянами як зміцнення й підтвердження ідентичності: «це наша ідея, це дійсно притаманне нам». Цей шлях – перевага й досягнення стабільних демократичних систем. Другий варіант пов'язаний з відчуттям співпадання, впізнання самототожності, яке переживається раптово і переважною більшістю суспільства і виглядає як своєрідний соціальний інсайт [3, 111]. Комплексне визначення поняття національна ідея

знаходимо в «Малій енциклопедії етнодержавства». Національна ідея – це духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історію, політичну долю, орієнтацію на майбутнє.

Сучасна глобалізаційна культура характеризується переміщенням у локальних контекстах різнорідних традицій. Недовіра до метанаративів та сумнів у будь-якій визначеності як остаточній закладені сьогодні в самій культурній матриці. Довільне ототожнення з певною етнокультурною все менше працює як ідентифікаційний механізм, саме тому осмисленість стосунків з власною етнокультурою традицією стає можливою лише у формах, лояльних до нетотожності, і не може бути заданою раз і назавжди. Підкреслюючи взаємозв'язок етнокультурної міфотворчості з наративними практиками, відмітимо, що наративізація життя та його осмисленість корелюють завдяки комунікативній, діалогічній природі життєвої оповіді [5]. Ідентичність, таким чином, постає як діалог зі світом у певному етнокультурному масштабі, що визначає просторово-часові (соціально-історичні) межі інтерпретації подій минулого та конституювання майбутніх подій. Разом з тим, діалог передбачає і зворотній зв'язок, який людина отримує у формі контекстуального досвіду. Це в свою чергу дозволяє переосмислювати та розширювати просторово-часові межі контексту.

З цього випливає ідея про те, що історичні контексти, які входять у життєвий світ особистості, також не є статичними – це лінії, що рухаються. У забезпеченні їх еволюціонування особливе місце займає автодіалог (автокомунікація), коли читачем (деструктором) є сам автор, стаючи тим самим автором знову й знову. Неперервність переосмислювання, перечитування й переписування подій минулого та майбутнього забезпечує процесуальність ідентичності особистості й етнічної спільноти.

Отже, становлення етнічної ідентичності може бути розглянуте як процес наративної ідентифікації. Наративна ідентифікація – це єдність контекстуального застосування етнокультурних ціннісно-сміслових рамок інтерпретації життя. Вона реалізується у процесах екстеоріоризації та інтеріоризації наративної творчості. Практика наративної ідентифікації стимулює пошук ідентичності, а відчуття досягнутої ідентичності, в свою чергу, виступає базою для вибору наративних ідентифікацій й своєрідною системою контролю аутентичності цього вибору. Тут важлива проникність ідентичності як межі між особистістю та світом.

Для того, щоб практики наративної ідентифікації були продуктивними, слід звернути увагу на формування наступних настанов:

- Усвідомлення того, що доступ до психічної реальності людини ми маємо перш за все через мову, яка постає в широкому семіотичному сенсі;
- Установка на роботу зі смислами (а не зі значеннями), які з'ясовуються та оприявнюються в мовленні, дискурсі, тексті, символічних діях і т. ін.;
- Прийняття положення про те, що особистісний досвід зафіксований та представлений у формі текстів і, відповідно, може бути прочитаний;
- Усвідомлювана установка на діалог, який передбачає інтерпретацію, тлумачення, а не пасивне, відсторонене сприйняття тексту іншої людини. А це, в свою чергу, можливо лише в процесі взаємодії смислів співрозмовників;
- Орієнтація на роботу з контекстами, тобто усвідомлення того, що кожне явище, подія, вчинок занурені в контекст, і, в залежності від контексту їх значення може висвітлюватися по-різному;
- Оформлення індивідуального авторського міфу особистості у вигляді етнокультурного автонаративу, що дозволяє збільшити масштаб життєвого самовираження і продуктивності майбутнього гуманітарія, розширити смислові горизонти його духовного самовдосконалення;

- Усвідомлення того, що в плані культурно-історичної традиції автонаратив може виступати як екзистенційний проект особистості, тобто побудова власного життєвого світу у відповідності до духовного надбання, актуальних проблем та перспектив розвитку спільноти, з якою суб'єкт себе ідентифікує.

Враховуючи те, що традиційно система національних, культурних, гендерних, професійних інтересів закріплюється в певних символах та міфологемах, а постановка життєвих завдань конкретною особистістю об'єктивує її етнокультурний міфотворчий потенціал, можна припустити наявність символічного простору ще не окреслених та неусвідомлених молоддю інтересів, пов'язаних з етнічною ідентичністю. У сучасному психологічному дискурсі все частіше використовується поняття «віртуальна ідентичність» як результат творчої взаємодії з історичним часом і простором. Ми пропонуємо студентам здійснити подібну взаємодію, прийнявши участь в дослідженні суб'єктивної картини історичного шляху етносу методом каузометрії (на основі розробки Є. Головахи та А. Кроніка). Основним задумом даного дослідження є синтезування національної та особистісної ідентичності учасників. Необхідно підкреслити не стільки рядоположеність цих елементів ідентичності, скільки можливість розчинення їх у суб'єктній ідентичності, що, у свою чергу, синтезує особистісне та соціальне на рівні духовної індивідуальності людини, переломлює проблематику самоідентифікації у простір саморозвитку в культурі. З суб'єктною ідентифікацією пов'язана актуалізація культурно-історичного потенціалу особистості, екзистенційний проект її самореалізації в культурі.

Список рекомендованої літератури

1. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания / Наталья Васильевна Бардина. – Одесса: Астропринт. – 1997. – 271 с.
2. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность: философский и психологический анализ / Петр Иванович Гнатенко, Валентина Николаевна Павленко. – К.: Арт-Пресс, 1999. – 466 с.

3. Калина Н. Ф. Универсум ментальности современника/ Н. Ф. Калина // Лики ментальности и поле политики: Монография Н. Ф. Калина, Е. В. Чёрный, А. Д. Шоркин – К.: Агропромвидав України, 1999. – 184 с.
4. Коротеева В. В. «Воображение», «изобретенные» и «сконструированные» нации: метафора и проблема объяснения / В. В. Коротеева // Етнографічне образование. – 1993. - № 3. – С. 154-165.
5. Проблемы психологической герменевтики / [Н. В. Чепелева, Т. М. Титаренко, М. Л. Смутьсон, О. А. Зарецкая, А. А. Васильченко, В. В. Андриевская, Е. Н. Шиловская, С. Ю. Гуцол, И. В. Березко]; под ред. Н. В. Чепелевой. – К.: Изд-во НПУ им. Н. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
6. Титаренко Т. М. Моделювання майбутнього за допомогою життєвих завдань / Т. М. Титаренко // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008. – вип. 7. – С. 275
7. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Лидия Бернгардовна Шнейдер. – М.: Моск. психолого-социальный ин-т, 2007. – 128 с.
8. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Николай Александрович Шульга. – К: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 315 с.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1996. – 415 с.
10. Яремчук О. В. Парадигмальний контекст поняття "міфотворчість" в сучаній психології / О. В. Яремчук // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т. XI, ч. 4. - К, 2009. – 512 с., с. 500-509.

1.3. Етнокультурна міфотворчість покоління

На сучасному етапі однією з актуальних проблем соціальної психології є вивчення різних форм і рівнів суб'єктивного в психіці особистості як представника покоління. В якості ключових піднімаються питання, пов'язані з особливостями становлення внутрішнього світу особистості, динаміки ціннісних і смислових утворень, індивідуальних способів і форм самореалізації. Проблема поколінь заслуговує спеціальної уваги саме тому, що дозволяє глибше зрозуміти своєрідність суб'єктивного виміру соціокультурних процесів. Саме тому зараз на часі розробка проблематики суб'єктивних стратегій самореалізації представників різних поколінь. При чому підключення до цього контексту етнокультурної міфотворчості покоління додає цій проблематиці ще більшої актуальності.

Культурно-історичний та міфотворчий потенціал поколінь є в соціальній психології одним з найбільш важко досліджуваних питань, що, безумовно, є природним для явищ макрорівня. Ми розглядаємо культурно-історичний потенціал особистості в якості відкритої системи, в якій можна виокремити наступні елементи:

1. Ідентичність:
  - у якості Самості;
  - як особистісна ідентичність;
  - як етнічна ідентичність.
2. Міфологія: архаїчна та індивідуальна авторська, а також сучасні міфи масової свідомості.
3. Ментальність як система механізмів репрезентації досвіду в свідомості певної лінгвокультурної спільноти.
4. Картина світу як переважно міфологічна конструкція, яка є витвором колективної свідомості й колективного несвідомого.
5. Колективне несвідоме, що містить в собі архетипи різних рівнів від загальнолюдських до расових, етнічних і т. ін., включаючи «дух історичного часу».

Культурно-історичний потенціал поколінь як витвір ментальності певного народу, що обумовлений його етнопсихогенезом, ввібрав світоглядні настанови авторів-міфотворців, які впливають на самоусвідомлення етнічної спільноти [10]. Слід підкреслити, що картина світу певної культури обумовлює ідентифікацію особистості в ній, самототожність, «справжність» у сенсі причетності до духовних цінностей своєї етнічної групи та історичної епохи. Вплив культурного контексту позначається на особливостях та контекстах творчості людини.

В індивідуальній міфотворчості, як у глибинному особистісному підґрунті творчого пошуку особистості взагалі, відбувається потаємний процес «вторинного перекодування» картини світу, внаслідок чого особистість спонтанно втілює власний варіант взаємопроникнення макро- і мікрокосму, який є її суб'єктивним образом світу.

Науковий інтерес до культурно-історичного потенціалу особистості як представника покоління виник у середині ХХ сторіччя в американській соціології, де покоління розглядалося як об'єкт соціалізації (Т. Парсонс, Ш. Айзенштадт, М. Мід), з одного боку, а з іншого, – як суб'єкт соціально-політичного конфлікту (Г. Маркузе, Л. Фойєр). Європейське романтико-ідеалістичне розуміння покоління розвивається у "духовно-історичній теорії поколінь" Х. Ортеги-і-Гассета та Х. Маріаса. На їх думку, покоління виступає як суб'єкт історичної діяльності, вірний політичним ідеям свого часу. Характеризуючи динамічні експансії покоління, Х. Ортега-і-Гассет відзначав, що термін діяльності покоління продовжується близько 30 років і поділяється на два періоди. Протягом першого періоду нове покоління поширює свої ідеї, схильності, смаки, які потім затверджуються і стають пануючими в другий період [4]. Для того, щоб з'ясувати можливості соціально-психологічного дослідження культурно-історичного потенціалу молоді в контексті духовно-історичної теорії поколінь Х. Ортеги-і-Гассета, слід враховувати, що змістовними аналогами життєдіяльності певного покоління

виступають: система переконань, ціннісних орієнтирів і доміантних культурно-історичних ідей; континуум реально-практичних здобутків, отриманих за період становлення і владарювання; ієрархія змістових наслідків, спричинених отриманими здобутками у поступі культурно-історичного процесу загалом і в життєдіяльності молодшого покоління, зокрема. Саме ці змістові складові передусім підлягають аналізу при застосуванні методу поколінь Ортеги-і-Гассета [4]. За даними соціально-психологічних досліджень останніх років, покоління двадцятилітніх прагне виявити свою індивідуальність, не сприймає традиційних цінностей-норм, що позначається навіть у відсутності орієнтації на цінності своєї соціальної спільноти. Так, при аналізі соціалізаційної системи була виявлена схильність до розшарування усередині покоління. У процесі соціалізації молодь засвоїла основний принцип ринкових відносин, якої б сфери він не стосувався: економічної, політичної або духовної: "головне – ініціатива, завзятість і пошук нового". Вже згідно з цими трьома виборами ми можемо зробити висновок, що перед нами оновлене покоління, яке вилікою мірою звільнилося від контролю звичаїв і норм, прийнятих більшістю. Воно піде шляхом пошуку нового, здобуваючи при цьому, можливо, не тільки позитивний досвід.

У демократичних суспільствах кожне наступне покоління – це покоління людей нового типу, який однак формується відносно попередніх поколінь. Спадкоємність поколінь як процес взаємної передачі, засвоєння, збереження та використання матеріальних і духовних цінностей, соціальної інформації й досвіду попередніх і співіснуючих поколінь розглядався, зокрема, М. Мід. В історії людства вона розрізняє три типи культур: постфігуративні, у яких молоде покоління вчиться головним чином у своїх предків; кофігуративні, – молоде і доросле покоління вчаться, насамперед, у рівних за віком і досвідом; префігуративні, – доросле покоління вчиться в молодого. Сьогоднішні умови українського суспільства демонструють ознаки кофігуративного та префігуративного типів.

Інтерпретація міжпоколінного конфлікту частіше подається з критичної позиції старшого покоління по відношенню до молоді. Особливо це характерно для традиційних суспільств: "ворожнеча між поколіннями" є проявом характерного масового неврозу, тому що у сучасної молоді порушені механізми, відповідальні за підтримку рівноваги між задоволеннями та обов'язками [2]. Труднощі й перешкоди, що змушували підростаючі покоління докладати певних зусиль, щоб зайняти в суспільстві гідне соціальне положення, скоротилися до мінімуму. Гедонізм, вимога негайного задоволення своїх бажань, нетерплячість і лінощі, які супроводжуються емоційною дратівливістю та духовним збіднінням, загрожують перервати культурні традиції. Така суспільна думка характерна для суспільств, які не прагнуть мобілізувати та інтегрувати ресурси нового покоління, а скоріше пригнічують їх. Саме тому виникає захисна реакція у вигляді звинувачень, глибинна причина яких – несхожість мотивації та життєвих настанов батьків та дітей. В свою чергу, суспільства, які динамічно розвиваються, спонтанно активізують ресурси молоді. В процесі актуалізації культурно-історичного потенціалу молоді загострюється проблематика етнокультурної міфотворчості особистості [8].

Узагальнюючи вищенаведений дискурс, ми пропонуємо авторську програму комплексного емпіричного дослідження культурно-історичного потенціалу молоді в умовах трансформації українського суспільства, засновану на етнокультурній міфотворчості особистості. У сучасному психологічному дискурсі все частіше використовується поняття «віртуальна ідентичність» як результат творчої взаємодії з історичним часом і простором. Студенти мають змогу здійснити подібну взаємодію, скориставшись нагодою прийняти участь в дослідженні суб'єктивної картини історичного шляху нації методом каузометрії. Основним задумом комплексного дослідження є синтезування національної та особистісної ідентичності його учасників. Необхідно підкреслити не стільки співмірність цих елементів ідентичності, скільки можливість розчинення їх у суб'єктній ідентичності, що, у свою чергу, синтезує

особистісне та соціальне на рівні духовної індивідуальності людини, переломлює проблематику самоідентифікації в простір саморозвитку в культурі. З суб'єктною ідентифікацією пов'язана актуалізація культурно-історичного потенціалу особистості, екзистенційний проект її самореалізації в культурі.

Ми припускаємо, що особистість як суб'єкт історії та культури самоздійснюється, керуючись певними суб'єктивними стратегіями, що мають спільну архетипну основу у представників одного покоління. Для того, щоб розкрити особливості суб'єктивних стратегій самореалізації представників покоління, наприклад, покоління двадцятилітніх, в контексті етнокультурної міфотворчості слід зупинитися на наступних завданнях:

1. З'ясувати можливості соціально-психологічного дослідження культурно-історичного потенціалу поколінь та міфотворчого потенціалу суб'єкта як основи особистісної самореалізації в культурі.
2. Обґрунтувати можливість вивчення суб'єктивних стратегій самореалізації особистості в ракурсі індивідуальної міфотворчості.

Розгляд феноменології покоління в аспекті культурно-історичного потенціалу його представників, на нашу думку, дозволить ґрунтовно дослідити не тільки роль поколінь в сучасній соціально-психологічній та культурній реальності України, але й з'ясувати індивідуальний потенціал самореалізації представників різних поколінь. Ми пропонуємо наступне визначення: покоління – об'єктивна соціально-демографічна і культурно-історична спільність людей, об'єднаних межами віку і загальних умов формування та функціонування в конкретно-історичний період часу. Поколінню властиві типові антропогенетичні, соціально-психологічні, ідейно-моральні та етнокультурні характеристики, подібні духовні цінності, соціальний досвід і спосіб життя, які відображаються у продуктах його міфотворчості.

Спадкоємність поколінь – це перш за все процес взаємної передачі, засвоєння, збереження та використання духовних цінностей, соціальної інформації й досвіду попередніх і

співіснуючих поколінь. На наш погляд, спадкоємність у суспільстві важлива саме тому, що оприявнює зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім, забезпечуючи цілісність його історичного розвитку й розкриття культурно-історичного потенціалу особистості. На відміну від наслідування й запозичення, що включають у себе сприйняття і збереження як позитивних, так і негативних компонентів, що можуть виявлятися навіть шкідливими для іншого покоління, спадкоємність припускає селективне й адаптивне освоєння того, що необхідне для функціонування й прогресивного розвитку представників підростаючого покоління. Особливостями процесу спадкоємності поколінь у сучасній Україні є, по-перше, те, що цей процес відбувається в умовах не тільки зміни поколінь, але й зміни політичної, економічної та соціальної структур. По-друге, пріоритетного значення набуває не міжпоколінна спадкоємність, а внутрішньопоколінне запозичення, як правило, елементів субкультур західних країн. По-третє, нігілістичне ставлення до спадщини поколінь радянського періоду приводить до краху авторитету старшого покоління в очах молодого. По-четверте, девальвація духовних цінностей та норм попередніх поколінь ускладнює передачу їх наступним поколінням. В цьому контексті виникає проблема конфлікту поколінь.

На наш погляд, конфліктна взаємодія в середині і між поколіннями виступає не тільки фактором руйнування, а й запорукою зміцнення соціальних зв'язків. Останнє відбувається, наприклад, тоді, коли молодь, протиставляючи себе дорослим, консолідується за принципом відкидання минулих норм та традицій, активно впроваджує певний тип життєздійснення й виступає лідером для дорослих. Конфлікт поколінь може протікати латентно, як прихована соціальна напруженість або відбуватися відкрито, як зіткнення думок, поглядів, ідей. На думку політологів, найбільш експресивне й агресивне протистояння поколінь відбувається на макрорівні з проблем ідеології. На мікрорівні зіткнення поколінь згладжується сімейними традиціями. Так, наприклад, у пострадянському просторі можна спостерігати

наступну тенденцію: в поколінні 40-50-літніх (народжені приблизно в 1960-х) сформувалися дві орієнтації – на ностальгічну ідеалізацію радянського минулого й на раціоналістичне прийняття сучасних соціально-економічних змін. Цікаво, що обидві тенденції можуть проявлятися в свідомості однієї людини. Можливо, це пояснюється тим, що соціалізація даного покоління проходила на межі епох застою й перебудови. Ця вікова когорта є батьками покоління двадцятилітніх. Так от взаємодія між двома означеними поколіннями визначається, з одного боку, конфліктом, а з іншого, – спадкоємністю, причому зазвичай ця спадкоємність виглядає як інтеграція досвіду «дітей» «батьками». Дійсно, покоління двадцятилітніх є першим поколінням, яке сформувалося в умовах постсоціалізму і, незабаром, буде суттєво визначати суспільну думку в країні. Отже, соціально-психологічне дослідження суб'єктивних стратегій самореалізації нового покоління в контексті міфотворчості стає підґрунтям, на якому можливо будувати майбутні стратегії розвитку України.

Молоде покоління – це особлива соціальна спільність, яка перебуває в процесі активного становлення особистісних смислів, динаміки ціннісних орієнтацій, вибору способів самореалізації на професійному та життєвому шляху. В своїй більшості вони ще не мають усталеного положення в соціумі, оскільки або "успадковують" соціальний статус батьківської родини, або характеризуються "майбутнім" соціальним статусом.

На думку К. Манхейма, не кожне покоління вибудовує власну, особливу модель світобачення та впливу на світ. Чи виникне новий образ світу у теперішньої молоді, залежить від того, чи спрацює механізм індивідуальної авторської міфотворчості, який допомагає адаптуватися до соціальних і культурних трансформацій. Практично це означає, що дослідник психології поколінь повинен співвідносити наслідки динаміки культурно-історичної та соціальної сфер з ментальністю та міфотворчим потенціалом певних когорт.

Що стосується спадкоємності поколінь нинішніх сорокалітніх (батьків) та двадцятилітніх (дітей), то їх, на наш погляд, об'єднує проблема екзистенційного вибору, яка спонукає розглядати питання про свободу й необхідність у ціннісному відношенні. Свобода виявляється не тільки як вибір можливостей, але і як можливість вибору як такого, що залежить від об'єктивних соціальних умов, а також від усвідомлення цієї можливості самою людиною та її бажання зробити певний вибір. Особливо яскраво ця подібність між батьками та дітьми виявляється у порівнянні з поколінням 60-літніх та більш старших (дідів). На наш погляд, важливо розглядати культурно-історичний потенціал молоді як ресурс присутній в кожному суспільстві, і враховувати той факт, що саме від соціально-психологічного клімату суспільства залежить мобілізація даного ресурсу. Молодь є тією соціальною силою, яка спроможна втілювати найрізноманітніші починання, тому що нове покоління не сприймає встановлений порядок як даність і схильне постійно шукати свій неповторний стиль життєздійснення, що оприявнюється в індивідуальному авторському міфотворенні.

На наш погляд, для з'ясування суб'єктивних стратегій самореалізації покоління в контексті етнокультурної міфотворчості необхідно розглядати не структуру життєвого шляху середньостатистичного індивіда, а «біографію» окремої індивідуальності. У зв'язку з цим постає завдання дослідження особистого та індивідуального авторського міфу у ціннісно-смісловому просторі суб'єкта.

Список рекомендованої літератури

1. Бук Дж. Тест «Дом. Дерево. Человек.» /Проективная психология / Пер с англ. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 528 с., С. 260-344.
2. Грекова Т. Н., Ильясов И. И. Об архетипичности символов развития // Вестник Московского ун-та сер. 14. Психология., 2006. – №2, С. 41-51

3. Керлот Х. Е. Словарь символов. – М.: Наука, 1994. – 257 с., С. 56.
4. Лангер С. Философия в новом ключе: Исследование символики разума, ритуала и искусства: пер. с англ. – М.: Республика, 2000. – 287 с.
5. Мейзерська Т. С. Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка. – Одеса: Астропринт, 1997. – 128 с.
6. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Ортега-и-Гассет. Эстетика. Философия культуры. М.: Искусство, 1991. – 195 с., С. 157-187.
7. Юнг К.-Г., Нойман Э. Психоанализ и искусство. Пер с англ. – К.: Ваклер, 1996. – 304 с.
8. Яремчук О. В. Міфологема Світового Дерева як прояв несвідомого в ментальності // Наука і освіта. - 2003. - №5-6. - С. 68-71.

Розділ 2. Соціальна психологія в університетській освіті гуманітаріїв

Своєрідним соціальним замовленням для впровадження розгорнутого курсу соціальної психології стала гостра соціально-політична й економічна ситуація в сучасному суспільстві. Глибокі та багаторівневі перетворення в усіх сферах соціуму ставлять високі вимоги до людини та її діяльності. Виявилася гостра необхідність у професіоналах, здатних приймати самостійні рішення та ефективно діяти в умовах невизначеності та ризику. Розвиток культурно-історичного та соціально-психологічного потенціалу особистості, її здатності самостійно вирішувати особисті та суспільно значущі проблеми були визнані важливими складовими прогресивного розвитку суспільства в цілому.

Розв'язання актуальних нині комплексних проблем формування і розвитку особистості, прогнозування соціальної поведінки людей в сучасних умовах вимагають введення постнекласичної парадигми в соціально-психологічні дослідження.

Програма курсу “Соціальна психологія” складається з двох блоків. Перший блок зосереджує в собі традиційне бачення проблематики предмета і метода, становлення і розвитку основних напрямів соціальної психології. Другий – висвітлює сучасну науково-дослідницьку ситуацію в цій галузі, систему соціально-психологічних понять, які існують в теорії та практиці соціального конструктивізму та інших новітніх соціально-психологічних напрямів. Потенціал соціальної психології як науки постійно зростає: сьогодні вона здатна відповісти на запитання щодо людської природи, внутрішніх ресурсів і можливостей особистості, суспільних груп і суспільства в цілому. Світовий досвід викладання соціальної психології, сучасні соціально-психологічні і загальнопсихологічні теорії, описи найновіших експериментів стимулюють до розв'язання завдань специфікації сфери соціально-психологічного знання. Відповідь на запитання: «як мають співвідноситись в курсі соціальної психології її фундаментальна й

прикладна складові?» лежить у площині постнекласичної парадигми цієї науки. Необхідність урізноманітнення способів отримання соціально-психологічного знання (не тільки з підручників та навчальних посібників, а й з соціальної практики) зараз очевидна. У зв'язку з цим, велика увага в пропонованій програмі приділяється залученню студентського загалу до вивчення соціально-психологічних практик конструктивізму та постконструктивізму, які активно використовуються в PR, медіа, рекламі, політтехнологіях і т. ін. Технологізація психологічного знання, зв'язок соціальної психології та соціальної роботи є особливістю даної навчальної програми. Підвищення рівня соціально-психологічної компетентності студентів, на наш погляд, є головним завданням університетського курсу з соціальної психології. Соціальна психологія останнім часом все більше уваги приділяє так званому нарративному повороту, що відбувся у 1980-ті роки, повернувши увагу до нарративної, оповідальної природи різних форм знання. У зв'язку з цим у даній програмі особливе значення приділяється вивченню соціальної психології повсякденності як особистісного і групового нарративного середовища, а також проблематиці віртуалізації соціальної реальності, індивідуальній та колективній міфотворчості. Це набуває особливої актуальності тому, що саме через повсякденні соціальнопсихологічні практики здійснюється відтворення та змінення соціокультурного простору. В даній програмі принципи методологічного плюралізму застосовуються для вивчення не тільки зовнішніх виявів соціальної поведінки та взаємодії, а й для дослідження спільної міфотворчої діяльності, зумовленої ментальністю.

Мета і завдання курсу: сформувати у студентів-гуманітаріїв фундаментальні знання з соціальної психології на засадах мультипарадигмального дослідження соціальнопсихологічних явищ, сприяти засвоєнню навичок здійснення соціально-психологічних змін у відповідь на виклики глобалізації та кризовий розвиток суспільства.

Міжпредметні зв'язки: загальна психологія, психологія особистості, вікова психологія, етнічна психологія, історична психологія, психологія культури, психологія управління, психологічна антропологія, історія, філософія, культурологія, соціальна робота.

Пояснювальна записка

Предметом соціальної психології є індивідуальні та надіндивідуальні (групові, колективні, масові) психічні явища, що зумовлюються історичною та культурною єдністю людей, їх взаємодією, спільною діяльністю і виявляються в особливостях індивідуальної, групової та міжгрупової поведінки. Функціональна повнота соціально–психологічного знання визначається описом об'єкта соціальної реальності, поясненням його природи та зв'язків з іншими об'єктами (пізнавальна функція соціально–психологічного знання), передбаченням на цій основі змін, яких може зазнати об'єкт (прогностична функція), цілеспрямованим керуванням об'єктом, в чому оприявнюється праксеологічна функція соціально–психологічного знання. Перед соціальною психологією постає низка завдань, пов'язаних з «укрупненням» масштабу досліджуваного об'єкта. Для цього слід звернути особливу увагу на моделювання соціально-психологічних явищ на рівні великих соціальних груп, причому, згідно з сучасними (постнекласичними) уявленнями об'єктивність виступає лише певним регулятивним началом у пізнанні. Потребують «розтабування» традиційно замовчувані теми надіндивідуальних психічних явищ і сфери несвідомого. Основними методологічними принципами соціальної психології є принцип історизму, системності, мультипара-дигмальності (методологічного плюралізму), принцип рефлексивності. Діагностичні процедури мають вибудовуватись таким чином, щоб у діагностичних оцінках (результатах вимірювань) містилась принципова можливість прогнозування і, якщо є така потреба, корекції досліджуваних соціально-психологічних явищ. Побудова просторово-часового континууму соціально–психологічного дослідження дає підстави розглядати співпрацю професійного соціального психолога, осіб

котрі безпосередньо діють в сфері соціальної практики, а також тих, хто залучений до експертної оцінки, як учасників єдиного дослідницького процесу. Таким чином, дослідницький процес стає мультисуб'єктним, а це в свою чергу може суттєво підвищити соціальну релевантність дослідження.

Форми аудиторних та позааудиторних занять.

В залежності від змісту матеріалу застосовуються форми класичної лекції, лекції-дискусії, практичних занять, самостійної та індивідуальної роботи студентів, а також виконання рефератів, зорієнтованих на науково-дослідницький пошук студентів, підготовка коротких повідомлень на основі додаткової літератури.

Самостійна робота студентів запроваджується з метою закріплення та поглиблення отриманих знань, підготовки до практичних занять та контрольних робіт, а також написання конспектів та есе на базі додаткової літератури. Даний вид навчальних занять сприятиме розвитку наукової творчості та культури опрацювання новітніх наукових праць.

Програма курсу “Соціальна психологія” передбачає розвиток наступних знань, вмінь та навичок

По завершенні курсу навчання студент повинен:

- вміти характеризувати основні тенденції становлення і розвитку соціальної психології, її об'єкт, предмет та методи дослідження;
- знати категоріальний апарат соціальної психології, його специфіку порівняно з іншими психологічними галузями;
- мати навички соціально-психологічного дослідження, компетентного використання методів соціально-психологічної практики;
- володіти соціально-психологічними стратегіями оптимізації розвитку особистості й соціуму.

ОРГАНІЗАЦІЙНО – МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Логіка викладу курсу «Соціальна психологія» передбачає використання модульної технології навчання. Програма курсу формувалася як сукупність семи змістових модулів. Кредитний модуль включає лекції, практичні заняття, індивідуальну та самостійну роботу студентів.

Індивідуальна робота студента складається з:

1. Виконання тестових (контрольних) завдань з кредитного модулю.
2. Презентації та обговорення у групі індивідуальних завдань, рефератів.

Самостійна робота студента складається з:

1. Підготовки до лекцій, практичних занять та контрольних робіт.
2. Написання конспектів за новітніми роботами в даній галузі.

При визначенні навчальних досягнень студентів, які вивчають курс «Соціальна психологія», пропонується тематичне оцінювання, яке здійснюється у вигляді часткової (в рамках залікового кредиту) та підсумкової атестації.

Оцінювання відбувається за п'ятирівневою шкалою:

- Перший рівень (50-60 балів) – засвоєння знань – характеризується за такими параметрами: знання базової специфіки (знання термінології, специфічних фактів), знання способів та методів оперування базовою специфікою (знання правил, логічних послідовностей, класифікацій та категорій, критеріїв, методології), знання теоретичних основ щодо базової специфіки (знання принципів, узагальнень, теорій та структур).
- Другий рівень (61-70 балів) – розуміння суті вивченого матеріалу, характеризується за такими параметрами як трансляція, інтерпретація, екстраполяція на нові сфери діяльності.
- Третій (71-80 балів) – аналіз, тобто вміння розчленити ціле на складові елементи, характеризується за такими параметрами як

аналіз елементів, аналіз взаємозв'язків, аналіз організаційних принципів.

- Четвертий (81-90 балів) – синтез – тобто вміння створювати ціле з частин характеризується за такими параметрами як створення власного повідомлення, створення плану, алгоритму дій, створення системи абстрактних відношень.
- П'ятий (91-100 балів) – творче застосування, що характеризується як вміння використовувати вивчений матеріал для розв'язання проблемних ситуацій.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ПРИСВОЮВАНИХ СТУДЕНТАМ

Кредит							Сума
Змістові модулі				Індиві- дуалні	Самостійна робота	Контро- льна робота	
Змістовий модуль 1-4		Змістовий модуль 5-9					
T1 – 10	T11– 20	T21 – 27	T28 – 34	23	23	20	100
10	10	7	7				

Шкала оцінювання:

- 90 – 100 балів – *відмінно* (A);
- 75 – 89 балів – *добре* (BC);
- 60 – 74 балів – *задовільно* (DE);
- 35 – 59 балів – *незадовільно* з можливістю повторного складання (FX).

Тематичний план до курсу “Соціальна психологія”

Розділ I. Соціальна психологія в системі наукового знання

Тема 1. Предмет і завдання соціальної психології

Динаміка предмету соціальної психології в контексті формування і розвитку соціально-психологічних знань. Формування основних напрямів сучасної соціальної психології. Функції соціальної психології: теоретико-пізнавальна, комунікативна, гуманістична, прогностична, прикладна.

Тема 2. Базові категорії соціальної психології та міждисциплінарні зв'язки

Особистість, соціальна група, взаємодія, спілкування, соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища, соціально-психологічний тип, соціальні відносини, групові процеси, масова свідомість та ін. Структура соціальної психології та її основні розділи: соціально-психологічні проблеми особистості, соціально-психологічна характеристика спілкування, соціальна психологія груп і міжгрупової взаємодії, прикладна соціальна психологія.

Тема 3. Методологія і методи соціальної психології

Загальна методологія: принципи історизму, об'єктивності, системності, розвитку, гуманізму, активності і творчої діяльності та ін. Спеціальна методологія – сукупність методологічних принципів, які застосовуються в соціально-психологічній галузі знання. Соціально-психологічне відображення як явище соціальне за змістом та психологічне за формою і способом регуляції. Конкретні методи і методичні прийоми: спостереження, опитування, тестування, експеримент, метод вивчення документів, групова оцінка особистості, соціометрія та ін.

Розділ II. Соціальна психологія особистості

Тема 1. Соціально-психологічна природа особистості

Особливості взаємозв'язку особистості і суспільства. Особистість як функціональна (рольова) характеристика людини. Соціалізація. Особистість як сутнісна характеристика (регулятивно-

духовний, культурно-історичний та індивідуально-психологічний потенціал людини), що реалізується у соціальному способі життя, суспільних відносинах і певним чином впливає на них. Світогляд як результат відтворення соціальної реальності. Ментальність особистості. Індивідуальність та соціально-психологічна компетентність особистості.

Тема 2. Соціально-психологічні теорії особистості

Психоаналіз. Аналітична психологія. Теорія відчуження Е. Фрома. Теорія розвитку особистості Е. Еріксона. Біхевіоризм (Дж. Уотсон, Б.-Ф. Скіннер, Г. Ю. Айзенк). Гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс). Екзистенціальна психологія (В. Франкл та ін.). Акмеологічний підхід (Б. Ананьєв та ін.). Трансакційний аналіз особистості. Взаємодоповнюваність теоретичних обґрунтувань конкретного типу та соціальної програми поведінки індивіда, стратегії дії, інших соціально-психологічних характеристик людини.

Тема 3. Соціально-психологічна структура особистості

Я-характеристики (Я-концепція, Я-образ, самооцінка). Ментальність. Ціннісно-сміслова, мотиваційна сфера. Емоційно-психічні стани, когнітивна сфера, спрямованість особистості, локус контролю, соціально-психологічний досвід, статусно-рольові параметри та ін. Соціальна поведінка, вчинок як конкретні вияви особистості.

Тема 4. Соціалізація особистості

Сутність соціалізації. Сфери, стадії, інститути та механізми соціалізації. Соціально-психологічні особливості соціалізації представників різних культур, соціальних верств. Вікові кризи та кризи поколінь і процес соціалізації індивіда. Асоціальні прояви особистості.

Тема 5. Особистість у групі та соціальна установка

Сутність соціальної установки. Соціальна установка і реальна поведінка. Специфіка входження особистості у групу. Самосвідомість особистості як чинник становлення у групі.

Адаптація, індивідуалізація, інтеграція, деіндивідуалізація. Поняття конформізму. Статусно-рольові характеристики особистості: авторитет, престиж, позиція та ін. Рольова поведінка та соціальні очікування. Рольова ідентичність, її форми. Гендерні типи.

Розділ III. Соціально-психологічна характеристика спілкування

Тема 1. Соціально-психологічна специфіка спілкування

Спілкування як спосіб формування, розвитку та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей особистості (соціальної групи), що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти. Міжособистісне спілкування та діяльність. Функції та структура спілкування: перцептивний, комунікативний та інтерактивний аспект спілкування. Класифікація видів спілкування за різними ознаками. Сутність діалогічного спілкування як оптимального розкриття індивідуальності (М. Бахтін, О. Ухтомський). Стратегії і тактики спілкування. Вербальні і невербальні засоби спілкування. Соціокультурні аспекти спілкування.

Тема 2. Соціальна перцепція

Сприймання і розуміння людьми одне одного у процесі міжособистісного спілкування. Механізми та ефекти соціальної перцепції: ідентифікація, емпатія, рефлексія, каузальна атрибуція, стереотипізація, ефект ореолу та ін. Типові схеми першого враження. Самопрезентація як управління сприйманням партнера по спілкуванню. Стратегії і тактики самопрезентації. Соціокультурні та етичні аспекти самопрезентації. Модальності сприймання та репрезентативні системи у спілкуванні.

Тема 3. Комунікативний аспект спілкування

Сутність комунікації. Види і форми комунікації. Комунікативний простір та його компоненти. Зворотній зв'язок. Психологічні особливості вербальної комунікації. Говоріння. Риторика. Культура слухання: види і техніки. Структура процесу ведення бесіди. Психологічні особливості невербальної комунікації. Соціально-психологічні механізми, що створюють

бар'єри спілкування (Б. Поршнев). Види контрсугестії: бар'єр уникання, низької авторитетності, нерозуміння. Рівні нерозуміння (фонетичний, семантичний, стилістичний, логічний). Зовнішні і внутрішні бар'єри спілкування та механізми психологічного захисту особистості. Прийоми подолання психологічних бар'єрів у спілкуванні.

Тема 4. Інтерактивний аспект спілкування

Особливості взаємодії в соціальній психології. Основні наукові погляди на взаємодію та її структуру. Теорія соціальної дії (М. Вебер, Т. Парсонс та ін.). Модель діадичної взаємодії (Дж. Тібо, Г. Келлі). Теорія соціального обміну (Хоманс). Концепція символічного інтераціоналізму (Дж. Мід). Трансактний аналіз (Е. Берн та ін.). Взаємодія і міжособистісний вплив: стратегії, тактики, засоби. Соціально-психологічні механізми впливу: переконання, зараження, навіювання, наслідування.

Тема 5. Соціальні ситуації та стилі взаємодії

Поняття ситуація спілкування (Аргайл). Класифікація соціальних ситуацій за різноманітними критеріями: мета спілкування, відношення до партнера, мотивація спілкування і т. ін. Базові ситуації спілкування: міжгрупова, міжособистісна та діяльнісно-цільова (О. М. Леонтьєв). Відповідність механізмів соціальної перцепції та способів взаємодії в ситуації спілкування. Стиль спілкування: ритуальний, маніпулятивний та гуманістичний. Маніпулятивна деформація особистості (Е. Шостром, Е. Фром, Ф. Перлз та ін.). Самоактуалізація особистості та конгруентність досвіду у гуманістичному спілкуванні.

Тема 6. Форми поведінки особистості у міжособистісній взаємодії

Деструктивні форми взаємодії. Агресія, упередження, обман, фрустрація. Конфліктна взаємодія. Структура конфлікту. Типологія конфліктів. Причини виникнення та динаміка конфлікту. Способи регулювання конфліктів (Томас-Кілмен). Конкуренція, уникання, пристосування, співробітництво, компроміс. Рекомендації щодо ведення переговорів.

Взаємодія на рівні дружби і любові. Аттракція та фактори, що її формують. Рівні любові. Альтруїстична поведінка у взаємодії.

Розділ IV. Соціальна психологія груп і міжгрупової взаємодії

Тема 1. Феномен соціальної групи

Сутнісні особливості соціальної групи. Соціально-психологічні параметри, характеристики та ознаки групи. Психологічний зміст спільної діяльності. Структура групи. Групові процеси. Групові норми та соціальний контроль. Експектації. Ми-почуття та функціонально-рольова диференціація. Критерії класифікації соціальних груп.

Тема 2. Мала група

Ознаки малої групи. Основні підходи та напрями у вивченні малої групи. Діяльнісний напрям (А. Петровський, М. Ярошевський, Г. Андреева). Організаційно-управлінський підхід. Параметрична концепція (Л. Уманський). Соціометричний підхід (Дж. Морено). Соціологічний напрям (Е. Мейо). Школа групової динаміки (К. Левін). Інтеракціоністський підхід. Вплив спілкування та взаємодії у мережі Інтернет на уявлення про групу. Види і структурні характеристики малої групи. Формальна і неформальна структура. Комунікативний потенціал групи.

Тема 3. Динамічні характеристики малої групи

Групова динаміка та її закономірності. Механізми групової динаміки. Тенденції інтеграції і моделі розвитку малої групи (Б. Такман, Л. Уманський, І. Волков, М. Вудкок та Д. Френсіс, А. Петровський та ін.) Етапи розвитку малої групи: орієнтування у ситуації, конфлікт, динамічна рівновага. Нормативний вплив у групі. Вплив норм групової більшості. Конформізм. Негативізм. Нонконформізм (М. Шериф, С. Аш, М. Дойч та Г. Джерард, В. Чудновський та ін.) Вплив норм меншості (С. Московічі). Прийняття групового рішення. Проблема групової згуртованості і груповий конфлікт.

Тема 4. Керівництво і лідерство у малих групах

Взаємозв'язок феноменів керівництва та лідерства у групі. Лідерство як система відносин, групове явище, феномен психологічної влади. Теорії походження лідерства. Теорія рис. Ситуаційна теорія лідерства. Поведінковий підхід до проблем. Синтетична (системна) теорія лідерства.

Стилі і типологія лідерства. Авторитарний (директивний), демократичний (колегіальний) та ліберальний стилі лідерства. Лідерство у діловій сфері. Лідерство в емоційній сфері. Модель типології лідерства (Б. Паригін). Оцінення ефективності діяльності лідера. Предметна спрямованість діяльності лідера. Рівень енергетичної активності лідера. Взаємозв'язок стилю, керівництва, типу керівника, ефективності діяльності групи та існуючої в ній культури управління. Сітка менеджменту (Р. Блейк і Дж. Моутон). Трансформаційний стиль керівництва.

Тема 5. Психологія великих соціальних груп і масових явищ

Загальна характеристика великих соціальних груп. Психологія соціальних класів. Психологія етнічних груп. Психологія масових явищ. Психологічні особливості великих стихійних груп. Психологія менеджменту, маркетингу та реклами. Паблік рилейшнз. Іміджологія. Соціальна робота.

Тема 6. Соціальна психологія міжгрупових відносин

Розвиток соціально-психологічних уявлень про міжгрупові відносини. Внутрішньогруповий фаворитизм. Міжгрупова дискримінація. Специфіка міжгрупової взаємодії та міжгрупового сприймання. Міжгрупові конфлікти. Міжетнічні та міжконфесійні відносини. Етноцентризм. Расова психологія. Гендерна проблематика. Конфлікт поколінь.

Розділ V. Прикладна соціальна психологія.

Тема 1. Загальна характеристика прикладної соціальної психології

Предмет і завдання прикладної соціальної психології. Особливості прикладних досліджень у соціальній психології. Види

досліджень. Стратегія польового дослідження. Ефективність соціально-психологічних досліджень.

Тема 2. Основні сфери застосування прикладної соціальної психології

Прикладна соціальна психологія у сфері економіки і виробництва. Прикладна соціальна психологія у сфері політики. Прикладна соціальна психологія у сфері освіти і науки. Прикладна соціальна психологія і охорона здоров'я. Прикладна соціальна психологія і сім'я. Прикладна соціальна психологія у правовій сфері.

Розділ 6. Конструктивізм та постконструктивізм в соціально-психологічному дослідженні

Тема 1. Витоки конструктивістських ідей в соціальній психології

Основні положення конструктивізму П. Бергера і Т. Лукмана. Пріоритетність ролі суб'єкта у конструктивізмі (Ю. Хабермас, М. Полані, А. Менегетті, Л. Тевено, П. Бурдьє та ін.). «Безсуб'єктні» концепції конструктивізму (М. Фуко, К.Поппер, Н. Луман, Ю. Хабермас та ін.). Мова конструктивізму. Перехід проблемної системи на новий рівень комунікації окремих позицій учасників групи, коли стає можливою інтеграція в новий спільний конструкт (Г. Матуран, Р. Баумастер та інші).

Тема 2. Тенденції переходу конструктивізму у постконструктивізм

Конструктивістські традиції Е. Глазерфельда, К. Дж. Джерджена, напрацювання експерименталістів та ін. Теорія постконструктивізму у розумінні організації соціальної реальності як сконструйованої активними суб'єктами соціальної системи з перерозподілом у ній знань по двох категоріях – знання соціальних конструкторів та соціального знання.

Тема 3. Застосування конструктивізму та постконструктивізму у соціальній практиці

Віртуалізація соціальної реальності та міфотворчість. Засоби віртуалізації – міфи, образи, стереотипи, іміджі. Властивості віртуальної реальності у соціумі. Наративізація соціального життя.

Розділ 7. Дискурс-аналіз: теорія і метод в соціальній психології

Тема 1. Центральні підходи до дискурс-аналізу

Теорія дискурса Лакло і Муффа. Критичний дискурс-аналіз. Дискурсивна психологія в контексті соціальних досліджень.

Тема 2. Дискурсивне соціально-конструкціоністське дослідження

Межі дискурсів. Зміст дискурсів. Аналітичні інструменти. Аналітичні стратегії. Комбінування різних підходів у дискурсивному дослідженні.

Розділ 8. Парадигма етнокультурної міфотворчості в соціальній психології

Тема 1. Постмодерністський парадигмальний контекст понять «міф» та «етнокультурна міфотворчість»

Індивідуальна авторська міфотворчість як самоініціація суб'єкта в культурі

Тема 2. Формування ідентичності особистості та спільноти шляхом етнокультурної міфотворчості

Соціальна ідентичність та етнічна ідентичність: нові погляди. Етнічна ідентичність як конструювання етнічних наративів. Етнокультурна міфотворчість покоління.

Тема 3. Соціально-політичний міфодизайн як етнокультурна міфотворчість

Моделювання етнокультурного міфотворчого простору самоусвідомлення особистості в поліетнічному суспільстві. Мультикультуралізм та праксеологічні виміри його реалізації. Етнопрогностика як застосування соціально-психологічної теорії етнокультурної міфотворчості особистості.

Розділ 9. Соціальна психологія повсякденності та соціально-психологічна проблематика поколінь

Тема 1. Повсякденність як особистісне середовище

Особливості буденного дискурсу і сюжети повсякденності. Способи інтерпретації повсякденного досвіду. Умови формування повсякденних інтерпретаційних комплексів. Соціально-психологічний контекст святковості.

Тема 2. Соціально-психологічна теорія поколінь

Феномен покоління в соціальній психології. Х. Ортега-і-Гассет про хронологічний статус поколінь. Суспільно-історичні покоління. Соціально-психологічні покоління. Історичне покоління. Форми стосунків між поколіннями: наслідування та конфлікт. Три типи культур за М. Мід. Постфігуративна культура, кофігуративна та префігуративна культура. Культурно-історичний потенціал поколінь: можливості аналізу й прогнозу.

Тема 3. Метод поколінь та його вихідні постулати

Історична місія поколінь. Періоди становлення та володарювання. Застосування аналітичних матриць. Змістові аналоги життєдіяння покоління: система переконань, ціннісних орієнтирів і доміантних культурно-історичних ідей; континуум реально-практичних здобутків, отриманих за період становлення та володарювання; ієрархія змістових наслідків, спричинених отриманими здобутками у поступі культурно-історичного процесу загалом і в життєдіянні молодшого покоління зокрема.

Тема 4. Психологія елітарності

Елітарність як феномен суспільного життя. Розвиток уявлень про елітарність в суспільній свідомості. Прояви елітарних орієнтацій в різноманітних сферах соціального життя. Феномен часткової елітарності. Психологічні механізми перерозподілу почуття елітарності. Особистість, яка самовизначається в контексті маси та еліти. Проблема життєвого успіху. Розуміння і варіанти визначення інтелігентності.

Запитання. Завдання до I модулю

1. Схарактеризуйте місце соціальної психології в системі наукового знання
2. У чому виявляється зв'язок соціальної психології з іншими психологічними науками?
3. Проаналізуйте зв'язок соціальної психології з соціологією, педагогікою, історією, економікою, з теорією держави і права.
4. Розкрийте зміст основних категорій соціальної психології.
5. Які основні функції та завдання соціальної психології?
6. Проаналізуйте відмінні риси двох напрямів (підходів) щодо розв'язання питання про предмет соціальної психології: психологічного і соціологічного.
7. Які уявлення склалися у сучасній соціальній психології про її предмет?
8. Наведіть приклади різних соціально-психологічних явищ як результатів взаємодії суб'єктів соціальних відносин.
9. Проаналізуйте передумови виникнення соціальної психології як самостійної науки.
10. Які основні проблеми, пов'язані із соціальною психологією, розглядалися у філософських вченнях про управління державою?
11. У чому полягають основні особливості концепції "психологія мас"?
12. Чи згодні ви з твердженням про те, що концепція "психологія народів" більше тяжіла до етнопсихології, ніж до соціальної психології?
13. Яким є вплив теорії інстинктів соціальної поведінки на становлення соціальної психології як самостійної галузі знання?
14. Вкажіть на особливості історії української соціальної психології.
15. Назвіть та схарактеризуйте основні етапи становлення та розвитку зарубіжної соціальної психології.
16. Що спільного і відмінного між американським та європейським напрямами соціальної психології?
17. Схарактеризуйте основні періоди в становленні й розвитку

вітчизняної соціальної психології.

18. Спрогнозуйте контури майбутньої парадигми (перспектив) соціальної психології.

19. У чому полягає специфіка методів соціальної психології?

20. На розв'язання яких проблем спрямований метод соціометрії?

Запитання. Завдання до II модулю

1. Доведіть чи спростуйте твердження про те, що поняття "особистість" має сенс лише в системі суспільних відносин.

2. Схарактеризуйте поняття "індивідуальність", встановіть його зв'язок з поняттями "людина", "індивід", "особистість".

3. Що становить основу активності особистості в її взаємодії з суспільством, іншими людьми та собою?

4. Який зміст виражає поняття "соціально-психологічна компетентність особистості"?

5. Схарактеризуйте основні соціально-психологічні теорії особистості.

6. У чому полягає специфіка соціально-психологічного підходу до особистості?

7. Чи поділяєте ви твердження, що особистість є ієрархією різних зовнішніх і внутрішніх комунікацій, які утворюють нову якість – комунікативне ядро, комунікативний світ людини?

8. Як співвідносяться поняття "соціальний тип" і "соціально-психологічний тип"?

9. Що таке "Я-концепція» особистості? Проаналізуйте основні її структурні складові.

10. Як називається властивість особистості, що передбачає схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам чи власним здібностям і зусиллям?

11. У чому полягає взаємозв'язок між соціальною поведінкою і вчинком особистості?

12. Як соціальна адаптація та інтеріоризація виявляються у процесі соціалізації особистості?

13. У чому полягає соціально-психологічна специфіка процесу соціалізації підлітків?
14. Схарактеризуйте особливості соціалізації старшокласників.
15. Яке поняття відображує усвідомлений вибір особистістю позиції у певній життєвій ситуації, особливе ставлення до когось або чогось?
16. Схарактеризуйте роль навчальної діяльності у соціалізації студентів.
17. Що спільного й відмінного у поняттях "адаптація" та "адаптивність"?
18. Проаналізуйте основні ознаки конформної поведінки особистості.
19. Якими соціально-психологічними особливостями характеризується процес соціалізації людини у зрілому віці?
20. З чим співвідносяться життєві плани і життєва перспектива особистості?
21. Як особливі, перехідні періоди розвитку впливають на процес соціалізації особистості?
22. Схарактеризуйте поняття «соціально-психологічна стабільність» спільноти й особистості.
23. Проаналізуйте найважливіші асоціальні прояви особистості.
24. Схарактеризуйте соціально-психологічні чинники суїцидальної поведінки особистості.
25. Проаналізуйте найважливіші ознаки установок. Чи визначають вони поведінку особистості?
26. Як сучасні моделі установки пояснюють процеси зв'язку установки і поведінки особистості?
27. Схарактеризуйте структурні складові самосвідомості особистості.
28. У чому полягає специфіка входження особистості в групу? Як індивідуальні особливості людини впливають на її поведінку?
30. Як пов'язані між собою поняття "репутація", "популярність", "авторитет"?
31. Чим визначається місце індивіда в системі міжособистісних

відносин?

32. Що є основою авторитету особистості?

33. Схарактеризуйте феномен "позиція" з погляду соціальної психології.

34. Прокоментуйте твердження про те, що соціально-психологічна роль виникає лише у контексті соціальних відносин особистості.

35. Як статево-рольові характеристики особистості впливають на процес спілкування і взаємодії людей?

36. Які соціально-психологічні чинники зумовлюють соціальну напруженість?

Запитання. Завдання до III модулю

1. Чому спілкування є невід'ємною складовою людського існування, важливою передумовою формування людини як соціальної істоти?

2. Проаналізуйте особливості міжособистісного спілкування.

3. Схарактеризуйте основні функції спілкування.

4. У чому полягають відмінності міжособистісного і масового спілкування?

5. З'ясуйте особливості діалогічного спілкування.

6. Розкрийте сутність основних принципів гуманістичного спілкування.

7. Схарактеризуйте сфери життєдіяльності індивіда, в яких може яскраво реалізуватися стиль його спілкування.

8. Розкрийте зміст вербальних засобів спілкування.

9. У чому полягають основні особливості невербального спілкування?

10. Як за допомогою візуально-кінетичної системи знаків можна підсилити чи послабити вплив спілкування?

11. Доведіть чи спростуйте твердження про те, що невербальні засоби спілкування не впливають на ефективність процесу спілкування.

12. Якою психологічною схильністю характеризується людина,

яка сприймає всі життєві події з позиції своєї етнічної групи?

13. Прокоментуйте особливості впливу традиційних етнокультурних норм спілкування на ділову взаємодію людей.

14. Схарактеризуйте "жіночі" і "чоловічі" культурні цінності спілкування.

15. Чому потрібно знати культурно-освітні, національно-психологічні особливості партнера по спілкуванню?

16. У чому полягає специфіка міжособистісної комунікації?

17. За допомогою яких чинників можна досягти взаєморозуміння під час обміну інформацією?

18. В яких видах спілкування найчастіше використовують моделі ретивальної комунікації?

19. Розкрийте зміст основних компонентів комунікативного простору міжособистісних відносин.

20. Прокоментуйте основні особливості критичного і емпатійного видів слухання під час спілкування.

21. У чому полягає смисл кодування інформації?

22. Розкрийте сутність зв'язку спілкування і взаємодії.

23. З'ясуйте сутність зв'язку взаємодії і спільної діяльності.

24. За яких умов люди найчастіше контактують з іншими?

25. Які особистісні риси характеру людини зумовлюють деструктивну взаємодію?

26. Чи можна погодитися з твердженням, що агресивна поведінка має ефект зараження? Які чинники провокують соціальну агресію?

27. У чому полягає соціально-психологічна сутність конфліктної міжособистісної взаємодії?

28. Як гендерні відмінності впливають на атракцію?

29. Розкрийте зміст альтруїстичної поведінки особистості.

30. У чому полягає специфіка комунікативного впливу у міжособистісній взаємодії? Від яких чинників залежить ефективність переконуючого впливу?

31. Що становить основу ефективності навіювання?

32. Які особливості індивіда впливають на сприймання інших людей?

33. Прокоментуйте особливості соціального і міжособистісного пізнання людьми одне одного.
34. Як перцептивні механізми та ефекти впливають на адекватність пізнання іншої людини?
35. Схарактеризуйте основні види комунікативних бар'єрів.

Запитання. Завдання до IV модулю

1. Якими якісними ознаками характеризується соціальна група?
2. За допомогою яких параметрів можна описати особливості певної соціальної групи?
3. Які процеси відносять до групової динаміки?
4. Охарактеризуйте структурні компоненти малої соціальної групи.
5. Прокоментуйте основні підходи та напрями до вивчення малої групи.
6. Чому поділ референтних груп на "позитивні" і "негативні" є умовним?
7. Проаналізуйте основні механізми утворення малих груп.
8. Схарактеризуйте структурні компоненти комунікативного потенціалу групи.
9. Прокоментуйте основні моделі розвитку малої групи.
10. Розкрийте зміст основних механізмів групової динаміки.
11. Проаналізуйте основні характеристики групової норми.
12. Наведіть приклади прояву конформізму.
13. У чому полягають зовнішнє і внутрішнє підпорядкування індивіда групі?
14. Прокоментуйте концепцію "активної меншості" С. Московічі.
15. Проаналізуйте співвідношення понять "лідер" і "керівник". Назвіть основні відмінності між ними.
16. З'ясуйте сутність основних теорій лідерства.
17. Прокоментуйте модель типології лідерства за Б. Парігіним.
18. У чому полягає сутність моделі управлінської сітки Р. Блейка і Дж. Моутон?
19. Як розуміти твердження про те, що сліпе копіювання і

запозичення з іншої культури теоретичних і практичних надбань у галузі керівництва (лідерства) може призвести до неправильних результатів, непорозумінь?

20. Як називається процес волевиявлення індивіда або групи людей, спрямований на формування послідовності дій і вибір певної альтернативи?

21. Прокоментуйте переваги і недоліки групового прийняття рішення.

22. Схарактеризуйте феномен "зсування до ризику", який супроводжує розв'язання групових проблем.

23. Що спільного і відмінного між груповою нормалізацією і груповою поляризацією?

24. Якими ознаками характеризується поведінка людей, мотивованих на досягнення успіху, уникнення невдачі?

25. Яким принципам підпорядковуються групові форми прийняття рішень?

26. Прокоментуйте співвідношення понять "згуртованість" і "сумісність".

27. Схарактеризуйте основні ознаки сондально-психологічного клімату групи.

28. Проаналізуйте основні джерела групових конфліктів.

29. Схарактеризуйте основні соціально-психологічні особливості вивчення соціальних класів.

30. У чому полягає специфіка психології етнічних груп?

31. Прокоментуйте співвідношення понять "національний характер" і "менталітет".

32. Дайте соціально-психологічну оцінку масовим явищам.

33. Проаналізуйте загальні особливості натовпу.

34. У чому полягають особливості міжгрупових відносин?

35. Прокоментуйте специфіку міжгрупової взаємодії і міжгрупового сприймання.

36. Розкрийте зміст "гіпотези контакту" в контексті міжгрупової взаємодії.

Запитання. Завдання до V модулю

1. У чому полягає призначення прикладної соціальної психології?
2. Схарактеризуйте структуру прикладної соціальної психології.
3. У чому полягає зв'язок предмета прикладної соціальної психології з її завданнями?
4. Проаналізуйте функції прикладної соціальної психології.
5. У чому полягає специфіка прикладних досліджень в соціальній психології?
6. Схарактеризуйте різновиди прикладного соціально-психологічного дослідження.
7. У чому полягають особливості ефективності соціально-психологічного дослідження?
8. Прокоментуйте специфіку прикладних соціально-психологічних досліджень у сфері економіки і виробництва.
9. Схарактеризуйте особливості застосування соціально-психологічних досліджень у сфері політики, управління.
10. Яким засадам і принципам має відповідати робота психолога-практика в галузі освіти?
11. Схарактеризуйте особливості застосування соціально-психологічних досліджень у системі охорони здоров'я.
12. Розкрийте суть основних проблем прикладної соціальної психології у сфері сім'ї.
13. Прокоментуйте особливості застосування соціально-психологічних досліджень у сфері права.

Запитання. Завдання до VI модулю

1. Конструктивізм та постконструктивізм в соціально-психологічному дослідженні.
2. Витоки конструктивістських ідей в соціальній психології.
3. Основні положення конструктивізму П. Бергера і Т. Лукмана.
4. Пріоритетність ролі суб'єкта у конструктивізмі (Ю. Хабермас, М. Полані, А. Менегетті, Л. Тевено, П. Бурдьє та ін.).
5. «Безсуб'єктні» концепції конструктивізму (М. Фуко, К. Поппер, Н. Луман, Ю. Хабермас та ін.).

6. Особливості мови конструктивізму.
7. В чому полягає перехід проблемної системи на новий рівень комунікації окремих позицій учасників групи, коли стає можливою інтеграція в новий спільний конструкт (Г. Матуран, Р. Баумастер та ін.).
8. Тенденції переломлення конструктивізму у постконструктивізм.
9. Конструктивістські традиції Е. Глазерфельда, К. Дж. Джерджена, напрацювання експерименталістів та інш.
10. Теорія постконструктивізму у розумінні організації соціальної реальності як сконструйованої активними суб'єктами соціальної системи з перерозподілом у ній знань по двох категоріях – знання соціальних конструкторів та соціального знання.
11. Застосування конструктивізму та постконструктивізму у соціальній практиці.
12. Віртуалізація соціальної реальності та міфотворчість.
13. Засоби віртуалізації – міфи, образи, стереотипи, іміджі.
14. Властивості віртуальної реальності у соціумі.
15. Наративізація соціального життя.

Запитання. Завдання до VII модулю

1. Дискурс-аналіз: теорія і метод в соціальній психології.
2. Центральні підходи до дискурс-аналізу.
3. Теорія дискурса Лакло і Муффа.
4. Критичний дискурс-аналіз.
5. Дискурсивна психологія в контексті соціальних досліджень.
6. Дискурсивне соціально-конструкціоністське дослідження.
7. Межі і зміст дискурсів.
8. Аналітичні інструменти та стратегії в дискурс-аналізі.
9. Комбінування різних підходів у дискурсивному дослідженні.

Запитання. Завдання до VIII модулю

1. Парадигма етнокультурної міфотворчості в соціальній психології.
2. Постмодерністський парадигмальний контекст понять «міф» та «етнокультурна міфотворчість».
3. Індивідуальна авторська міфотворчість як самоініціація суб'єкта в культурі
4. Формування ідентичності особистості та спільноти шляхом етнокультурної міфотворчості.
5. Соціальна ідентичність та етнічна ідентичність: новітні погляди.
6. Етнічна ідентичність як конструювання етнічних наративів. Етнокультурна міфотворчість покоління.
7. Соціально-політичний міфодизайн як етнокультурна міфотворчість.
8. Моделювання етнокультурного міфотворчого простору самоусвідомлення особистості в поліетнічному суспільстві.
9. Мультикультуралізм та праксеологічні виміри його реалізації.
10. Етнопрогностика як застосування соціально-психологічної теорії етнокультурної міфотворчості особистості.

Запитання. Завдання до IX модулю

1. Соціальна психологія повсякденності.
2. Соціально-психологічна проблематика поколінь.
3. Повсякденність як особистісне середовище.
4. Особливості буденного дискурсу і сюжети повсякденності.
5. Способи інтерпретації повсякденного досвіду.
6. Умови формування повсякденних інтерпретаційних комплексів.
7. Соціально-психологічний контекст святковості.
8. Соціально-психологічна теорія поколінь.
9. Феномен покоління в соціальній психології: історія та сучасність.
10. Х. Ортега-і-Гассет про хронологічний статус поколінь.

11. Суспільно-історичні покоління.
12. Соціально-психологічні покоління.
13. Історичне покоління.
14. Форми стосунків між поколіннями: наслідування та конфлікт.
15. Три типи культур за М. Мід.
16. Постфігуративна культура, кофігуративна та префігуративна культура.
17. Культурно-історичний потенціал поколінь: можливості аналізу й прогнозу.
18. Метод поколінь та його вихідні постулати.
19. Історична місія поколінь.
20. Періоди становлення та володарювання поколінь.
21. Застосування аналітичних матриць.
22. Змістові аналоги життєдіяння покоління.
23. Елітарність як феномен суспільного життя.
24. Розвиток уявлень про елітарність в суспільній свідомості.
25. Прояви елітарних орієнтацій в різноманітних сферах соціального життя.
26. Феномен часткової елітарності.
27. Психологічні механізми перерозподілу почуття елітарності.
28. Особистість, яка самовизначається в контексті маси та еліти.
29. Проблема життєвого успіху.
30. Розуміння і варіанти визначення інтелігентності.

Практичне заняття 1

Соціально-психологічні теорії особистості

Психоаналіз. Аналітична психологія. Теорія відчуження Е. Фрома. Теорія розвитку особистості Е. Еріксона. Біхевіоризм (Дж. Уотсон, Б.-Ф. Скіннер, Г. Ю. Айзенк). Гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс). Екзистенціальна психологія (В. Франкл та ін.). Акмеологічний підхід (Б. Ананьєв та ін.). Трансакційний аналіз особистості. Взаємодоповнюваність теоретичних обґрунтувань конкретного типу та соціальної програми поведінки індивіда, стратегії дії, інших соціально-

психологічних характеристик людини.

Література до практичних занять 1, 2, 3

1. Агеев В. С. Социальная идентичность личности //Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С.327-356.
2. Андреева Г. М. Социальная психология. М., 1996. Гл.15,16,17,18.
3. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия. М.:Аспект-Пресс, 2001. Гл.У, С. 181-187. С. 193-207.
4. Анцыферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и техники ее бытия //Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. М.: Институт психологии РАН, 2004. С. 328-350.
5. Баранова Т. С. Теоретические модели социальной идентификации личности //Психология самосознания. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. С. 602-609.
6. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А. Социальная психология личности. М.: Аспект-Пресс, 2001. Гл. 1,2,7,8,12,13.
7. Бирхофф Ганс У. Просоциальное поведение // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, 2001. С. 398-417
8. Бодалев А. А. Акме – эффект личностного осуществления в процессе социализации и индивидуализации взрослого человека // Мир психологии. 1998. №1. С. 59-66.
9. Бэрон Р., Бирн Д., Джонсон Б. Социальная психология. Ключевые идеи. СПб.: Питер, 2003. Гл. 4,5.
10. Воронцов Д. В. Социальная психология пола. Методич. указания к спецкурсу «Основы гендерной психологии». Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2003. 34 с.
11. Дубовская Е. М. Социализация в изменяющемся мире//Социальная психология в современном мире. М. : Аспект Пресс, 2002, С. 148-162.

12. Кун М., Макпартленд Т. Кто я // Психология самосознания. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. - С. 460-469.
13. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 1997. Гл. 4.
14. Парыгин Б. Д. Социальная психология. СПб.: СПбГУП, 2003. Гл. 5,7
15. Петровская Л. А. Социально - психологический тренинг: воздействие как интенсивное общение // Социальная психология. Хрестоматия. М., Аспект Пресс, 1999. С. 440-450
16. Петровская Л. А. Развитие компетентного общения как одно из направлений оказания психологической помощи // Введение в практическую социальную психологию. М.: Смысл, 1996. С. 150-167.
17. Психология личности в трудах зарубежных психологов. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2000. Гл. 1,3,7.
18. Развитие Я – концепции и воспитание. М.: Наука, 1986. Гл. 2.
19. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. М.: Аспект-Пресс, 1999. Гл. 4, С. 163-165, гл. 5, С. 205-235.
20. Социальная психология личности. В вопросах и ответах. М.: Гардарики, 1999. Гл. 1,2,5,6,9,11.
21. Фрейджер Р., Фейдимен Личность. Теории. Упражнения. Эксперименты. М.: Олма-Пресс, 2004. Гл. 23.
22. Фром Э. Революция надежды. Избавление от иллюзий. М.: Айрис-Пресс, 2005. Гл. 3,4,8,9.
23. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер, 1997. Гл. 5. С. 219-235, 239-346.
24. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998, Гл. 4,7,8,14,17.
25. Шихирев П. Н. Социальная установка // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С.364-377
26. Штальберг Д., Фрей Д. Установки: структура, измерение и функции //Перспективы социальной психологии. М., Эксмо, 2001. С. 228-261.
27. Элкин Д. Эрик Эриксон и восемь стадий человеческой жизни // Э. Г. Эриксон Детство и общество. СПб.: Питер, 1996. С. 11-20.

28. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности //Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 416-433.

Практичне заняття 2

Соціально-психологічна структура особистості

Я-характеристики (Я-концепція, Я-образ, самооцінка). Ментальність. Ціннісно-сміслова, мотиваційна сфера. Емоційно-психічні стани, когнітивна сфера, спрямованість особистості, локус контролю, соціально-психологічний досвід, статусно-рольові параметри та інш. Соціальна поведінка, вчинок як конкретні вияви особистості.

Практичне заняття 3

Особистість у групі та соціальна установка

Сутність соціальної установки. Соціальна установка і реальна поведінка. Специфіка входження особистості у групу. Самосвідомість особистості як чинник становлення у групі. Адаптація, індивідуалізація, інтеграція, деіндивідуалізація. Поняття конформізму. Статусно-рольові характеристики особистості: авторитет престиж, позиція та інш. Рольова поведінка та соціальні очікування. Рольова ідентичність, її форми. Гендерні типи.

Практичне заняття 4

Соціальна перцепція

Сприймання і розуміння людьми одне одного у процесі міжособистісного спілкування. Механізми та ефекти соціальної перцепції : ідентифікація, емпатія, рефлексія, каузальна атрибуція, стереотипізація, ефект ореолу та ін. Типові схеми першого враження. Самопрезентація як управління сприйманням партнера по спілкуванню. Стратегії і тактики самопрезентації. Соціокультурні та етичні аспекти самопрезентації. Модальності сприймання та репрезентативні системи у спілкуванні.

Література до практичних занять 4, 5, 6, 7, 8

1. Агеев В. С. Механизмы социального восприятия //Социальная психология в трудах отечественных психологов. С-Петербург, 2000. С.276-289.
2. Андреева Г. М. Атрибутивные процессы //Социальная психология. Хрестоматия. М., 1999.С.152-175.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. М., 1996. Гл. 4, 5, 6.
4. Андреева Г. М. Трудности социального познания: «образ мира» или реальный мир //Социальная психология в современном мире. М., Аспект-Пресс, 2002. С.182-203.
5. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н. Теории диадического взаимодействия //Социальная психология. Хрестоматия. М., 1999. С. 126-136.
6. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. М., 1988. С. 8-55.
7. Бодалев А. А. Личность и общение. М. 1995. С.210 - 256.
8. Бодалев А. А. Познание человека человеком как научная проблема // Социальная психология в трудах отечественных психологов. С-Петербург, 2000. С. 236-249.
9. Бодалев А. А. Психология общения. М., Воронеж, 1996. Гл. 1, 2, 3.
10. Буунк Брем П., Аффилиация, аттракция и близкие отношения //Перспективы социальной психологии. М., Эксмо. С. 372-394.
11. Вацлавик П., Бивин Дж., Ждексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций. М., Апрель Пресс, Эксмо Прессс, 2000. Гл. 4
12. Гофман И. О работе «лицом» //Межличностное общение. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001. С. 132-170
13. Куницина В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение. Питер, 2001. Гл. 1, 3, 6, 11, 16, 17
14. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. Гл. 1,2.
15. Лабунская В. А., Менжджеричкая Ю. А., Бреус Е. Д. Психология затрудненного общения. М.: Академия 2001. Гл.1-4.

16. Лейенс Жак-Филипп, Дарден Бенуа Основные концепции и подходы в социальном познании //Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, С. 127-153.
17. Леонтьев А. А. Психология общения. М.: Смысл, 1999. Гл. 1.
18. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 1997. Гл. 3, 13, 15.
19. Матвеева Л. В., Аникеева Т. Я., Мочалова Ю. В. Психология телевизионной коммуникации. М.: Эксмо Пресс, 2000. Гл. 1, 2.
20. Мясищев В. Н. Психология отношений. М. – Воронеж: НПО «Модек», 1995. С. 159 - 171.
21. Панферов В. Н. Классификация функций человека как субъекта общения //Социальная психология в трудах отечественных психологов, СПб, Питер, 2000. С. 362-377.
22. Парыгин Б. Д. Анатомия общения. СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. Гл. 1-4.
23. Парыгин Б. Д. Социальная психология. СПб.: СПбГУП, 2003. Гл. 13, 14, 15.
24. Петровская Л. А. О понятийной схеме социально - психологического анализа конфликта //Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 116 - 126
25. Соловьева О. В. Общение: традиционные исследования и новая проблематика //Социальная психология в современном мире. М.: Аспект-Пресс, 2002. С. 61-76.
26. Социальная психология личности //Под ред. В. А. Лабунской. М.: Гардарики, 1999. Гл. 7, 8, 14, 16.
27. Тейлор Ш., Пипло Д., Сирс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 2004. Гл. 3, 8, 9.
28. Уайменн Дж., Джайлс Г. Коммуникация в межличностных и социальных отношениях // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, С. 342-369.
29. Хараш А. У. Смысловая структура публичного выступления (об объекте смыслового восприятия) // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 71-84.

30. Харре Р. Дружба как достижение: этогенитический подход к социальному взаимодействию // Межличностное общение. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001. С. 59-81
31. Хьюстоун М., Финчем Ф. Теория атрибуции и исследования //Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 189-225

Практичне заняття 5

Комунікативний аспект спілкування

Сутність комунікації. Види і форми комунікації. Комунікативний простір та його компоненти. Зворотній зв'язок. Психологічні особливості вербальної комунікації. Говоріння. Риторика. Культура слухання: види і техніки. Структура процесу ведення бесіди. Психологічні особливості невербальної комунікації. Соціально-психологічні механізми, що створюють бар'єри спілкування (Б.Поршнєв). Види контрсугестії: бар'єр уникання, низької авторитетності, непорозуміння. Рівні нерозуміння (фонетичний, семантичний, стилістичний, логічний). Зовнішні і внутрішні бар'єри спілкування та механізми психологічного захисту особистості. Прийоми подолання психологічних бар'єрів у спілкуванні.

Практичне заняття 6

Інтерактивний аспект спілкування

Особливості взаємодії в соціальній психології. Основні наукові погляди на взаємодію та її структуру. Теорія соціальної дії (М. Вебер, Т. Парсонс та ін.). Модель діадичної взаємодії (Дж. Тібо, Г. Келлі). Теорія соціального обміну (Хоманс). Концепція символічного інтеракціонізму (Дж. Мід). Трансактний аналіз (Е. Берн та інш.). Взаємодія і міжособистісний вплив: стратегії, тактики, засоби. Соціально-психологічні механізми впливу: переконання, зараження, навіювання, наслідування.

Практичне заняття 7

Соціальні ситуації та стилі взаємодії

Поняття ситуація спілкування (Аргайл). Класифікація соціальних ситуацій за різноманітними критеріями: мета спілкування, відношення до партнера, мотивація спілкування і т.д. Базові ситуації спілкування: міжгрупова, міжособистісна та діяльнісно-цільова (О. М. Леонтьєв). Відповідність механізмів соціальної перцепції та способів взаємодії в ситуації спілкування. Стиль спілкування: ритуальний, маніпулятивний та гуманістичний. Маніпулятивна деформація особистості (Е. Шостром, Е. Фром, Ф. Перлз та ін.). Самоактуалізація особистості та конгруентність досвіду у гуманістичному спілкуванні.

Практичне заняття 8

Форми поведінки особистості у міжособистісній взаємодії

Деструктивні форми взаємодії. Агресія, упередження, обман, фрустрація. Конфліктна взаємодія. Структура конфлікту. Типологія конфліктів. Причини виникнення та динаміка конфлікту. Способи регулювання конфліктів (Томас-Кілмен). Конкуренція, уникання, пристосування, співробітництво, компроміс. Рекомендації щодо ведення переговорів.

Взаємодія на рівні дружби і любові. Аттракція та фактори, що її формують. Рівні любові. Альтруїстична поведінка у взаємодії.

Практичне заняття 9

Динамічні характеристики малої групи

Групова динаміка та її закономірності. Механізми групової динаміки. Тенденції інтеграції і моделі розвитку малої групи (Б. Такман, Л. Уманський, І. Волков, М. Вудкок та Д. Френсіс, А. Петровський та інш.) Етапи розвитку малої групи: орієнтування у ситуації, конфлікт, динамічна рівновага. Нормативний вплив у групі. Вплив норм групової більшості. Конформізм. Негативізм. Нонконформізм (М. Шериф, С. Аш, М. Дойч та Г. Джерард, В. Чудновський та інш.) Вплив норм меншості (С. Московічі).

Прийняття групового рішення. Проблема групової згуртованості і груповий конфлікт.

Література до практичного заняття 9

1. Авермат Эдди Ван Социальное влияние в малых группах //Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, 2001. С.504-544.
2. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально - психологические проблемы. М.: МГУ, 1990. С.135 - 152; 159-168; 178-200.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. М., 1996. Гл. 9, 10, 14.
4. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия. М.: Аспект-Пресс, 2001. Гл. IV, С.161-179; Гл.V, С.207-216.
5. Аронсон Эллиот Общественное животное. Введение в социальную психологию. М.: Аспект Пресс, 1998. Гл.2.
6. Аш С. Влияние группового давления на модификацию и искажение суждений //Пайнс Э, Маслач К. Практикум по социальной психологии. СПб.: Питер, 2000. С.210-225.
7. Богомолова Н. И., Донцов А. И., Фоломеева Т. В. Психология больших социальных групп: новые судьбы, новые подходы // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 132-148.
8. Браун Р. Межгрупповые отношения //Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, 2001. С.548-576.
9. Дилигенский Г. Г. Движения как субъект социально – политической психологии //Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 200-204.
10. Донцов А. И. О понятии «группа» в социальной психологии //Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 175-182.
11. Донцов А. И., Дубовская Е. М., Жуков Ю. М. Группа-коллектив-команда. Модели группового развития //Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 96-115.

12. Донцов А. И., Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы: вчера, сегодня, завтра // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 76-96.
13. Журавлев А. Л. Позняков В. П. Динамика межгрупповых отношений в условиях изменения форм собственности // Психологический журнал. 1992, № 4. С. 24 – 32.
14. Кричевский Р. Л., Дубовская Е. М. Исследование малой группы в отечественной и зарубежной социальной психологии // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 209-229.
15. Кричевский Р. Л., Рыжак М. М. Лидерство как структурный феномен // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 268-274.
16. Кричевский Р. Л., Рыжак М. М. Стиль руководства и основные направления его исследования // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 289-294.
17. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. СПб.: Питер, 2000, Гл.1.
18. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 1997. Ч.2. Гл.7, 9.
19. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Власть, влияние, лидер // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 294-311
20. Парыгин Б. Д. Социальная психология. СПб.: СПбГУП, 2003, Гл. 11, 18.
21. Психология толп. М.: Институт психологии РАН, 1998. С. 9-15.
22. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М.: Наука, 1992. Гл. 1, 2.
23. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии. М.: Аспект Пресс, 1999. Гл. 2.
24. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 200-204.

25. Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: Питер, 1999. Гл. 1.
26. Шериф М. Ситуации социального взаимодействия // Психология социальных ситуаций. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001. С. 165-178.
27. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. Гл. 2
28. Шихирев П. Современная социальная психология. М.: Институт психологии РАН, 1999. Гл. 6. С. 136-164. Гл. 11.

Практичне заняття 10

Основні сфери застосування прикладної соціальної психології

Прикладна соціальна психологія у сфері економіки і виробництва. Прикладна соціальна психологія у сфері політики. Прикладна соціальна психологія у сфері освіти і науки. Прикладна соціальна психологія і охорона здоров'я. Прикладна соціальна психологія і сім'я. Прикладна соціальна психологія у правовій сфері.

Література до практичного заняття 10

1. Андреева Г. М. Социальная психология. М., 1996. Раздел 5.
2. Бэрон Р., Бирн Д., Джонсон Б. Применение социально-психологических знаний в сферах права, работы, здоровья // Социальная психология. Ключевые идеи. СПб.: Питер, 2003. Гл. 11.
3. Введение в практическую социальную психологию М.: Смысл. 1994. Ч. 2, 2.1; 2.2; 2.4; 2.7.
4. Петровская Л. А. Гуманистический аспект психологической помощи. // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 323-333.
5. Практические приложения социальной психологии // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 433-473.
6. Росс Л., Нисбетт Р. Применение социальной психологии на практике // Человек и ситуация. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 327-390.
7. Тейлор Ш., Пипло Д., Сирс Д. Социальная психология и здоровье // Социальная психология. СПб.: Питер, 2004. Гл. 14.

8. Тейлор Ш., Пипло Д., Сирс Д. Социальная психология и политика // Социальная психология. СПб.: Питер, 2004. Гл. 15.
9. Стефенсон Джеффри М. Прикладная социальная психология // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 580-617.
10. Шихирев П. Прикладная наука: социальный психолог как участник социальных изменений // Современная социальная психология. М.: Институт психологии РАН, 1999. Гл. 12.

Практичне заняття 11

Застосування конструктивізму та постконструктивізму у соціальній практиці

Віртуалізація соціальної реальності та міфотворчість. Засоби віртуалізації – міфи, образи, стереотипи, іміджі. Властивості віртуальної реальності у соціумі. Наративізація соціального життя.

Література до практичних занять 11, 12

1. Андреева Г. М. Конструирование социального мира – компонент психологического созидания // Антология современной психологии конца XX в.: Казань, 2001
2. Андреева Г.М. В поисках новой парадигмы: традиции и старты XXI века // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект-Пресс. С.9-27.
3. Андреева Г. М. Трудности социального познания: «образ мира» или реальный мир // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект-Пресс, 2002. С. 182-203.
4. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия. М.: Аспект-Пресс, 2001.
5. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. – М.: Смысл, 2002. – 480 с.
6. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания. – Одесса: Астропринт. – 1997. – 271 с.
7. Барт Р. Война языков. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Наука, 1994
8. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи. М., 1986.

9. Бахтин М. М. Содержание сознания как идеология / Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Статьи. – М.: Лабиринт, 2000. – 625 с.
10. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики: Модели мира в литературе / Ин-т языковедения. РАН: - М.: Тривола, 2000. – 248 с.
11. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 322 с.
12. Богомолова Н. И., Донцов А. И., Фоломеева Т. В. Психология больших социальных групп: новые судьбы, новые подходы //Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 132-148.
13. Воробьева Л. И. Субъект и/или автор (о категориях гуманитарной психологии) //Вопросы психологии, 2004. №2. С. 149-158.
14. Воронцов Д. В. Социальная психология пола. Методич. указания к спецкурсу «Основы гендерной психологии». Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2003. 34 с.
15. Герген К. Движение социального конструкционизма в современной психологии //Социальная психология: саморефлексия маргинальности. М.: Аспект Пресс, 1995.
16. Герген К. Дж. Социальная психология как история //Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс. 1999. С. 22-30.
17. Калина Н. Ф. Универсум ментальности современника/ Лики ментальности и поле политики: Монография Н.Ф.Калина, Е. В. Чёрный, А. Д. Шоркин – К.: Агропромвидав України, 1999. – 184 с., с. 28-38.
18. Каменская Т. Г. Социальное знание и виртуализация социальной реальности. – Одесса: Астропринт, 2009. – 280 с.
19. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-модерністський проект / Людина. Суб'єкт. Вчинок.: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360с., с. 157-175.

20. Конструирование иных реальностей. Истории и рассказы как терапия. – М.: Класс, 2001. – 362 с.
21. Панасюк А. Ю. Формирование имиджа: цели, стратегии, тактики // Имиджеология – 2004: состояние, направления, проблемы. Мат-лы Второго Межд. симпозиума по имиджеологии / Под ред. Е. А. Петровой. – М.: РИЦ АИМ, 2004. – с. 37-46.
22. Панкрухин А. П. Имидж страны // Известия Академии имиджеологии. – М.: РИЦ АИМ, 2005 с. 103-133
23. Психологія особистості: Словник-довідник /За ред. П. П. Горностає, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
24. Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. - М., 1995.
25. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: Монографія. – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.
26. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Людина. Суб'єкт. Вчинок.: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360с., с. 316-358.
27. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
28. Титаренко Т. М. Моделювання майбутнього за допомогою життєвих завдань // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008. – вип.7
29. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. – К.: Марич, 2009. – 232 с.
30. Фрідман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия: Пер. с англ. М: Независимая фирма «Класс», 2001
31. Фуко М. Воля к истине. – М.: Касталь, 1996
32. Херманс Г. Личность как мотивированный рассказчик: теория валюации и метод самоконфронтации // Постнеклассическая психология. – 2006–2007. – №1(3). – С. 7–53
33. Чепелева Н. В. Теоретические основы психологической герменевтики // Актуальні проблеми сучасної психології. Зб. Наук.

праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – т. II (I).
Психологічна герменевтика. – К.: Нора-Друк, 2001. – 207с. – с.5-19.

Практичне заняття 12

Дискурсивне соціально-конструкціоністське дослідження

Межі дискурсів. Зміст дискурсів. Аналітичні інструменти.
Аналітичні стратегії. Комбінування різних підходів у
дискурсивному дослідженні.

Практичне заняття 13

Формування ідентичності особистості та спільноти шляхом етнокультурної міфотворчості

Соціальна ідентичність та етнічна ідентичність: нові погляди.
Етнічна ідентичність як конструювання етнічних наративів.
Етнокультурна міфотворчість покоління.

Література до практичних занять 13,14

1. Баранова Т. С. Теоретические модели социальной идентификации личности // Психология самосознания. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. С. 602-609.
2. Бергер П., Лукман Т. Идентичность // Психология самосознания. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. С. 567-589.
3. Донцов А. И., Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы: вчера, сегодня, завтра // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 76-96.
4. Каширина Л. В. К проблеме изучения феномена социально-психологических состояний больших социальных групп // Мир психологии, 2004, №2(38). С. 222-230.
5. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. М.: Смысл., 2007. – 511 с.
6. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М.: Искусство, 1976. – 367 с.

7. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера-история. – М., 1996. – 464 с.
8. Лурье С. В. Этнопсихология как наука об этнической самоорганизации личности Современная этнопсихология. Хрестоматия / Под общ. ред. А. Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 2003. – 368 с. – (Библиотека практической психологии).
9. Михайлова И. Г. Историко-психологические аспекты проблемы архетипа // Мир психологии, 2005, №3(43), С. 177-187.
10. Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический / Пер. В. М. Донец. Научн. ред и послесл. В. В. Зеленский - СПб.: Академический проект. 1999 - 206 с.
11. Нойманн Э. Творческий человек и трансформация / Юнг К.-Г., Нойманн Э. Психоанализ и искусство: Пер. с англ. – М: REFL-book, К.: Ваклер, 1996. – 304с. – с. 206-250.
12. Нуркова В. В. Роль автобиографической памяти в структуре идентичности личности // Мир психологии, 2004, №2(38). С.77-87.
13. Панасюк А. Ю. Формирование имиджа: цели, стратегии, тактики // Имиджеология – 2004: состояние, направления, проблемы. Мат-лы Второго Межд. симпозиума по имиджеологии / Под ред. Е. А. Петровой. – М.: РИЦ АИМ, 2004. – с.37-46.
14. Панкрухин А. П. Имидж страны // Известия Академии имиджеологии. – М.: РИЦ АИМ, 2005 с.103-133
15. Психологія особистості: Словник-довідник /За ред. П. П. Горностає, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
16. Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. - М., 1995.
17. Слюсаревський М. М. «Ми» і «Я» в сучасному світі: Вибрані твори. – К.: Міленіум, 2009. – 340 с.
18. Современная политическая мифология: содержание и механизмы функционирования. – М.: Рос. гос. гуманитарный университет, 1996
19. Старовойтенко Е. Б. Культурная психология личности: монография. – М.: Академический Проект; Гаудемус, 2007. – 310 с.

20. Стефаненко Т. Г. Социальная психология в культурно-исторической перспективе // Социальная психология в современном мире. / Под ред. Г. М. Андреевой, А. Н. Донцова. – М.: Аспект Пресс, 2002
21. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс. 1999. С. 200-204.
22. Стефенсон Джеффри М. Прикладная социальная психология // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 580-617.
23. Стюарт В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании / Пер. с англ. Н. А. Хмелик. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 395 с.
24. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении: Монография. – К.: Просвіта., 1996. – 404 с.
25. Хиллман Дж. Архетипическая психология. Перевод с английского Ю. Донца и В. Зеленского.- СПб.: Б.С.К., 1996 - 157 с.
26. Чепелева Н. В. Теоретические основы психологической герменевтики // Актуальні проблеми сучасної психології. Зб. Наук. праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – т. II (I). Психологічна герменевтика. – К.: Нора-Друк, 2001. – 207с. – с. 5-19.
27. Чепелева Н. В., Титаренко Т. М. Проблеми психологічної герменевтики. – К.: Міленіум, 2004. – 276с.
28. Чудова Н. В. Мифологическая составляющая образа «Я» // Психологический журнал. – 1999. - №3, с. 48-57.
29. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики. – М.: Московск. психол-социальный ин-т, 2007. – 128 с.
30. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. – К: Ин-т социологии НАН Украины 1996.
31. Щедрін А. Т. «Вторинна» міфотворчість як соціокультурний феномен (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу) – Харків.: ХДАК, 2007. – 430 с.
32. Яремчук О. В. Психологія етнокультурної міфотворчості особистості // Креативність і творчість. – Вісник Київського

національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – Тематичний випуск №1 / Відп. Ред.: І. П. Маноха. – К.: Гнозис, 2009. – 426с., с. 413-420.

Практичне заняття 14

Соціально-політичний міфодизайн як етнокультурна міфотворчість

Моделювання етнокультурного міфотворчого простору самоусвідомлення особистості в поліетнічному суспільстві. Мультикультуралізм та праксеологічні виміри його реалізації. Етнопрогностика як застосування соціально-психологічної теорії етнокультурної міфотворчості особистості.

Практичне заняття 15

Повсякденність як особистісне середовище

Особливості буденного дискурсу і сюжети повсякденності (А. Щюц, Х. Томе, У. Лер, Г. Мюррей, О. В. Улибіна). Способи інтерпретації повсякденного досвіду (О. М. Лактіонов, Т. М. Титаренко). Психологічний час і простір повсякденності (Л. Д. Бевзенко). Умови формування повсякденних інтерпретаційних комплексів. Соціально-психологічний контекст святковості (Л. Мемфорд, К. Бьорк, І. Г. Білявський, Т. М. Титаренко).

Література до практичних занять 14,15

1. Анцыферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и техники ее бытия // Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. М.: Институт психологии РАН, 2004. С. 328-350.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле народная культура средневековья и Ренессанса. – М., 1990.
3. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К., 2002
4. Бояджиєв Г. Проблеми побутової історичної свідомості // Укр. іст. журнал. – 1992. - №2. – с. 69-78

5. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопр. философии. – 2000. – №3. – С. 29–42.
6. Брунер Дж. Жизнь как нарратив // Постнеклассическая психология. – 2005. – №1. – С. 9–30
7. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. М.: Канон – Пресс - Ц, 2000.
8. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта. – Х., 1998.
9. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
10. Титаренко Т. М. Моделювання майбутнього за допомогою життєвих завдань // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008. – вип.7
11. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. – К.: Марич, 2009. – 232 с.
12. Титаренко Т. М. Вчинок у приватному житті: Погляд психотерапевта // Людина. Суб`єкт. Вчинок: Філософсько – психологічні студії/ За заг.ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – с. 258 – 279.
13. Титаренко Т. М. Мистецтво щоденно жити: до психологічної природи повсякденності // Мова і культура. – Вип.6. – Т.2: Психологія мов і культури. Мова і засоби масової комунікації. – К., 2003. – с. 12-19.
14. Улыбина Е. В. Психология обыденного сознания. – М., 2001.
15. Фрідман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия: Пер. с англ. М: Независимая фирма «Класс», 2001
16. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс // Першоджерела комунікативної філософії. – К., 1996. – с. 84 – 91.
17. Щюц А. Структура повседневного мышления // СОЦИС. - № 2, 1988, с.129-137.

Практичне заняття 16

Метод поколінь та його вихідні постулати

Історична місія поколінь. Періоди становлення та володарювання. Застосування аналітичних матриць. Змістові аналоги життєдіяння покоління: система переконань, ціннісних орієнтирів і доміантних культурно-історичних ідей; континуум реально-практичних здобутків, отриманих за період становлення та володарювання; ієрархія змістових наслідків, спричинених отриманими здобутками у поступі культурно-історичного процесу загалом і в життєдіянні молодшого покоління зокрема.

Література до практичних занять 16, 17

1. Васютинський В. О. Домінування і підпорядкування на терезах інтерсуб'єктивної взаємодії // Соціальна психологія. - 2003., № 1. – с. 40-50.
2. Гаврилюк В. В., Трикоз Н. А. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход). – М.: Мысль. – 2002, 205 с.
3. Кристофер Э., Смит Л. Тренинг лидерства. – СПб.: Питер, 2002.
4. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: Опыт многомерной реконструкции // Современный социо-анализ. Сборник статей. М., 1998.
5. Манхейм К. Очерки социологии знания. Проблема поколений. Состязательность. Экономические амбиции. – М.: Наука, 2000, 405 с.
6. Менегетти А. Психология лидера. Пер.с итал. А.Николаева. – М.: МГУП, 1999.
7. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Ортега-и-Гассет. Эстетика. Философия культуры. М.: Искусство, 1991.
8. Пряжников Н. С. Психология элитарности. – М.: Моск.псих.-соц. ин-т., 2000. – 512 с.
9. Румянцева В. И. Лидер: опыт изучения психологии неформального лидерства. – СПб.: СПб ГТУ, 1996.

10. Скрипкина Т. П. Психология доверия. М.: Академия, 2000.
11. Старовойтенко Е.Б. Духовные влияния как основа воспитания и саморазвития личности // Психол.ж-л, 1992.ТВ.№ 4, с. 95-98
12. Татенко В.О. Лідер ХХІ: Соціально-психологічні студії. – К.: Корпорація, 2004. – 198 с.
13. Як стати і бути лідером: поради психолога // Автор-упорядник В.Татенко (Сер. Політичні студії). – Вип.3. – К.: Фонд «Українська перспектива», 1996.
14. Lorenz K. The Enmity Between Generations and its Probable Ethological Causes // The Psychoanalytic Review. 1970.
15. Meed M. Culture and Commitment. A study of the Generation Gap. New York, 1970.

Практичне заняття 17 **Психологія елітарності**

Елітарність як феномен суспільного життя. Розвиток уявлень про елітарність в суспільній свідомості. Прояви елітарних орієнтацій в різноманітних сферах соціального життя. Феномен часткової елітарності. Психологічні механізми перерозподілу почуття елітарності. Особистість, яка самовизначається в контексті маси та еліти. Проблема життєвого успіху. Розуміння і варіанти визначення інтелігентності.

Список літератури до розділів 1,2,3,4,5

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы, - М. 1990,
2. Альбуханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М., 1991.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. - М., 2001.
4. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Современная социальная психология на Западе. Теоретические ориентации. - М., 1978.
5. Арутюнов С. А. Этносы и культуры. Проблемы взаимодействия. - М., 1988.
6. Бахтин М. М. К философии поступка,
7. Белявский И. Г. Лекции по исторической психологии. -

Одесса: Астропринт, 2004.

8. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. – М. 1988,
9. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитание. - М., 1986.
10. Битянова М. Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей. -М., 2001.
11. Богданов В. А. Социально-психологические свойства личности, - Л., 1983.
12. Бодалев А. А. Личность и общение. Избранные труды. - М., 1983.
13. Брушлинский А. В., Поликарпов В. А. Мышление и общение. - Минск, 1990.
14. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. - СПб., 1997.
15. Вичев В. Мораль и социальная психика. -М., 1978.
16. Вудкок М., Френсис Д. Раскрепощенный менеджер: Пер. с англ. - М., 1991.
17. Вундт В. Задачи и методы психологии народов // Социальная психология: Хрестоматия. – М., 1999. - С. 37-48.
18. Голод С. И. Личная жизнь: любовь, отношения полов. - Л., 1990.
19. Горелов И. Н. и др. Умеете ли вы общаться? - М., 1991.
20. Джонсон, Девід В. Соціальна психологія: тренінг між особистісного спілкування; Пер, 3 англ., -К., 2003.
21. Донцов А. И. Психология коллектива. -М., 1984.
22. Донченко Е. А., Титаренко Т. М. Личность: конфликт, гармония. - К., 1987.
23. Дридзе Т. М, Язык и социальная психология, - М. 5 1980
24. Етика ділового спілкування/ Т. К.Чмут, Г. Л.Чайка та інш. - К., 1999.
25. Етнопсихологія: Навчально-методичний посібник/ За ред. Л. Е. Орбан, В. Д. Хруща. -Івано-Франківськ, 1994.
26. Етнопсихологія; Навчально-методичний посібник/ За ред, Л. Е. Орбан. -Івано-Франківськ, 1996.
27. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. - СПб., 2000.

28. Знаков В. В. Понимание в познании и общении. - М., 1994.
29. Ильин Е. П., Мотивация и мотивы, - СПб., 2000,
30. Каган М. Мир общения. - М., 1988.
31. Казмиренко В. П. Социальная психология организаций. -К., 1993.
32. Келли Г., Тибо Дж. Межличностные отношения. Теория взаимозависимости // Современная зарубежная социальная психология. - М., 1984. - с. 61-81.
33. Кови С. Р. Семь навыков высокоэффективных людей: Пер. с англ. - М., 1997.
34. Кон И.С. Социология личности, -М,9 1967.
35. Корнелиус Х., Фэйр Ш. Выиграть может каждый. Как разрешать конфликты. -М., 1992.
36. Корнев М. Н. Фомічова В. М. Психологія масової поведінки. – К., 2000.
37. Корнев М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія. -К., 1995
38. Кричевский Р. Л., Дубовская Е. М. Психология малой группы: теоретический и прикладной аспекты. - М., 1992.
39. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Поголыпа В. М. Межличностное общение. - СПб., 2001.
40. Кэмбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях: Пер. с англ. - М., 1980.
41. Лабунская В. А. и др. Психология затрудненного общения: теория. Методы. Диагностика. Коррекция. - М., 2001.
42. Лебедева М. М. Вам предстоят переговоры. - М., 1993.
43. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. - СПб., 2000.
44. Ложкин Г. В., Повякель Н. И. Практическая психология конфликта: Учебное пособие. - К., 2000.
45. М. М. Бахтин. Pro et contra. Т.І, - СПб.; РХГИ, 2001. - 552 с.
46. Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. - СПб., 1996.
47. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. -К, 1998.
48. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы: Пер, с англ, / Под общ. ред. Г. А. Балла и др. - М., 1999.

49. Методы социальной психологии / Под ред. Е. С. Кузьмина, В. Е. Семенова. -Л., 1977.
50. Морено Дж. Социометрия: Пер. с англ, -М., 1958.
51. Мофсовичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс: Пер. с франц. - М., 1998.
52. Мясищев В. Н. Психология отношений. – М., 1995.
53. Надирашвили Ш. А, Понятие установки в общей и социальной психологии. - Тбилиси, 1974.
54. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. - К., 1990.
55. Общение и оптимизация совместной деятельности / Под. Ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушенка. – М., 1987.
56. Орбан Л. Е., Гриджук Д. М. Соціальна психологія особистості: практичні поради діловим людям. - К., 1997.
57. Орбан-Ленбрик Л. Е. Соціальна психологія. - К.: Альма матер, 2003.
58. Панасюк А. Ю. Психологические основы убеждающего воздействия в профессиональной деятельности: теория и технология. - М., 1992.
59. Панфилова А. Л. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности. - СПб., 1999.
60. Парыгин Б. Д. Анатомия общения. - СПб., 1999.
61. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории, - СПб., 1999.
62. Перспективы социальной психологии: Пер. с англ. -М., 2001.
63. Петровская Л. А. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга. - М., 1982.
64. Пиз А, Язык телодвижений: Пер, с англ, -Новгород, 1992.
65. Пірен М. І. Основи конфліктології: Навчальний посібник. - К., 1997.
66. Подшивалкина В. И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики. - Кишинев: Центральная типография, 1997. - 352 с.
67. Поршнев Б. Ф, Социальная психология и история, - М., 1966.
68. Рабочая книга практического психолога/ Под ред.

А. А. Деркача. - М., 1996.

69. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. - СПб. 2000.

70. Рыжков В. В. Психологические основы коммуникативной подготовки: Автореферат диссертации доктора психол. наук. - Н. Новгород, 1995.

71. Свенцинцкий А. Л. Социальная психология управления. - Л., 1986.

72. Современная зарубежная социальная психология, Тексты. - М, 5 1984.

73. Сохань Л. В. и др. Жизненный путь личности. - К, 1997.

74. Социальная психология. Учебн. Пособие. Под ред. А. Н. Сухова, А. А. Деркача. - М.: Изд. центр «Академия», 2003. - 600 с.

75. Фишер Р., Юрии У. Путь к согласию, или Переговоры без поражения: Пер. с англ. - М., 1992.

Список літератури до розділів 6, 7, 8, 9

1. Андреева Г. М. Конструирование социального мира – компонент психологического созидания // Антология современной психологии конца XX в.: Казань, 2001

2. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. – М.: Смысл, 2002. – 480 с.

3. Бардина Н.В. Языковая гармонизация сознания. – Одесса: Астропринт. – 1997. – 271 с.

4. Барт Р. Война языков. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Наука, 1994

5. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи. М., 1986.

6. Бахтин М. М. Содержание сознания как идеология / Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Статьи. – М.: Лабиринт, 2000. – 625 с.

7. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики: Модели мира в литературе / Ин-т языковедения. РАН: - М.: Тривола, 2000. – 248 с.

8. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 322 с.
9. Бояджиєв Г. Проблеми побутової історичної свідомості // Укр. іст. журнал. – 1992. - №2. – с. 69-78
10. Братусь Б. С. К изучению смысловой сферы личности // Вест. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1981, №2, с.46-56
11. Братусь Б. С. Опыт обоснования гуманитарной психологии // Вопросы психологии. – 1990. - №6. – с. 15-25
12. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопр. философии. – 2000. – №3. – С. 29–42.
13. Брунер Дж. Жизнь как нарратив // Постнеклассическая психология. – 2005. – №1. – С. 9–30
14. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности. – К. : наукова думка, 1984. – 207 с.
15. Исаев Е. И. Психология и гуманизация образования в XXI веке. Теория и практика психол. образования педагога. // Психологич. журн. – 2000, №6, с. 57-65
16. Йоргенсен В., Филлипс Л.Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / пер. с англ. – 2-е изд. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2008. – 352 с.
17. Калина Н. Ф. Универсум ментальности современника/ Лики ментальности и поле политики: Монография Н. Ф. Калина, Е. В. Чёрный, А. Д. Шоркин – К.: Агропромвидав України, 1999. – 184 с., с. 28-38.
18. Калина Н. Ф. Юнгианский анализ личного мифа // Журнал практикующего психолога. – 1997. – 3№. – с. 104-120.
19. Каменская Т. Г. Социальное знание и виртуализация социальной реальности. – Одесса: Астропринт, 2009. – 280 с.
20. Карпенко З. С. Аксиологія особистості. – К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 216 с. – Бібліогр.: с. 194-213
21. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-модерністський проект / Людина. Суб'єкт. Вчинок.: Філософсько-

- психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360с., с. 157-175.
22. Керлот Х. Е. Словарь символов. – М.: Наука, 1994. – 257с., 56
23. Конструирование иных реальностей. Истории и рассказы как терапия. – М.: Класс, 2001. – 362 с.
24. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. М.: Смисл., 2007. – 511 с.
25. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М.: Искусство, 1976. – 367с.
26. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера-история. – М., 1996. – 464 с.
27. Лурье С. В. Этнопсихология как наука о б этнической самоорганизации личности Современная этнопсихология. Хрестоматия / Под общ. ред. А. Е. Тараса.— Мн.: Харвест, 2003.— 368 с.— (Библиотека практической психологии).
28. Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический / Пер. В. М. Донец. Научн. ред и послесл. В. В. Зеленский - СПб.: Академический проект. 1999 - 206 с.
29. Нойманн Э. Творческий человек и трансформация / Юнг К.-Г., Нойманн Э. Психоанализ и искусство:Пер. с англ. – М: REFL-book, К.: Ваклер, 1996. – 304 с. – с. 206-250.
30. Панасюк А. Ю. Формирование имиджа: цели, стратегии, тактики // Имиджеология – 2004: состояние, направления, проблемы. Мат-лы Второго Межд. симпозиума по имиджеологии / Под ред. Е. А. Петровой. – М.: РИЦ АИМ, 2004. – с. 37-46.
31. Панкрухин А. П. Имидж страны // Известия Академии имиджеологии. – М.: РИЦ АИМ, 2005 с.103-133
32. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностає, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
33. Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. - М., 1995.
34. Слюсаревський М. М. «Ми» і «Я» в сучасному світі: Вибрані твори. – К.: Міленіум, 2009. – 340 с.

35. Современная политическая мифология: содержание и механизмы функционирования. – М.: Рос. гос. гуманитарный университет, 1996
36. Старовойтенко Е. Б. Культурная психология личности: монография. – М.: Академический Проект; Гаудемус, 2007. – 310 с.
37. Стефаненко Т. Г. Социальная психология в культурно-исторической перспективе // Социальная психология в современном мире. / Под ред. Г. М. Андреевой, А. Н. Донцова. – М.: Аспект Пресс, 2002
38. Стюарт В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании / Пер. с англ. Н. А. Хмелик. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 395 с.
39. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении: Монография. – К.: Просвіта., 1996. – 404 с.
40. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: Монографія. – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.
41. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Людина. Суб'єкт. Вчинок.: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360с., с. 316-358.
42. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376с.
43. Титаренко Т. М. Моделювання майбутнього за допомогою життєвих завдань // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008. – вип. 7
44. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. – К.: Марич, 2009. – 232 с.
45. Фрідман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия: Пер. с англ. М: Независимая фирма «Класс», 2001
46. Фуко М. Воля к истине. – М.: Касталь, 1996
47. Хазратова Н. В. Психологія відношення особистості й держави: Монографія. – Луцьк, 2004. – 276 с.

48. Херманс Г. Личность как мотивированный рассказчик: теория валюации и метод самоконфронтации // Постнеклассическая психология. – 2006–2007. – №1(3). – С. 7–53
49. Хиллман Дж. Архетипическая психология. Перевод с английского Ю. Донца и В. Зеленского.- СПб.: Б.С.К., 1996 - 157 с.
50. Чепелева Н. В. Теоретические основы психологической герменевтики // Актуальні проблеми сучасної психології. Зб. Наук. праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – т. II (I). Психологічна герменевтика. – К.: Нора-Друк, 2001. – 207с. – с. 5-19.
51. Чепелева Н. В., Титаренко Т. М. Проблемы психологической герменевтики. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.
52. Чудова Н. В. Мифологическая составляющая образа «Я» // Психологический журнал. – 1999. - №3, с. 48-57.
53. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики. – М.: Московск. психол-социальный ин-т, 2007. – 128 с.
54. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. – К: Ин-т социологии НАН Украины 1996.
55. Щедрін А. Т. «Вторинна» міфотворчість як соціокультурний феномен (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу) – Харків.: ХДАК, 2007. – 430 с.
56. Яремчук О. В. Психологія етнокультурної міфотворчості особистості // Креативність і творчість. – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – Тематичний випуск №1 / Відп. Ред.: І. П. Маноха. – К.: Гнозис, 2009. – 426 с., с. 413-420.

"Базові категорії"

Особистість, соціальна група, взаємодія, спілкування, соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища, соціально-психологічний тип, соціальні відносини, групові процеси, масова свідомість, соціально-психологічне відображення та ін.

Сфера особистості

Ціннісне відношення, соціальна поведінка, комунікативний потенціал особистості, активність, соціально-психологічна компетентність, нормативна поведінка, соціальна установка, самосвідомість, соціалізація, роль, позиція, статус та ін.

Сфера спілкування

Вербальна і невербальна комунікація, соціальна перцепція, міжособистісні відносини, культура спілкування, емпатія, казуальна атрибуція, взаємовплив, соціально-психологічна рефлексія, міжособистісний конфлікт та ін.

Сфера групових процесів

Групові норми, групові санкції, групова сумісність, групова нормалізація, групова поляризація, групова ізоляція, груповий конфлікт, прийняття групового рішення, стилі лідерства і керівництва, групова згуртованість та ін.

Сфера великих соціальних груп і масових явищ

Масова поведінка, натовп, публіка, аудиторія, спосіб життя великої соціальної групи, соціальні інститути, етнічні групи, соціальні класи, стихійні групи, психічний склад групи, мода та ін.

Сфера прикладної соціальної психології

Соціально-психологічне дослідження, методи, тести, методики, соціально-психологічний тренінг, соціально-психологічний експеримент, практичний психолог, гіпотеза дослідження, соціально-психологічна діагностика, соціально-психологічне консультування та ін.

Питання до контрольної роботи

Схарактеризуйте місце соціальної психології в системі наукового знання.

Чому спілкування є невід'ємною складовою людського існування, важливою передумовою формування людини як соціальної істоти?

Якими якісними ознаками характеризується соціальна група?

Проаналізуйте особливості міжособистісного спілкування.

Які основні проблеми, пов'язані із соціальною психологією, розглядалися у філософських вченнях?

За допомогою яких параметрів можна описати особливості певної соціальної групи?

Схарактеризуйте поняття «індивідуальність», встановіть його зв'язок з поняттям «людина», «індивід», «особистість».

Схарактеризуйте основні функції спілкування.

Які процеси відносять до групової динаміки?

Що становить основу активності особистості в її взаємодії з суспільством, іншими людьми та собою?

У чому полягають відмінності міжособистісного і масового спілкування?

Схарактеризуйте структурні компоненти малої соціальної групи.

Схарактеризуйте основні соціально-психологічні теорії особистості.

Розкрийте сутність основних принципів гуманістичного спілкування.

Чому поділ референтних груп на «позитивні» і «негативні» є умовним?

Чи поділяєте ви твердження, що особистість є ієрархією різних зовнішніх і внутрішніх комунікацій, які утворюють нову якість – комунікативне ядро, комунікативний світ людини?

З'ясуйте особливості діалогічного спілкування.

Проаналізуйте основні механізми утворення малих груп.

Що таке «Я-концепція» особистості? Проаналізуйте її

структурні складові.

Схарактеризуйте сфери життєдіяльності індивіда, в яких може яскраво реалізуватися стиль її спілкування.

Прокоментуйте основні моделі розвитку малої групи.

Як називається властивість особистості, що передбачає схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам чи власним здібностям і зусиллям?

Розкрийте зміст вербальних засобів спілкування.

Розкрийте зміст основних механізмів групової динаміки.

Розкрийте зміст поняття «соціалізація особистості».

У чому полягають основні особливості невербального спілкування?

Проаналізуйте основні характеристики групової норми.

Схарактеризуйте роль навчальної діяльності у соціалізації студентів.

Доведіть чи спростуйте твердження, що невербальні засоби спілкування не впливають на ефективність процесу спілкування.

Наведіть приклади прояву конформізму.

Що спільного і відмінного у поняттях «адаптація» та «адаптивність»?

Схарактеризуйте «жіночі» та «чоловічі» культурні цінності спілкування.

У чому полягають зовнішнє і внутрішнє підпорядкування індивіда групі?

Проаналізуйте основні ознаки конформної поведінки особистості.

Чому потрібно знати культурно-освітні, національно-психологічні особливості партнера по спілкуванню?

Проаналізуйте співвідношення понять «лідер» і «керівник». Назвіть основні відмінності між ними.

Схарактеризуйте поняття «соціально-психологічна стабільність» спільноти й особистості.

У чому полягає специфіка міжособистісної комунікації?

З'ясуйте сутність основних теорій лідерства.

Проаналізуйте найважливіші асоціальні прояви особистості.

За допомогою яких чинників можна досягти взаєморозуміння?

Як розуміти твердження про те, що сліпе копіювання і запозичення з іншої культури теоретичних і практичних надбань у галузі керівництва (лідерства) може призвести до неправильних результатів, непорозумінь?

Схарактеризуйте соціально-психологічні чинники суїцидальної поведінки особистості.

Прокоментуйте основні особливості критичного і емпатійного видів слухання під час спілкування.

Як називається процес волевиявлення індивіда або групи людей, спрямований на формування послідовності дій і вибір певної альтернативи?

Проаналізуйте найважливіші ознаки установок. Чи визначають вони поведінку особистості?

Розкрийте сутність зв'язку спілкування і взаємодії.

Прокоментуйте переваги і недоліки групового прийняття рішення.

Схарактеризуйте структурні складові самосвідомості особистості.

З'ясуйте сутність зв'язку взаємодії і спільної діяльності.

Схарактеризуйте феномен «зсування до ризику», який супроводжує розв'язання групових проблем.

У чому полягає специфіка входження особистості в групу?

Як індивідуальні особливості людини впливають на її поведінку?

За яких умов люди найчастіше контактують з іншими?

Якими ознаками характеризується поведінка людей, мотивованих на досягнення успіху, уникнення невдачі?

Як пов'язані між собою поняття «репутація», «популярність», «авторитет»?

Які особистісні риси характеру людини зумовлюють деструктивну взаємодію?

Яким принципам підпорядковуються групові форми прийняття рішень?

Чим визначається місце індивіда в системі міжособистісних відносин?

Чи можна погодитися з твердженням, що агресивна поведінка має ефект зараження?

Які чинники провокують соціальну агресію?

Схарактеризуйте основні ознаки соціально-психологічного клімату групи.

Що є основою авторитету особистості?

У чому полягає соціально-психологічна сутність конфліктної міжособистісної взаємодії?

Проаналізуйте основні джерела групових конфліктів.

Прокоментуйте твердження про те, що соціально-психологічна роль виникає лише у контексті соціальних відносин особистості.

Розкрийте зміст альтруїстичної поведінки особистості.

Дайте соціально-психологічну оцінку масовим явищам.

Які основні функції та завдання соціальної психології? Які особливості індивіда впливають на сприймання інших людей? Проаналізуйте загальні особливості натовпу.

Наведіть приклади різних соціально-психологічних явищ як результатів взаємодії суб'єктів соціальних відносин.

Як перцептивні механізми та ефекти впливають на адекватність пізнання іншої людини?

У чому полягають особливості міжгрупових відносин?

Що становить основу активності особистості в її взаємодії з суспільством, іншими людьми та собою?

Охарактеризуйте основні види комунікативних бар'єрів.

Які процеси відносять до групової динаміки?

Як статево-рольові характеристики особистості впливають на процес спілкування і взаємодії людей?

Прокоментуйте особливості впливу традиційних етнокультурних норм спілкування на ділову взаємодію людей.

Прокоментуйте основні підходи та напрями до вивчення малої

групи.

Які соціально-психологічні чинники зумовлюють соціальну напруженість?

Як тендерні відмінності впливають на атракцію?

Прокоментуйте концепцію «активної меншості» С.Московічі

У чому виявляється зв'язок соціальної психології з іншими психологічними науками?

У чому полягає специфіка комунікативного впливу у міжособистісній взаємодії? Від яких чинників залежить ефективність переконуючого впливу?

Що спільного і відмінного між груповою нормалізацією і груповою поляризацією?

Назвіть та охарактеризуйте основні етапи становлення та розвитку зарубіжної соціальної психології.

Прокоментуйте особливості соціального і міжособистісного дізнання людьми одне одного.

У чому полягає специфіка психології етнічних груп?

Розкрийте зміст основних категорій соціальної психології.

Емпатія як механізм сприйняття.

Розкрийте зміст «гіпотези контакту» в контексті між групової взаємодії.

Що спільного і відмінного між американським та європейським напрямками соціальної психології?

Сутність трансактного аналізу.

Особливості неофіційної групи.

У чому полягає призначення прикладної соціальної психології?

Розкрийте поняття психологічної сумісності.

Коллектив як вищий рівень розвитку групи.

Охарактеризуйте структуру прикладної соціальної психології.

Прокоментуйте структуру процесу ведення бесіди.

Розкрийте поняття «соціалізація» та «індивідуалізація».

Розкрийте суть основних проблем прикладної соціальної психології у сфері сім'ї.

Самопрезентація як управління сприйняттям партнера.
Розкрийте проблему конфлікту і управління їм.
Схарактеризуйте основні періоди в становленні й розвитку вітчизняної соціальної психології.
Приведіть класифікацію стилів спілкування.
Схарактеризуйте ціннісно-орієнтаційну єдність як признак гармонійних відносин в групі.
Спрогнозуйте контури майбутньої парадигми (перспективи) соціальної психології.
У чому полягає вербальне та невербальне спілкування.
Розкрийте поняття конформізму, негативізму та нонконформізму.
Розкрийте поняття «особистість» і «соціальна установка».
Розкрийте сутність поняття «спілкування».
Поясніть феномен агресії. Види і форми агресії.
Розкрийте сутність «Я-концепції» та її структуру
Які види самоподання вам відомі?
Схарактеризуйте механізми соціального сприйняття (ідентифікація та рефлексія).
Розкрийте фактори, що впливають на перше враження.
Поясніть явище каузальної атрибуції.
Розкрийте базові категорії соціальної психології: особистість та соціальна група. Розкрийте сутність соціальних технік ведення бесіди: розпитування, перефразування, відображення відчуттів, резюмування. Які існують признаки соціальної ситуації (по Аргайлу)? Охарактеризуйте спрямованість особистості як одного з важливіших боків її характеристики.
Які існують базові ситуації спілкування? Поясніть самоподання як управління сприйняттям партнера.
Схарактеризуйте позиції спілкування по Е.Берну.
Розкрийте поняття гуманістичного стилю спілкування та конгруентності.
Розкрийте поняття маніпулятивного стилю спілкування.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи

1. Зробіть конспект джерела: Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия. М. : Аспект-Пресс, 2001, С. 9-47.
2. Зробіть конспект джерела: Герген К. Дж. Социальная психология как история //Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект-Пресс, 1999, С. 22-30
3. Зробіть конспект джерела: Парыгин Б. Д. Социальная психология. Санкт-Петербург, 2003, – С. 39-50.
4. Зробіть конспект джерела: Ярошевский М. Г. Социальная и культурно-историческая психология // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект-Пресс, 1999. – С. 30-37.
5. Напишіть анотацію до джерела: Герген К. Движение социального конструкционизма в современной психологии // Социальная психология: саморефлексия маргинальности. М., 1995.
6. Напишіть анотацію до джерела: Шихирев П. Американский вклад в развитие социальной психологии. Основные области исследования // Современная социальная психология. М., 1999. Гл. 6.
7. Напишіть анотацію до джерела: Шихирев П. Опыт западной Европы: парадигма понимания // Современная социальная психология. М.1999. – гл. 8, 9.
8. Напишіть анотацію до джерела: Шихирев П. Социальный конструктивизм. Критическая социальная психология // Современная социальная психология. М.: Институт психологии РАН, 1999. – Гл. 16, 17.
9. Висловіть власні думки з приводу проблем, які піднімаються в джерелі Андреева Г. М. В поисках новой парадигмы: традиции и старты XXI века //Социальная психология в современном мире. М.: Аспект-Пресс. С. 9-27
10. Висловіть власні думки з приводу проблем, які піднімаються в джерелі: Братусь Б. С. Опыт обоснования гуманитарной психологии // Вопросы психологии. 1990, № 6. С. 9-16.
11. Висловіть власні думки з приводу проблем, які піднімаються в джерелі: Братусь Б. С. Современный мир и психология

(размышления о психологической реальности) // Мир психологии, 2005, № 1(41). С. 41-51.

12. Зробіть конспект джерела: Шихирев П. Отношение академической и прикладной науки. Типы социальных психологов // Современная социальная психология. М.: Институт психологии РАН, 1999. – Гл. 7.

13. Зробіть конспект джерела: Стефаненко Т. Г. Социальная психология в культурно-исторической перспективе // Социальная психология в современном мире. М., Аспект-Пресс. С. 27-42.

14. Складіть кілька завдань для вдосконалення впливу на оточуючих та протистояння деструктивному впливу спираючись на джерело: Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: Питер, 1999.

15. Зробіть опорний конспект джерела: Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: Монографія. – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.

16. Осмисліть проблематику «Соціально-політичний міфодизайн як етнокультурна міфотворчість». Попрактикуйтесь у створенні імідж-легенди України. Для цього дотримуйтесь зазначених рекомендацій.

1. Складання діалогу двох зацікавлених в процвітанні України співрозмовників з різних регіонів чи етнокультурних груп на тему «Презентація духовно-культурних здобутків України для створення її іміджу серед світових держав».

2. Створення імідж-легенди України.

3. Синтезування ключових символів і метафор для нової патріотичної пісні.

4. Пропонування візуальних символічних варіантів емблеми України та обґрунтування їх значення для розвитку української ментальності.

17. Зробіть опорний конспект джерела: Пряжников Н. С. Психология элитарности. – М.: Моск.псих.-соц. ин-т., 2000. – 512 с.

Завдання для індивідуальної роботи

Ознайомтеся та підготуйтеся до проведення в аудиторії методик, які моделюють елітарні орієнтації:

1. Активізуючий опитувальник «Смисли»
2. Бланкова методика «Государ»

Спирайтеся на джерело: Пряжников Н. С. Психологія елітарності. – М.: Моск.псих.-соц. ин-т., 2000. – 512 с. (С. 461 – 463, 483-489).

Список тем, що вносяться на екзамен

- Предмет і завдання соціальної психології.
- Базові категорії соціальної психології та междисциплінарні зв'язки.
- Методологія і методи соціальної психології.
- Соціально-психологічна природа особистості.
- Соціально-психологічні теорії особистості.
- Соціально-психологічна структура особистості.
- Соціалізація особистості.
- Особистість у групі та соціальна установка.
- Соціально-психологічна специфіка спілкування.
- Соціальна перцепція.
- Комунікативний аспект спілкування.
- Інтерактивний аспект спілкування.
- Соціальні ситуації та стилі взаємодії.
- Форми поведінки особистості у міжособистісній взаємодії.
- Феномен соціальної групи.
- Мала група.
- Динамічні характеристики малої групи.
- Керівництво і лідерство у малих групах.
- Психологія великих соціальних груп і масових явищ.
- Соціальна психологія міжгрупових відносин.
- Загальна характеристика прикладної соціальної психології.
- Основні сфери застосування прикладної соціальної психології.
- Витоки конструктивістських ідей в соціальній психології.

- Тенденції переломлення конструктивізму у постконструктивізм.
- Застосування конструктивізму та постконструктивізму у соціальній практиці.
- Центральні підходи до дискурс-аналізу.
- Дискурсивне соціально-конструкціоністське дослідження.
- Постмодерністський парадигмальний контекст понять «міф» та «етнокультурна міфотворчість».
- Формування ідентичності особистості та спільноти шляхом етнокультурної міфотворчості.
- Соціально-політичний міфодизайн як етнокультурна міфотворчість.
- Повсякденність як особистісне середовище.
- Соціально-психологічна теорія поколінь.
- Метод поколінь та його вихідні постулати.
- Психологія елітарності.

Інформаційні ресурси

1. Програми телебачення, журнальні та газетні статті з соціальною спрямованістю;
2. Електронні ресурси Інтернету;
3. Соціальні акції громадських та релігійних організацій.

Основна література

1. Авермат Эдди Ван Социальное влияние в малых группах // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, 2001. – С. 504-544.
2. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально - психологические проблемы. М.: МГУ. 1990. – С. 135 - 152; 159-168; 178-200.
3. Агеев В. С. Механизмы социального восприятия // Социальная психология в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер, 2000, – С. 276-289.
4. Агеев В. С. Социальная идентичность личности // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 327-356.

5. Андреева Г. М. Атрибутивные процессы // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 152-175.
6. Андреева Г. М. В поисках новой парадигмы: традиции и старты XXI века // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект-Пресс. – С. 9-27.
7. Андреева Г. М. К истории становления социальной психологии в России // Социальная психология в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер, 2000. – С. 40-52.
8. Андреева Г. М. Социальная психология. М.: МГУ, 1996.
9. Андреева Г. М. Трудности социального познания: «образ мира» или реальный мир // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект-Пресс, 2002. – С. 182-203.
10. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия. М.: Аспект-Пресс, 2001.
11. Анцыферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и техники ее бытия // Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 328-350.
12. Аронсон Эллиот Общественное животное. Введение в социальную психологию. М.: Аспект Пресс, 1998.
13. Арчер Дж. Эволюционная социальная психология // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 45-63.
14. Аш С. Влияние группового давления на модификацию и искажение суждений // Пайнс Э, Маслач К. Практикум по социальной психологии. СПб.: Питер, 2000. – С. 210-225.
15. Баранова Т. С. Теоретические модели социальной идентификации личности // Психология самосознания. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – С. 602-609.
16. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А. Социальная психология личности. М.: Аспект-Пресс, 2001.
17. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. М., 1988.

18. Бирхофф Ганс У. Просоциальное поведение // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, 2001. – С.398-417.
19. Богомолова Н. И., Донцов А. И., Фоломеева Т. В. Психология больших социальных групп: новые судьбы, новые подходы // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 132-148.
20. Бодалев А. А. Акме – эффект личностного осуществления в процессе социализации и индивидуализации взрослого человека // Мир психологии. 1998. – №1. С. 59-66.
21. Бодалев А. А. Личность и общение. М.: МГУ, 1995. – С. 210 - 256.
22. Бодалев А. А. Познание человека человеком как научная проблема // Социальная психология в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер, 2000. – С. 236-249.
23. Бодалев А. А. Психология общения. М- Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – Гл. 1,2,3.
24. Браун Р. Межгрупповые отношения // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, 2001. – С. 548-576.
25. Буунк Брем П., Аффилиация, аттракция и близкие отношения // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 372-394.
26. Бэрон Р., Бирн Д., Джонсон Б. Применение социально-психологических знаний в сферах права, работы, здоровья // Социальная психология. Ключевые идеи. СПб.: Питер, 2003. Гл. 11.
27. Бэрон Р., Бирн Д., Джонсон Б. Социальная психология. Ключевые идеи. СПб.: Питер, 2003.
28. Вацлавик П., Бивин Дж., Ждексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций. М.: Апрель Пресс, Эксмо Пресс. 2000.
29. Введение в практическую социальную психологию М.: Смысл. 1994.
30. Воробьева Л. И. Субъект и/или автор (о категориях гуманитарной психологии) // Вопросы психологии, 2004. – №2. С. 149-158.

31. Воронцов Д. В. Социальная психология пола. Методич. указания к спецкурсу «Основы гендерной психологии». Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2003. 34 с.
32. Герген К. Движение социального конструкционизма в современной психологии // Социальная психология: саморефлексия маргинальности. М.: Аспект Пресс, 1995.
33. Герген К. Дж. Социальная психология как история // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс. 1999. С. 22-30.
34. Гофман И. О работе «лицом» // Межличностное общение. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001. – С. 132-170.
35. Грауманн К. Введение в историю социальной психологии // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 24-40.
36. Дилигенский Г. Г. Движения как субъект социально – политической психологии // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс. 1999. – С. 200-204.
37. Донцов А. И. О понятии «группа» в социальной психологии // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 175-182.
38. Донцов А. И., Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы: вчера, сегодня, завтра // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 76-96.
39. Донцов А. И., Дубовская Е. М., Жуков Ю. М. Группа-коллектив-команда. Модели группового развития // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 96-115.
40. Дубовская Е. М. Социализация в изменяющемся мире // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 148-162.
41. Журавлев А. Л. Позняков В. П. Динамика межгрупповых отношений в условиях изменения форм собственности // Психологический журнал. 1992. – № 4. С. 24 – 32.
42. Знаков В. В. Психология субъекта как методология понимания человеческого бытия // Психологический журнал. 2003, – №2. С. 95-106.

43. Кричевский Р. Л., Дубовская Е. М. Исследование малой группы в отечественной и зарубежной социальной психологии // Социальная психология. Хрестоматия. М. Аспект Пресс. 1999. – С. 209-229.
44. Кричевский Р. Л., Рыжак М. М. Лидерство как структурный феномен // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 268-274.
45. Кричевский Р. Л., Рыжак М. М. Стиль руководства и основные направления его исследования // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс. 1999. – С. 289-294.
46. Куницина В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение. СПб.: Питер, 2001.
47. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. Ростов-на-Дону: Феникс. 1999, Гл. 1,2.
48. Лабунская В. А., Менджерицкая Ю. А., Бреус Е. Д. Психология затрудненного общения. М.: Академия, 2001. Гл. 1-4.
49. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. СПб, 2000. Гл. 1,2.
50. Лейенс Жак-Филипп, Дарден Бенуа Основные концепции и подходы в социальном познании // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 127-153.
51. Леонтьев А. А. Психология общения. М.: Смысл, 1999. Гл. 1-3.
52. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 1997.
53. Матвеева Л. В., Аникеева Т. Я., Мочалова Ю. В. Психология телевизионной коммуникации. М.: Аспект Пресс, 2000. Гл. 1, 2.
54. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Власть, влияние, лидер // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 294-311.
55. Методы практической социальной психологии // Введение в практическую социальную психологию М.: Смысл, 1994. – С. 230-265.
56. Московиси С. Социальное представление: исторический взгляд // Психологический журнал. 1995, – № 1-2.

57. Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. – К., 2005.
58. Мюнстид Энтони С. Р., Симин Гюн Р. Методология в социальной психологии: проверка гипотез // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 94-121.
59. Мясищев В. Н. Психология отношений. М.- Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – С. 159 - 171.
60. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна-психологія: Навчальний посібник. К.: 2003.
61. Панферов В. Н. Классификация функций человека как субъекта прол // Социальная психология в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер. 2000, С. 362-377 (также Психологический журнал, 1987, №4).
62. Парыгин Б. Д. Анатомия общения. СПб: СПбГУП. 1999.
63. Парыгин Б. Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 2003.
64. Петровская Л. А. Гуманистический аспект психологической помощи // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 323-333.
65. Петровская Л. А. О понятийной схеме социально - психологического анализа конфликта // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. С. 116 – 126.
66. Петровская Л. А. Развитие компетентного общения как одно из направлений оказания психологической помощи // Введение в практическую социальную психологию. М.: Смысл, 1996. – С. 150-167.
67. Петровская Л. А. Социально - психологический тренинг: воздействие как интенсивное общение // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 440-450.
68. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М.: Наука. 1992.
69. Поршнев Б. Д. Социальная психология и история. М.: Наука, 1979.

70. Практические приложения социальной психологии // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999 – С. 433-473.
71. Проблемы практической социальной психологии // Введение в практическую социальную психологию М.: Смысл, 1994. – С. 7-35.
72. Психология личности в трудах зарубежных психологов. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2000.
73. Психология толп. М.: Институт психологии РАН. 1998.
74. Развитие Я – концепции и воспитание. М.: Прогресс, 1986. – Гл. 1,3,6.
75. Росс Л., Нисбетт Р. Применение социальной психологии на практике // Человек и ситуация. М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 327-390.
76. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. М.: Аспект-Пресс, 1999.
77. Свенцицкий А. Л. История формирования научного социально-психологического знания // Социальная психология в трудах отечественных психологов. Спбю: Питер. 2000, – С. 20-40.
78. Соловьева О. В. Общение: традиционные исследования и новая проблематика // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект-Пресс, 2002. – С. 61-76.
79. Социальная психология личности. В вопросах и ответах. М.: Гардарики, 1999.
80. Стефаненко Т. Г. Социальная психология в культурно-исторической перспективе // Социальная психология в современном мире. М.: Аспект-Пресс. С. 27-42.
81. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс. 1999. – С. 200-204.
82. Стефенсон Джеффри М. Прикладная социальная психология //Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 580-617.
83. Тейлор Ш., Пипло Д., Сирс Д. Социальная психология и здоровье // Социальная психология. СПб.: Питер, 2004. Гл. 14.
84. Тейлор Ш., Пипло Д., Сирс Д. Социальная психология и политика // Социальная психология. СПб.: Питер, 2004. Гл. 15.

85. Тейлор Ш., Пипло Д., Сирс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 2004.
86. Тейлор Ш., Пипло Д., Сирс Д. Теории и методы социальной психологии // Социальная психология. СПб.: Питер, 2004. Гл. 1.
87. Уайменн Дж., Джайлс Г. Коммуникация в межличностных и социальных отношениях // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо. С. 342-369
88. Фрейджер Р., Фейдимен Личность. Теории. Упражнения. Эксперименты. М.: Олма-Пресс, 2004. – Гл. 23.
89. Фромм Э. Революция надежды. Избавление от иллюзий. М.: Айрис-Пресс, 2005. – Гл. 3,4,8,9.
90. Хараш А. У. Смысловая структура публичного выступления (об объекте смыслового восприятия) // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 71-84.
91. Харре Р. Дружба как достижение: этогенический подход к социальному взаимодействию // Межличностное общение. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001. – С. 59-81.
92. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер, 1997. – Гл. 5. С. 219-235, 239-346.
93. Хьюстоун М., Финчем Ф. Теория атрибуции и исследования // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, С. 189-225.
94. Чалдини Р. Психология влияния. СПб.: Питер, 1999.
95. Шериф М. Ситуации социального взаимодействия // Психология социальных ситуаций. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001. – С. 165-178.
96. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998.
97. Шихирев П. Контуры будущей парадигмы // Социальная психология в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер, 2000. – С. 53-68.
98. Шихирев П. Современная социальная психология. М.: Институт психологии РАН, 1999.
99. Шихирев П. Н. Социальная установка // Социальная психология. Хрестоматия. М., 1999. – С. 364-377.

100. Штальберг Д., Фрей Д. Установки: структура, измерение и функции // Перспективы социальной психологии. М.: Эксмо, 2001. – С. 228-261.
101. Элкин Д. Эрик Эриксон и восемь стадий человеческой жизни // Э. Г. Эриксон Детство и общество. Спб.: Питер, 1996. – С.11-20.
102. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Социальная психология. Хрестоматия. М.: 1999. – С. 416-433.
103. Ярошевский М. Г. Социальная и культурно-историческая психология // Социальная психология. Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 30-37.

Додаткова литература

1. Ананьев Б. Г. Избранные труды. М.: Наук, 1983.
2. Андреева Г. М. Психология социального познания. М.: Аспект Пресс, 1997.
3. Барский Ф. И., Кутузова Д. А. Представления об идентичности в рамках нарративного подхода // Мир психологии, 2004, – №2(38). С. 67-77.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство. 1979.
5. Бергер П., Лукман Т. Идентичность // Психология самосознания. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – С. 567-589.
6. Битянова М. Р. Социальная психология. М.: Эксмо-Пресс, 2001.
7. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996.
8. Братусь Б. С. Опыт обоснования гуманитарной психологии// Вопросы психологии, 1990, – №6. С. 9-16.
9. Братусь Б. С. Современный мир и психология (размышления о психологической реальности) // Мир психологии, 2005. – № 1(41). С. 41-51.

10. Выготский Л. С. Избранные труды. М.: Просвещение. 1987. – Т. 1-2.
11. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. М.: Канон – Пресс - Ц, 2000.
12. Гришина Н. В. Психология конфликта. Спб.: Питер, 1999.
13. Дерябо С., Ясвин В. Гроссмейстер общения. М.: Смысл, 1996.
14. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология. М.: Новая школа, 1996.
15. Доценко Е. Л. Психология манипуляций. М.: Изд-во МГУ, 1996.
16. Знаков В. В. Понимание в познании и общении. М.: Алетейя, 1994.
17. Каширина Л. В. К проблеме изучения феномена социально-психологических состояний больших социальных групп // Мир психологии, 2004. – № 2(38), С. 222-230.
18. Клецина И. С. Психология гендерных отношений. СПб.: Алетейя, 2004.
19. Коган М. С. Мир общения. М.: Наука, 1989.
20. Коган М. С., Эткинд А.М. Общение как ценность // Вопросы психологии, 1988, № 4.
21. Кронник А. Методика диагностики взаимопонимания в общении // Психологический журнал, 1985, № 5.
22. Кун М., Макпартленд Т. Кто я // Психология самосознания. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – С. 460-469.
23. Лакан Ж. Стадия зеркала и ее роль в формировании функции Я // Психология самосознания. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – С. 398-406.
24. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1985.
25. Маслоу А. Психология бытия. М.: Смысл, 1997.
26. Мацумото Д. Психология и культура. М.: Олма-Пресс, 2002.
27. Межличностное общение. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001.

28. Михайлова И. Г. Историко-психологические аспекты проблемы архетипа // Мир психологии, 2005, № 3(43), С. 177-187.
29. Нуркова В. В. Роль автобиографической памяти в структуре идентичности личности // Мир психологии, 2004, № 2(38). С. 77-87.
30. Общение и оптимизация деятельности. М.: МГУ, 1988.
31. Основы социально - психологической теории // Под ред. А. А. Бодалева, А. Н. Сухова. Рязань: Институт права, экономики МВД РФ, 1995.
32. Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. СПб.: Питер, 2000.
33. Петровская Л. А. Компетентность в общении. М.: МГУ, 1989.
34. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории // Под ред. А. В. Брушлинского. М.: Институт психологии РАН, 1997.
35. Психология социальных ситуаций. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001.
36. Роджерс И. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии. 1990, – №1.
37. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. М.: Институт психологии РАН, 1997.
38. Рюмина Л. И. Ценностно-смысловой подход к общению. Ростов-на-Дону: РГУ, 2004.
39. Скрипкина Т. П. Психология доверия. М.: Академия, 2000.
40. Современная зарубежная социальная психология. М.: МГУ, 1984.
41. Социальная психология личности // Под ред. М. И. Бобневой. М.: Наука, 1979.
42. Субъект личность и психология человеческого бытия // Под ред. В. В. Знаков, З. И. Рябикина. М.: Институт психологии РАН, 2005.
43. Социальная психология // Под ред. А. Л. Журавлева. М.: ПЭР СЭ, 2002.
44. Социальная психология. // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах. М.-СПб.: Речь, 2005.

45. Социально-психологические исследования межнациональных отношений. М.: Наука, 1993 г.
46. Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования. / Под ред. Ушакова Д. В., Люсиной Д. В., М.: Институт психологии РАН, 2004.
47. Станиславский К. С. Работа актера над собой. М.: Искусство, 1987.
48. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. М.: Эксмо-Пресс, 2002.
49. Фишер Р., Эртель Д. Подготовка к переговорам М.: Изд-во "Филин", 1996.
50. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию. М.: Наука, 1991.
51. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии. М.: Наука, 1991.
52. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций. М.: Олма-Пресс, 2001.
53. Чалдини Р., Кенрик Д., Нейберг С. Пойми себя, чтобы понять других. М.: Олма-Пресс, 2002.
54. Эриксон Э. Г. Детство и общество. Спб.: Питер, 1996.

Розділ 3. Соціально-політичний міфодизайн як етнокультурна міфотворчість

3.1. Соціально-психологічні технології міфотворчості

Ознакою глобалізаційного інформаційного простору є вивищення ролі формування іміджа країни, її культурно-психологічної презентації у світі шляхом етнокультурної міфотворчості. В цьому контексті імідж постає як емоційно забарвлений стереотипний образ, ідеалізована модель, цілеспрямовано сформована суб'єктами суспільної практики в індивідуальній та груповій свідомості для досягнення політичних, економічних, соціальних результатів та самовираження. Усталена точка зору полягає в тому, що імідж країни існує на кількох рівнях усвідомлення – побутовому, соціально-економічному, діловому, фінансовому і т. ін. Слушно акцентувати увагу на психологічній складовій культурної презентації етносу в умовах інтеграції у світовий соціум.

Ця проблематика тісно пов'язана з феноменом національної Я-концепції чи образу «Я» етносу та в свою чергу дотична до понять етнокультурна міфотворчість, етнічна ідентичність, ментальність особистості та етносу, національна самосвідомість. Розуміння цих наукових понять в новітніх дослідженнях з етнопсихології та етнології є досить суперечливим; взаємозв'язок між феноменами, ними позначеними, потребує подальших досліджень на теоретичному та емпіричному рівнях. Гадаємо, що теорія етнокультурної міфотворчості особистості зможе вкласти свій внесок у це актуальне питання. З'ясуймо сутність феномену іміджу. Імідж – це результат сприйняття характеристик об'єкту та суб'єктивної думки про нього, заснованої на власній системі цінностей. Тобто імідж – це ставлення до об'єкту у вигляді судження про нього на раціональному чи емоційному рівні, яке виникло у сфері свідомості чи несвідомого певної групи людей. Причому імідж може з'являтися довільно чи в результаті цілеспрямованих дій.

Імідж країни за визначенням Всесвітньої організації туризму, – це сукупність емоційних та раціональних уявлень, що впливають із зіставлення усіх ознак країни, власного досвіду та чуток, які загалом створюють певний образ. Усі названі фактори дозволяють при називанні відразу ж вибудувувати ланцюжок асоціацій щодо цієї країни. На думку Г. Даулінга, Т. Гранкіної й Е. Галумова, на імідж країни впливають такі основні фактори як історія, культура й мистецтво, менталітет й національні особливості, національна ідея, пропаганда, реклама, PR, туризм, науково-технічний потенціал, іноваційний клімат, ресурсний потенціал, інвестиційний клімат та імідж окремих галузей, міграція робочої сили, діяльність великих компаній, ТНК, зовнішня політика, міжнародні рейтинги, оприлюднені статистичні показники.

Серед цього комплексу чинників психологів найбільше цікавлять ті, що стосуються свідомого та несвідомого рівня ментальності, цінностей які оприявлені в історії, культурі, політиці, масових комунікаціях, суспільному житті. Особливо важливими є уявлення самих громадян про імідж власної країни. Якими критеріями визначається ступінь поваги до держави? Наприклад, результати опитування двох тисяч росіян, проведеного Центром досліджень та статистики РАН, показали, що серед найбільш значущих факторів найчастіше називались високий рівень добробуту, високий рівень розвитку науки й техніки, військова міць, дотримання прав людини, високорозвинена культура й багаті природні ресурси. Разом з тим Росія, на думку 23% опитаних, варта поваги у зв'язку зі своїми природними ресурсами, 13% відмітили воєнну міць батьківщини, включаючи наявність ядерних озброєнь, 8% – велику територію і 4% – високорозвинену культуру. При цьому майже половина (49%) не знайшли жодного фактору, за яким Росію можна поважати.

Отже, користуючись мовою символів, суспільство моделює свого соціоекономічного суб'єкта. Центральна група символів національної культури, репрезентована через ряд визначних імен, консолідує суспільство зсередини і робить країну впізнаваною для

зовнішнього світу. Багато українських авторів, стурбованих іміджем України на міжнародній арені, переймаються негативним характером символічної репрезентації на світовому рівні (екологічні катастрофи, «касетний скандал», перманентні кризи та «крадіжки з газогону») та віднесеністю символіки більшою мірою до поп-культурного реєстру (брати Клички, Шевченко-футболіст). Як свідчать соціологічні дослідження, в Україні з її перехідним станом свідомості і різницею у культурних уподобаннях регіонів склад символів досить еkleктичний і засвідчує нестійкість еталонних цінностей та осіб, а отже – засад групової ідентифікації. Та все ж тенденції культурної консолідації українського суспільства не цілком безнадійні. Перш за все тому, що символи такі ж амбівалентні, як культура, зміст якої вони матеріалізують. Точніше, символи дають змогу впорядкувати двоїсте відчуття щодо некогерентного образу свого або чужого суспільства. Зазвичай це відбувається за принципом протиставлення вартісних зразків культурної спадщини і «антисимволів», «негативних культурних символів».

Для PR-фахівців важливим завданням постає формулювання тези і концепції державотворення і розвитку країни, тобто державного міфу. При формулюванні іміджевої легенди необхідно враховувати позитивну роль архетипів і необхідність їхнього символічного забезпечення та актуалізації в свідомості громадян; звернення дослідницької уваги на традиції, звичаї, повір'я (вони «працюють» і живуть у підсвідомості представників даної етнічної спільноти) і т. ін.

Саме крізь призму етнокультурної міфотворчості відбувається процес інтеріоризації цінностей і норм сучасного інформаційного та техногенного суспільства. Велику роль у цьому відіграють **рекламні технології**. Реклама – це тип комунікації, призначений для переконання, який, зокрема, може вплинути на настановлення людини та її поведінку. Будучи образною за своєю суттю, візуальна реклама здатна заповнювати своїм змістом образну сферу особистості, резонувати з образами-символами несвідомого й активізувати його глибинні архетипні вмісти. Метафоричний зміст

рекламного повідомлення дозволяє зануритися у простір рекламного міфу. Вміння творчо взаємодіяти з медіа продукцією, зокрема з рекламними повідомленнями, враховуючи механізми етнокультурної міфотворчості, надає особистості можливість впливати на власне медіадовкілля.

Розглянемо соціально-психологічні закономірності й механізми актуалізації етнокультурного міфотворчого потенціалу особистості в процесі сприйняття рекламного міфу.

Аналіз філософсько-психологічного дискурсу міфологічної сутності рекламних технологій свідчить, що ставлення суспільства й науковців до реклами як міфу завжди було суперечливим, неоднозначним (К.-Г. Юнг, Е. Кассіер, О. Ф. Лосєв, Р. Барт, Е. Фром, У. Еко, Ж. Бодрійяр та інш.). Воно зазвичай тісно пов'язане з ціннісними орієнтаціями та внутрішніми протиріччями самого суспільства, його настановою на міфологізацію чи деміфологізацію. Найбільш яскравими рисами епохи постмодерну, за Ж. Бодрійяром, є небувалий раніше рівень опосередкування досвіду людей засобами масової комунікації, коли складні побудови віртуальної реальності домінують над безпосередніми враженнями зустрічі з дійсністю. Збільшується не тільки конструктивна складність світу, в якому перебуває суб'єкт, але й когнітивна складність суб'єктивної реальності особистості.

Сьогодні науковцям необхідно звернути особливу увагу на особистість споживача продукції ЗМІ, його активну творчу взаємодію з новітніми міфами (рекламою, PR-технологіями і т. ін.). На думку дослідників рекламного міфодизайну, сучасна масова культура загалом, а реклама особливо, розрахована на однакових людей з простими алгоритмізованими потребами, які дуже просто і зручно задовольняти конвеєру [7]. На наш погляд, інформаційне суспільство створює передумови для появи людини нового типу. Її головною особливістю є зростання ступеня автономності як суб'єкта власного життя, тому в сприйнятті реклами може проявлятися креативний і розвивальний компонент, перш за все в процесі етнокультурної міфотворчості особистості.

Суб'єктивний міфологічний простір тісно пов'язаний з синтезуванням символів та метафор. Значення символів як основи людської життєдіяльності, що забезпечують ефективне спілкування та взаємодію у соціальному середовищі підкреслював Дж. Мід. За допомогою символів можлива інтерпретація індивідуально-конкретних ситуацій взаємодії, а також передбачення наслідків власної діяльності, визначення варіантів поведінки залежно від обставин. Рекламний простір надає можливість розвитку навичок інтерпретації символів, психологічної герменевтики та архетипного аналізу. Як пише Дж. Бігнел, сучасна реклама не спрямована безпосередньо на придбання товару. "Мета реклами – включити нас у її структуру значень, спонукати до участі в декодуванні її лінгвістичних і візуальних знаків і отримати задоволення від цієї творчої діяльності" [Цит. за 8]. За Р. Бартом, рекламу можна трактувати як систему знаків другого порядку (міфологем), що символічно закріплюють ціннісні орієнтації. Вона застосовує прийоми формування віртуальних потреб й віртуального ж їх задоволення згідно з уявленнями певної спільноти про престиж та успішність. Міфологічність реклами, таким чином, виступає як спосіб зв'язку між простором індивідуальних смислів й символів особистості та етнокультурним простором архетипів і символів.

Реклама залучає фактично всі чинники міфотворчості: асоціативні зв'язки, безпосереднє неререфлексивне сприйняття, втілення суб'єктивного у зовнішньому об'єкті (проекції), метафоричність і поєднання різних смислових пластів. З метою вивчення соціально-психологічних закономірностей й механізмів актуалізації етнокультурного міфотворчого потенціалу особистості в процесі сприйняття реклами ми вирішили зупинитися на визначенні сутності міфу О. Ф. Лосєвим: "...міф – це така діалектично необхідна категорія свідомості та буття, яка дана як уречевлено-життєва реальність суб'єкт-об'єктного, здійсненого (у певному образі) взаємоспілкування, де позбавлене ізольовано-абстрактної уречевленості життя символічно втілене в дорефлексивно-інстинктивний інтуїтивно-зрозумілий, розумно-

енергійний образ [5]. Це визначення поєднує в собі практично всі вищеназвані передумови розгляду реклами як міфодизайну та міфотворчості та безпосередньо підводить до функціональності реклами як сучасного оприявлення міфу. В психологічній антропології традиційно визначають такі загальні функції міфу:

- психологічна – адаптація людини у світі;
- соціальна – інтеграція особи в суспільне середовище;
- структуральна – сприйняття світу через бінарні опозиції;
- епістемологічна – можливість надання форми для осмислення дійсності;
- ціннісно-етична – формування системи переконань;
- космогонічна – первісна спроба пояснення природи речей;
- символічна – моделювання символіки внутрішнього світу людини.

Весь комплекс цих функцій, як правило, закладений в рекламному міфі. Що стосується останньої функції (символічної), то завдяки їй пересічна людина в образній формі з'ясовує власні цінності, актуалізує архетипні вмісти несвідомого, зокрема, ідентифікуючись з персонажами рекламних роликів.

Наведемо кілька прикладів смислової багатоманітності перекладу на національні мови (а мова є інструментом ментальності) слоганів глобальної реклами.

1. Рекламне гасло “Пепсі-коли” “Заживи новим життям з поколінням “Пепсі” переклали китайською: “Пепсі поверне до життя твоїх предків”.
2. Реклама курчат Ф. Пердю “Тільки дужі чоловічі руки здатні створити ніжний смак курчати” переклали іспанською: “Тільки пристрасні чоловічі руки здатні пробудити в курчатках ніжність”.
3. У Китаї назву “Кока-коли” довгий час читали як “ке-ку-ке-ла”, що означає, залежно від діалекту, “гризти воскового пуголка” або “кобила, напхана воском”. Довелося перебрати понад сорок тисяч ієрогліфів, щоб нарешті знайти інший фонетичний еквівалент: “ко-ку-ко-ла”, що можна перекласти як “щастя в роті”.

4. Коли фірма “Паркер” продавала в Мехіко свої кулькові ручки, її рекламне гасло було таке: “Можеш не боятися, що я потечу в кишені й завдам тобі клопотів”. Натомість, через неадекватний переклад, воно звучало: “Можеш не боятися, що я потечу в твоїй кишені і ти завагітнієш”.

Таким чином, реклама як символічна система в певній етнокультурі надає не лише уявлення про об’єкт (товар), але й емоційно закріплює систему колективного відчуття, формує схему соціальної поведінки. Виходячи зі сказаного рекламне повідомлення можна аналізувати як прояв етнокультурної міфотворчості, серед структурних елементів якого найважливішими є: образ людини, образи добра і зла та образ дії, за умови здійснення якої добро перемагає зло. Доволі часто досягти гармонійного стану допомагає «покровитель», який бере на себе всі проблеми або наділяє героя ролику надприродними здібностями. Рекламний міф з’являється як ритуалізована історія або історією виражений ритуал. Зміст його не в сюжеті або у формі самих по собі, а в їхній специфічній організації, що створює міфологічне бачення світу (ситуації, речі, людини і т. д.). За певних умов і бажання “міфом може стати все, що завгодно” (Р. Барт).

Які ж умови необхідні для того, щоб історія стала міфом?

- дана історія повинна бути “вилучена” з часу і занурена у вічність, для цього слід говорити про позачасове, повторюване циклічно;
- відповідно позачасова організація такого повідомлення поєднана з сакральним простором;
- зміст історії повинен бути, на думку Р. Барта, “натуралізований”, тобто приведенний до вигляду факту у той час, як його подача містить інтенцію [1];
- на думку Й. Брокмейєра і Р. Харре, найнеобхіднішими умовами є наявність значущих дійових осіб та сюжету, що еволюціонує у часі [3]. Типово міфологічною ознакою є також принцип одиничності в сюжеті – наявність одного героя, однієї перешкоди (двійники варіюють той же мотив);

- міфологічна історія звернена до кожної людини і тому вона універсальна, організує індивідуальний світ слухача, на відміну від анекдотів, новин і т. ін., що завжди стосуються інших [6];
- своєю формою і змістом така історія повинна бути звернена до архаїчних шарів свідомості. Ніякі ідеали не стають по-справжньому діючими, якщо не є "більш-менш відвертими варіантами архетипу" [11];
- необхідна емоційна забарвленість тексту (або в лінгвістичній термінології, коннотативність, що перетворює повідомлення в ідеологію);
- ритмізованість, що на думку О. М. Фрейденберг, перетворює вчинок у міметичне дійство, а слово – у ритмічну мову, зародок поезії і прози [10];
- нарешті, необхідна риторична організація тексту (як у широкому, так і у вузькому сенсі слова).

Важливим питанням є маніпулятивний характер рекламного впливу. Е. Фромм писав: "Реклама апелює не до розуму, а до почуття. У рекламі є елемент мрії, і за рахунок цього вона приносить людині певне задоволення. Вона лестить їй, додаючи значущості у власних очах, начебто звертається до критичного судження, але це лише спосіб обдурити самого себе стосовно "незалежності" своїх «рішень». Враховуючи, що люди часто не знають, чого хочуть і зовсім не налаштовані відверто усвідомлювати свої симпатії та антипатії, реклама спонтанно стає певним регулятором смаків та життєвих стандартів. Рекламний міф можна розглядати як предмет взаємодії, умову та результат вступу в контакт. Це створення поля смислів, зрозумілих багатьом та відповідаючих їхнім очікуванням, бажанням і потребам. Рекламотворчість оречевлює приховане бажання масової людини бути об'єктом уваги, вона об'єктивує вже існуючі в її свідомості архетипи, використовуючи у своєму впливі на неї тактику пред'явлення готової відповіді на її ще не сформульоване запитання. Постійна девальвація вищих смислів і цінностей узвичаюється, в результаті цього непомітно відбувається деформація свідомості. Представляючи собою особливу семіотичну систему, де означаюче має "подвійне дно" (завдяки символічності), а концепт (означуване)

організований так, що "всмоктує не реальність, а певне уявлення про неї" та несе в собі цільове призначення, міф знаходиться між правдою та неправдою. З одного боку, він апелює до природи, з іншого боку – у ньому закладена інтенція, тому міф сприймається як об'єктивна система фактів, але переконує більш ефективно, ніж раціональні доводи. Міф як метамова формалістичний: міфологічне закладене не в змісті, а в організації тексту. Його головне призначення – "постійне і настирливе домагання, підступна і неухильна вимога, щоб усі впізнали себе в тому вічному, що було один раз створене нібито на всі часи" [1, 126]. Як пише У. Еко, "реклама не пояснює, чому треба поводитися так чи інакше, а лише "викидає прапор", оприявнюючи дію, на яку слід відповідати одним-єдиним способом" [12, 202], тобто – купувати. Риторика відповідає прагматичній (за Р. Бартом) спрямованості міфу, тому що головне завдання її – «розбудити розум і почуття, схилити слухача спершу прислухатися, прихильно і зацікавлено, а потім змусити всією душею прийняти ту картину світу, що запропонує йому міф. Така мова здатна спонукати людей на активні дії, а іноді й змусити цілком змінити спосіб життя та світосприймання" [1]. Особливо дієве риторичне послання, звернене до колективної свідомості, пасивної за своєю природою, сприйнятливої, неіндивідуалізованої, нездатної до прийняття самостійних рішень.

Сучасний міфодизайн спирається на розрахунки маркетингу, які ведуться немовби зсередини споживача, на основі його бачення, його психічних процесів і психології і ними визначаються, але працюють на замовника взаємодії. Звідси і типовий для рекламної комунікації спосіб спілкування між замовником і споживачем, перший з яких раціональний, другий – ірраціональний. У результаті рекламний текст, створений від імені замовника, вибудовується з позиції споживача, подібно тому, як дорослий розмовляє з дитиною [9; 40]. Ж. Бодрійяр називає логіку впливу масмедіа "логікою Діда Мороза". Це значить, що ЗМІ діють "не логікою тези і доказів, а логікою легенди і причетності до неї. Ми в неї не віримо, і, однак, вона нам дорога" [2, 137]. Вирішальний вплив реклами пов'язаний з турботою, яку відчуває по відношенню до себе покупець, це повертає його до

спогадів дитинства. Сучасна реклама тісно взаємодіє з первісними формами релігійних вірувань. Тотемізм, наприклад, лежить в основі процедури позиціонування – виділення соціального шару, для якого адресно створюються соціальні міфи. Вони кодуються у певних речах (товарах), що стають емблемами даної спільноти. Тому володіння річчю, що служить емблемою "племені", відповідно до міфологічного принципу "частина дорівнює цілому", означає приналежність до даної соціальної верстви. Ці емблеми виростають до значення фетишів – речей, в яких оприявнюється особлива сила, наприклад "сила зближення" ("Кока-кола"). До анімізму (звичайно, у спрощеному його варіанті) рекламісти вдалися у 1960-і роки, коли Л. Барнет вигадав образи Веселого Зеленого Велетня, Тунця Чарлі й інших рекламних персонажів, що згодом стали героями американського фольклору. У сучасній рекламі оживають і самотійно діють цукерки M & Ms, внутрішні органи, овочі, зубні щітки і т. ін., які перебувають в магічному полі рекламного міфу і саме в ньому наділяються життєвою силою.

Особливо значуща для реклами магія. Вже сам факт існування реклами та її впливу на дійсність за допомогою щоденних дій покупців переконує в її магічній силі. У тексті або в підтексті будь-якого рекламного повідомлення міститься (або мається на увазі) звернення до магії, оскільки надія отримати очікувані результати найкоротшим (і необов'язково раціональним шляхом) живе в кожній людині, і магія завжди буде підігрівати цю надію [4]. Тому товарам найчастіше приписуються магічні властивості. Раціональна логіка в рекламі підмінюється містичною, що йде від чудесного, чарівного, фантастичного. Таким чином, усі результати дій пояснюються "чарівними" властивостями товару, а всі несподівані вчинки персонажів тим, що вони його купують. Так, відповідно до міфологічної логіки чарівні властивості речі поширюються на все, до чого вона причетна. Емоційно та асоціативно насичена образність реклами формує уявлення про відповідний товар чи послугу шляхом переносу конотативних оцінок з реклами на рекламований продукт. Тут діє міфологічний принцип натуралізації

конотативного повідомлення через архетипне акцентування денотату (Р. Барт). Тобто, картинка розглядається і як наочне зображення, і як символічна оповідь. Що стосується останнього, то творче сприйняття візуальної реклами, як створення символічного нарративу активізує етнокультурну міфотворчість особистості. Це тісно пов'язане з тлумаченням метафоричних змістів та трансформацією їх у індивідуальні символи. Метафоричні пасажі задля їх розуміння примушують адресата вишукувати додаткові асоціативні характеристики предиката для їх співвіднесення з предметом. Це схоже на механізм непрямого вживання слова чи навіть словотворчості. Таким чином, розвивальний ефект метафоричного мислення в рекламі є базовим для формування міфу. Метафоричне мислення оприявнює безпосередню реакцію на дійсність і, таким чином, відкриває можливості для творчої взаємодії з вмістами власного несвідомого. Реалізація цих можливостей залежить від рівня самоактуалізації особистості, здатності до рефлексії та самопізнання.

3.2. Дискурсивні практики політичної ментальності

Формування, розвиток, задоволення інтересів і потреб політичних суб'єктів утворює сукупність поглядів, оцінок, настанов щодо політико-владних відносин. Ця сукупність набуває певної самостійності і культурно-історичної специфічності в ході політичного процесу. Більшість дослідників ідентифікують її як політичну ментальність [2].

Політична ментальність, з одного боку, є невід'ємною складовою етнокультурної ментальності певного суспільства, з іншого – виступає основою його політичної активності. Механізми формування та трансформації політичної ментальності на сьогодні вивчені недостатньо. Вони є полем міждисциплінарних досліджень вчених різних спеціальностей: психологів, соціологів, політологів, істориків, семіотиків та ін. Формування політичної ментальності сучасної української молоді повинно базуватися на актуальній історичній пам'яті, рефлексії символів та міфологем, що існують в

психологічному просторі етнокультурної спільноти та її референтних партнерів за життєздійсненням і, головне, включатися в дискурсивні практики, основою яких є творчий діалог різних позицій.

На шляху до поставленої мети слід пройти наступні етапи: по-перше, вивчення міфотворчого потенціалу суб'єкта політичної ментальності, звертаючи увагу на творче синтезування символів та міфологем, що побутують на рівні колективних уявлень. По-друге, включення в дискурс політичної ментальності сучасної молоді проблематики патріотизму в суб'єктному переломленні. По-третє, актуалізація метафоричних моделей етнокультурних здобутків України та окреслення можливостей створення консолідуючого національного міфу.

Політична ментальність сучасної молоді вивчається нами в парадигмі етнокультурної міфотворчості особистості, яка на перше місце ставить індивідуальність, варіативність, ситуативний контекст, що, однак, спираються на «інтерпретацію» архетипних основ психіки. Саме осмислення того, як окремою індивідуальністю здійснюється процес означування, переживання світу, підсилює процеси її життєтворчості. Отже, етнокультурна міфотворчість оприявнює культурно-історичний потенціал особистості й групи [11, 220]. Важливо підкреслити, що особистість реалізує себе через посередництво витворів культури і, таким чином, творчо синтезує власний особливий образ культури в індивідуальному авторському міфі. Індивідуальний авторський міф є продуктом етнокультурної міфотворчості особистості. Етнокультурна міфотворчість особистості – це процес створення суб'єктивного міфологічного простору, що корелює з визначеним типом культурно-історичного, етносоціального й екзистенціального досвіду, відбитого в різних текстах (наративах, поведінці і, ширше, у життєвому шляху в цілому).

Ми трактуємо індивідуальний авторський міф як переважно усвідомлюваний суб'єктом трансцендентний акт цілісного охоплення суб'єктивного екзистенціального досвіду (зокрема, особистої міфології, особистісних смислів, свого покликання, ідеї,

місця в світі і т. ін.), що об'єктивується найчастіше в автонаративі. Пізнаючи через інтерпретацію тексту власного життєвого шляху зміст особистого і колективного несвідомого, особистість розширює межі уявлень про себе та про власну культуру, самовизначається стосовно культурних зразків.

Основні методологічні принципи парадигми етнокультурної міфотворчості

По перше, провідний статус наративів (Ж. Ф. Ліотар). Уявлення про реальність зумовлені мовою, за цим перебувають приховані джерела влади (М. Фуко). По-друге, роль усвідомлення несвідомого в історичному процесі, яка підтверджується можливостями створення гіперреальності симулякра, коли образ бере верх над реальністю (Ж. Бодріяр). По-третє, деконструкція (Ж. Дерріда) й провокація відкриттів розбіжностями в поглядах (Ж. Ф. Ліотар), досягнення згоди шляхом дискусії (Ю. Хабермас).

Політична ментальність – це певна семіосфера, що склалася в суспільстві завдяки означенню соціальних процесів. Відтворення і змінення соціальнозначущих значень може бути інтерпретоване як політичний акт в широкому розумінні, притаманному соціальному конструктивізму [6, 72].

Сучасна молодь як суб'єкт політичної ментальності стоїть перед необхідністю синтезувати цілісний міфологічний простір, що поєднує найбільш продуктивні символи і міфологеми, існуючі в ментальності різних культур: західноєвропейської, української, російської та інш., спираючись на їхні ключові ідеї. Релевантним для цього є архетипний аналіз, що реалізується насамперед в інтерпретуванні символів.

Установка на створення нового символічного простору політичної ментальності змістовно розкривається у формулі шукання "іншого царства", як воно розуміється в народній казці. "Відхід від гнітючої людини бідності життя, пов'язаний з шуканням "іншого царства", є загальною рисою всіх століть і всіх народів" [9, 389-390]. Однак, можна знайти різне розуміння "казкового багатства", зокрема, в українській, російській і західно-

європейській ментальності. "Бідність життя відчувається по-різному, відповідно до життєрозуміння й особливо – духовного складу" [9, 389]. З цього погляду продуктивно дослідити "протестантську етику і дух капіталізму" у західноєвропейській ментальності, а також культурні архетипи бідності-багатства в слов'ян. Серед найбільш значущих для європейської ментальності і політичної культури ідей традиційно називають: по-перше, ідею приватної власності, що уможлиблює особисту свободу і самореалізацію, особливо в підприємницькій справі, гармонізує співвідношення матеріального і духовного багатства особистості; по-друге, ідею набожності на тлі прагнення до особистого успіху;

По-третє, ідею індивідуалізму (вищої цінності індивідуального начала в людині, порівняно з груповим, колективним) [8]. Етика протестантизму санкціонує ті засоби організації підприємницької діяльності, які сприяють успіху, а саме "гроші" і "час". Ці міфологеми є найбільш значущими для сучасного західноєвропейського менталітету. Введення в психологію повсякденного спілкування кількісних оцінок розкривається, наприклад, в "Порадах молодому торговцю" Б. Франкліна: "Пам'ятайте, що час – це гроші". Але оскільки в даному випадку і час, і весь зміст людського буття оцінюється через кількість придбаних або втрачених речей, виникає реальна загроза переходу зі стану "бути" у стан "володіти" (Е. Фром). Те, що в буржуазному суспільстві людські чесноти безпосередньо пов'язані з багатством ("Порожньому мішку нелегко стояти прямо", - писав Б. Франкліна) ще не означає, що вони не можуть існувати окремо, а тим більше, що одне породжує інше. І наповненому доларами мішку стояти прямо так само нелегко, як і порожньому. З огляду на активні процеси вестернізації російського й українського менталітету, варто оцінити той "грунт", на який "впадуть" західноєвропейські цінності, виражені в символах матеріального і духовного багатства.

Крім визнаних колективізму, відкритості і патріотизму, слід, на наш погляд, звернутися до творчого потенціалу російської

політичної ментальності, а саме, до споглядального творення. Формулюючи "російську ідею", І. Ільїн підкреслював значущість для неї "вільно споглядаючого серця, що шукало і знаходило свій вірний і гідний Предмет... Якщо тільки серце російської людини приліплювалося до безпредметного або протипредметного змісту...", Росія "хиталася і розпадалася" [4, 438-439]. У зв'язку зі сказаним пригадується описана Є. Трубецьким життєва мрія російського простолюдина (характерна втім, для представників будь-якого етносу), для якого "інше царство" є, загалом, ідеалом "ситого достатку". Згідно з Є. Трубецьким, граничним вираженням такого перевернутого народного ідеалу є "зłodійська утопія" ("Грабуї нагробоване"), у якій дослідник вбачав реальну опору ідеям революції. «Архетип Ємелі» зіграв ключову роль у перевороті та виявився життєздатним саме тому, що в нього є глибокий містичний корінь у російській душі [9]. Однак, цей символ є багаторівневим і його потенціал по-новому розкривається в контексті нашого часу. Ємеля добуває принцесу і царство, тому що "піч" сама його возить, тобто у своїй "споглядальній ледачості" він виявляється більш проворним, ніж ділові й енергійні [1, 137]. Ще одною психологічною домінантою російської ментальності є совість. "Совість – це стан моральної очевидності", якщо відбувся «совісний акт», це відновлює внутрішню єдність людської істоти, усіх її сил і здібностей і тому може на довгі роки вперед осяювати життя особистості новим знайденим змістом [4, 183]. Основне протиріччя російської історії, на думку М. І. Воловікової, швидше за все полягало в тісному переплетенні морально-духовної обдарованості її мислителів і всього народу з надзвичайно утрудненим втіленням моральних максим у життя [1].

Об'єднання індивідуалізму з ідеєю рівності прав громадян і неприпустимості насильства влади, на думку Б. Цимбалістого, не дивлячись на перипетії історичного минулого, все-таки є інваріантною ознакою національного характеру українців, не терпимих до проявів тоталітаризму [10]. Міфологема "Вільна Україна" пов'язана зі специфічним сприйняттям символу "волі".

Воля в українській ментальності – це воля максимального самовиявлення й самореалізації в "сродній праці" (Г. С. Сковорода). В українському політичному менталітеті ніколи не була популярна думка про те, що всі повинні отримувати рівну долю матеріальних і духовних благ. Справедливість – це перш за все рівні соціально-правові умови для кожного, хто починає життя. А далі, оскільки існує "рівна нерівність", усе залежить від конкретної людини, від її таланта і здібностей, що дають можливість розпізнати споріднений вид діяльності. Висока трудова етика виключала ідеалізацію бідності: частіше жебрак класифікувався як ледар, а не "божа людина". Показовою є ідіома "Дурень думкою багатіє", що скептично подає творче споглядання, співвідносячи його з небажанням активно діяти. Таким чином, українська ментальність "захищається" від схильності до мрійливості та сентиментальності. Побудова громадянського суспільства, яке б синтезувало вищезгадані позитивні риси в політичній ментальності західних європейців, українців і росіян є, на наш погляд, актуальною перспективою для самоактуалізації молодого покоління. Для успішної реалізації цього проекту, варто враховувати, що спосіб конструювання соціальної реальності – це, насамперед, фіксація значень, що змінюють існуючі дискурси, а через них впливають на організацію суспільства [6, 98-99]. Таким чином, соціальна організація, як результат динаміки політичної ментальності залежить від творчого синтезування символів і міфологем, що існують на рівні колективних уявлень. Для того, щоб забезпечити суб'єктність даного процесу необхідно, на наш погляд, включити в дискурс політичної ментальності сучасної молоді проблематику патріотизму в його суб'єктному переломленні.

Духовно орієнтований підхід до етнопсихологічних явищ дозволяє наблизитися до сутності сприйняття себе народом як єдиного цілого. При такому розумінні статистичним законам "більшості" приділяється скромніша роль, ніж це прийнято в даний час. Духовність у цьому випадку трактується як творчий акт духовного самовизначення в приналежності до певної етнічної

спільноти. І. А. Ільїн виводить наступні "закони" патріотизму. Закон свободи: "Насамперед, процес віднайдення Батьківщини повинний бути пережитий самотійно і самотньо. Ніхто не може прописати іншій людині її Батьківщину – ні вихователі, ні друзі, ні суспільна думка, ні державна влада; тому що любити і радіти, і творчо діяти по розпорядженню взагалі неможливо... Так званий "казенний", офіційний патріотизм далеко не завжди пробуджує і виховує в душі почуття Батьківщини, нерідко навіть пошкоджує його [5, 228]. Наступний закон: єдність народу заснована на духовній близькості. "Люди зв'язуються в єдину націю і створюють єдину Батьківщину саме в силу схожості їхнього духовного складу, а цей духовний склад виробляється поступово, історично" [5, 229]. Справжнім проявом національних особливостей є творчість – з цього третього закону випливає, що вивчення психології народу необхідно здійснювати, звертаючись до його найвищих творчих проявів (недоліки оприявняться самі – як нереалізований творчий потенціал). Кожне духовне досягнення народу поєднує його, виявляє спільні цінності. Видатний патріот "несе тягар свого народу, творчо розв'язуючи всі його вузли та труднощі" [5, 232]. Щодо спеціального "формування" (в сенсі надання визначеної форми) патріотизму говорити вкрай важко, наблизитися до глибинних характеристик особистості, відповідальних за почуття любові до Батьківщини методологічно проблематично. В основному досліджуються соціальні уявлення про свою країну і світ, використовуючи найпростіші методи: анкети, малюнки [1].

В парадигмі етнокультурної міфотворчості особистості можливо виконати дискурс-аналіз політичної ментальності сучасної молоді, що базується на метафоричних моделях етнокультурних здобутків України. Для цього пропонується наступна тактика: по-перше, зосередитися на конкретних мовленнєвих висловлюваннях стосовно етнокультурних здобутків країни: які значення вони оприявнюють, а які потенційні значення виключають. По-друге, ідентифікувати вузлові точки дискурсу: які знаки мають привілейований статус та як вони визначені відносно

інших знаків у дискурсі. По-третє, вивчити, як інші дискурси подають ці ж знаки альтернативними способами; по-четверте, дослідити конкуруючий зміст міфологем і виявити конфліктність їх значень. У дискурсі політичної ментальності через посередництво заданого алгоритму можна з'ясувати, наприклад, як, де й коли західноукраїнський політичний менталітет та політичний менталітет Сходу та Півдня України конкурують у визначенні поняття «національний характер», «національна ідея» і т. ін. Можливо також вивчити, як трансформується кожний з цих дискурсів у специфічних репрезентаціях та артикуляціях внаслідок того, що альтернативні міфологеми потрапляють в нього. Важливо пам'ятати, що тільки враховуючи виключені можливості, реально визначити соціальні наслідки певних дискурсивних конструкцій.

Дискурс – не ідеальна, позачасова форма, а фрагмент історії, який накладає власні обмеження на спосіб думання, пропонує свій поділ інформації на частини, свої трансформації смислу, специфічні способи темпоральності. Досліджуючи структуру різноманітних «режимів» знань, тобто правил, які встановлюють, що можна говорити, а що не можна, що вважати істинним, а що хибним, ми впритул підходимо до тлумачення дискурсу як своєрідної міфотворчості. Актуальним є з'ясування стосунків між дискурсом та міфом, точніше, між дискурсивними практиками та етнокультурною міфотворчістю. Всередині соціального конструкціонізму визріло порівняння мінливого знаку з міфом (Лакло). Якщо, наприклад, політик лейбористської партії під час виборчої кампанії в Британії запевняє, що «ми зробимо все найкраще для країни», а політичний діяч консервативної партії каже те ж саме, то, скоріш за все, вони мають на увазі дуже різні образи країни і дуже різні плани. «Країна» в даному разі це мінливий знак, що має різний зміст в різних артикуляціях [6, 78]. Таким чином, під міфом соціальні конструкціоністи розуміють простір репрезентації мінливого знаку або принцип прочитання певної знакової ситуації. Отже, міф, з одного боку – це суб'єктивне уявлення про реальність, а з іншого, цей суб'єктивізм є неунікним й конституюючим, тому що

встановлює необхідний горизонт для соціальних дій [6, 78]. Таким чином, такі міфи як «країна», «нація» уможливають національну політику й забезпечують різні політичні сили тією платформою, відносно якої вони можуть дискутувати.

Мета пропонованого нами формувального експерименту «Етнокультурна міфотворчість українців як умова створення консолідуючого національного міфу» – визначити та проінтерпретувати міфи різних соціальних суб'єктів як певну суб'єктивну реальність, яка мається на увазі в дискусіях та інших діях. Центральним є запитання, яким чином ці соціальні суб'єкти наповнюють власним змістом загальнонаціональний міф, намагаючись ствердити своє особливе розуміння нації. Між іншим, слід пам'ятати, що інформація в дискурсивних практиках не тільки передається й приймається, а й формується. Тому інтерпретація міфів скоріш за все буде активізувати етнокультурний міфотворчий потенціал суб'єктів дискурсу й зрештою, прискорить процес синтезування консолідуючого національного міфу. Класична раціональність витіснила міф з науки в літературу та мистецтво, на нашу думку, завдання постмодерністської культури поєднати науку та міфологію за допомогою дискурсивних практик. З цією метою ми вивчали метафоричні моделі етнокультурних здобутків України у дискурсивних практиках студентів-гуманітаріїв південного регіону. Психологам, філософам, культурологам та політологам віком 18-26 років пропонувалося скласти діалог двох зацікавлених у процвітанні України співрозмовників з різних регіонів або етнокультурних груп на тему: «Презентація духовно-культурних здобутків України».

На основі репрезентативного масиву текстів нами було сформовано континуум метафор, які згруповані за певними метафоричними моделями. Виділилося чотири групи концептуальних векторів, що застосовуються студентами для характеристики української реальності. По-перше, концептуальний вектор агресії та суперництва, по-друге, концептуальний вектор порушення природнього стану речей. Третій концептуальний

вектор – вектор карнавальності, нещирості політиків та подій, які опиняються в центрі суспільної уваги, несаможиттєвість публічних політиків – наявність якихось потаємних сценаристів, режисерів та тренерів в політичному житті країни. По-четверте, традиційні позитивні образи, акцентування ідеї природності й безперервності розвитку життя, близькості людини з природою.

Пам'ятаючи, що комунікативна раціональність це – інструмент, через посередництво якого з окремих фрагментів складається мозаїка, яка дозволяє побачити загальну картину ще до того, як та стала реальністю, ми ставимо перед собою завдання сконструювати попередню платформу для єднання різних думок щодо української реальності на метафоричному рівні. Як відомо, розповсюдження знань стає каталізатором соціальних процесів. У зв'язку з цим актуальним є діалог, комунікація й конвенція як прояви інтерсуб'єктивності. Оскільки кожному суб'єкту картина світу відкривається з його унікально-буттєвої перспективи бачення, остільки будь-яка авторська теорія несе власну істину: з іншої соціокультурної позиції відкриваються й інші горизонти.

Як свідчать соціологічні дослідження в Україні з її перехідним станом свідомості і різницею у культурних уподобаннях регіонів, склад символів досить еkleктичний і засвідчує нестійкість еталонних цінностей та осіб, а отже – засад групової ідентифікації [3]. Та все ж тенденції культурної консолідації українського суспільства не цілком безнадійні, особливо, коли йдеться про молодь. За даними соціально-психологічних досліджень останніх років покоління двадцятилітніх прагне виявити свою індивідуальність, не сприймає традиційних цінностей-норм, що позначається навіть у відсутності орієнтації на цінності своєї соціальної спільноти [3]. Так, при аналізі соціалізаційної системи була виявлена схильність до розшарування усередині покоління. У процесі соціалізації молодь засвоїла основний принцип ринкових відносин, якої б сфери він не стосувався: економічної, політичної або духовної: "головне – ініціатива, завзятість і пошук нового". Вже згідно з цими трьома виборами ми можемо зробити висновок, що

перед нами оновлене покоління, яке великою мірою звільнилося від контролю звичаїв і норм, прийнятих більшістю.

У дискурсивних практиках політичної ментальності сучасної української молоді, метафори і символи такі ж амбівалентні, як культурна самосвідомість, зміст якої вони оприявнюють. Важливо те, що етнокультурна міфотворчість дає змогу впорядкувати двоїсте відчуття щодо некогерентного образу свого або чужого суспільства. Зазвичай це відбувається за принципом протиставлення вартісних зразків культурної спадщини і «антисимволів», «негативних культурних символів». Подібні тенденції окреслились і в нашому дослідженні метафоричних моделей етнокультурних здобутків України. Враховуючи те, що пропонуване студентам завдання провокувало об'єктивацію внутрішнього діалогу, ми отримали досить суперечливі дискурсивні позиції не тільки у всьому масиві текстів, але й в середині окремих дискурсів. Наприклад, висловлювання багатьох опитуваних містили в собі амбівалентне бачення етнокультурних здобутків України: з одного боку, етнокультурні здобутки України «стали можливими завдяки впливові російської культури, з іншого боку «українська культура повинна бути самобутньою». Як бачимо, тут наявний вектор агресії та суперництва (в даному разі суперництва культур) та концептуальний вектор порушення природнього стану речей (українська культура повинна відображувати ментальність саме свого народу). В межах означеного дискурсу досить часто виникало питання мови спілкування (російської чи української): «Треба просто спілкуватися, й все вийде, тобто, ми прекрасно один одного зрозуміємо, якщо буде добра воля». Показовим є синтезування метафоричної моделі: «Громада – великий чоловік, що розмовляє багатьма мовами». Цей символічний образ відбиває саме концептуальний вектор «традиційні позитивні образи, акцентування ідеї природності й безперервності розвитку життя, близькості людини з природою». Подібні процеси етнокультурної міфотворчості молоді демонструють можливості консолідації

різних дискурсивних позицій («Все одно знайдемо спільну мову, навіть спілкуючись різними мовами»). Прослідковується установка на взаємоповагу, не дивлячись на приналежність людини до російськомовної, україномовної чи інших спільнот. Те, що еміричне дослідження виконувалося на базі дискурсів та автонаративів студентів південного регіону (Одещина) надає можливість змоделювати попередні результати створення консолідуючого національного міфу в багатонаціональному середовищі. Зважаючи на те, що сьогоденні умови українського суспільства демонструють ознаки кофігуративного та префігуративного типів спадкоємності поколінь, означені тенденції викликають оптимізм. Ще однією особливістю процесу спадкоємності поколінь у сучасній Україні є те, що цей процес відбувається в умовах не тільки зміни поколінь, але й зміни політичної, економічної та соціальної структур, пріоритетного значення набуває не міжпоколінна спадкоємність, а внутрішньопоколінне запозичення, як правило, елементів субкультур західних країн.

Кожне покоління, виходячи із власної знаково-символічної світоглядної системи, конструює свій історичний наратив, що складається переважно з емоційно резонуючих подій, історичних явищ та видатних особистостей, які набули статусу символу. На часі розроблення креативних етнокультурних наративів як технологій паралельної ментальної імплементації сучасних життєздатних сценаріїв усебічного поступу України і нівелювання дії обмежувальних непродуктивних моделей суспільної поведінки [7, 321]. На нашу думку, конструювання консолідуючого національного міфу крізь призму етнокультурної міфотворчості особистості дає змогу не тільки задовольнити потребу національної інтеграції, але й врахувати запит сучасної молоді виступати суб'єктом соціально-історичних процесів.

Національний міф постає як концентрований досвід спільноти, який сприяє реалізації культурно-історичного та соціально-психологічного потенціалу особистості, є основою для формування

її соціальної та громадянської ідентичності. Фрагменти національного міфологічного нарративу акумулюються в текстах культури, що надає можливість не тільки їх впорядкування, але й трансляції в культурному просторі завдяки нарративній ідентифікації особистості [11]. Як ми вважаємо, саме репрезентація за допомогою метафоричних моделей етнокультурних здобутків України може розвивати політичну ментальність сучасної молоді. Соціальна ідентичність може формуватися в дискурсивних процесах, а не тільки розглядатися як внутрішня сутність людини, що оприявнюється в соціальному контексті. Ідентифікуючись з тією або іншою суб'єктною позицією в структурі дискурса, його учасник набуває досвіду бачення української реальності в різних ракурсах, що дозволяє йому «зсередити себе» преступити до створення консолідуючого національного міфу.

Отже, окреслюючи методологічні та практичні настановлення щодо вивчення та формування політичної ментальності сучасної української молоді шляхом дискурсивних практик, зазначимо, що кожна етнокультурна та регіональна спільнота творить свій власний міфологічний універсум: по-перше, використовуючи універсальні, загальнолюдські символи; по-друге, абсорбуючи та адаптуючи знакові елементи інших культур; по-третє, ретранслюючи та семантично модернізуючи символи власної культури та історії як змінні знаки у дискурсивних практиках. Таким чином, користуючись мовою символів, українське суспільство моделює свого політичного суб'єкта як учасника дискурсу політичної ментальності. Розгляд феноменології молодого покоління в аспекті культурно-історичного потенціалу його представників, на нашу думку, дозволяє ґрунтовно дослідити провідну роль молоді в сучасній соціально-політичній та культурній реальності України, що перебуває в умовах постійної трансформації. Нинішнє покоління двадцятилітніх є першим поколінням, яке сформувалося в умовах постсоціалізму, тому воно, на наш погляд, має досить помітні відмінності в етнокультурному міфотворенні і це оприявнюється в емпіричному дослідженні.

Дослідження дискурсивних практик нового покоління як колективного суб'єкта є підґрунтям, на якому можливо будувати соціально-психологічні стратегії розвитку України. Зокрема, конструювання консолідуючого національного міфу крізь призму етнокультурної міфотворчості особистості засноване на цілеспрямованій практиці створення континууму міфологічних автонаративів студентів-гуманітаріїв з різних регіонів України, які позиціонують себе як суб'єкти політичної ментальності. В процесі створення нових дискурсів суб'єкт діє як агент культурних та соціальних змін і це сприяє визначенню його соціальної та етнічної ідентичності. Важливими в дискурсивній практиці виявляються соціальна ситуація та співрозмовники. З соціальною ситуацією пов'язаний вибір засобів вираження, цілей та інтенцій співрозмовників; партнери по комунікації справляють вплив, реалізують владу і т. ін.

Перспективою подальшого дослідження є, таким чином, моделювання необхідної системи знань й процесів комунікації, які забезпечать створення й розуміння дискурсу політичної ментальності сучасної української молоді. Вивчення інтенціональних основ цього дискурсу допоможе з'ясувати, чому й навіщо озвучуються певні ідеї щодо консолідуючого національного міфу України, прогнозувати результати цього процесу. Синтез інтенцій та ідей в дискурсивних практиках політичної ментальності молоді з різних регіонів України передбачає добре знання комунікативного контексту та готовність вступати в діалог, бути учасником спільного вчинку по створенню консолідуючого національного міфу.

Література

1. Воловикова М. И. Представления русских о нравственном идеале: [монография] / Маргарита Иосифовна Воловикова. – М.: Изд-во «ИПРАН», 2005. – 332 с.
2. Дилигенский Г. Г. Как изменить политическую культуру общества? / Г. Г. Дилигенский // Мировая экономика и международные отношения. – 1990. – №2, с. 51-58
3. Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович. – К.: Стилос, 2001. – 237 с.
4. Ильин И. А. О русской идее / Русская идея.; сост. и автор вступ. статьи М.А. Маслин [Антология], / И. А. Ильин. – М.: Республика, 1992. – 580 с.
5. Ильин И. А. О сущности правосознания: [монография] / Иван Александрович Ильин. – Мюнхен, М.: Рарогъ, 1993. – 223 с.
6. Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод / М. В. Йоргенсен, Л. Дж. Филлипс; под ред. А. А. Киселевой; пер. с англ. – 2-е изд., испр. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2008. – 352 с.
7. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості: [монографія] / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ.: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
8. Старовойт І. С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальності: філософсько-історичний аналіз: [монографія] / Ірина Сергіївна Старовойт. – К., Тернопіль: Танг, 1997. – 256 с.
9. Трубецкой Е. Н. Избранное / Евгений Николаевич Трубецкой. – М.: Канон, 1995. – 475 с.
10. Храмова В. До проблеми української ментальності: [передмова] / Українська душа; укладач В. Храмова / В. Храмова – К.: Фенікс, 1991. – 126 с.
11. Яремчук О. В. Формування етнічної ідентичності шляхом етнокультурної міфотворчості особистості / О. В. Яремчук // Психологічні перспективи. – Луцьк, 2009-2010. – Вип. 15. – с. 218-228.

3.3. Національний міф: теоретичні, прикладні та тренінгові виміри

3.3.1. Соціально-психологічна модель національного міфу

В даному підрозділі ми ставимо собі за мету презентувати соціально-психологічну модель національного міфу, враховуючи перспективність мовних аналогій в соціально-психологічному моделюванні. Для цього ми послідовно вирішимо наступні завдання.

1. Упорядкувати наявний психологічний, філософський та політологічний дискурс стосовно національного міфу.

2. Запропонувати концептуальне бачення національного міфотворення в парадигмі етнокультурної міфотворчості особистості та спільноти.

3. Позначити можливості переходу до практичних процедур діагностики та прогнозування змісту національного міфу.

Метод моделювання не набув поки що яскраво вираженої якісної специфіки у застосуванні до об'єктів соціально-психологічних досліджень, хоча умови соціально-психологічної практики вимагають встановлення розбіжностей між суттєвими та несуттєвими відношеннями системи національного міфу. У зв'язку з цим віднайдення образної (метафоричної) аналогії між об'єктом дослідження (національним міфом) і деякими іншими, більш вивченими; перевірка обґрунтованості знайденого образу; введення аналогії в логічні рамки; перевірка цінності аналогії, тобто встановлення значимості тих відношень, які поки що не були прийняті до уваги, є актуальними етапами побудови соціально-психологічної моделі національного міфу.

Упорядкуймо **наявний психологічний, філософський та політологічний дискурс стосовно національного міфу**. Більшість дослідників сходяться на тому, що міф – це культурна форма організації й трансляції досвіду певної спільноти, яка регулює колективну й індивідуальну поведінку, надаючи зразок способу діяльності у світі й обґрунтування сенсу цієї діяльності, причому

дане обґрунтування завжди виходить за межі індивідуального досвіду (у класичних міфах це завжди відбувалося через надання дії сакрального статусу). Така будова міфу дозволяє особистості зняти проблему мотивації поведінки: запитання «чому це слід робити саме так?» взагалі не виникає завдяки вищій осмисленості. Міфотворчість як синтезування ідей, символів та цінностей є природнім процесом, а міфологічний вакуум для людини, на думку К.-Г. Юнга, нестерпний [12]. На наш погляд, до міфів слід ставитися не з позиції наукової зверхності, а з точки зору психологічного аналізу їх регулятивного потенціалу. Національний міф як феномен, за допомогою якого традиційно позначається сукупність ідей, наративів, політичних гасел, філософських концепцій, художніх світів, впливає з певним чином пізнаної або сконструйованої реальності та орієнтований здебільшого на інтереси соціально-політичної практики. Важливість національного міфу полягає в його здатності підтримувати етнічну спільноту та її представників у стані етнузіазму та творчого натхнення особливо в критичних ситуаціях та в процесі досягнення життєво важливих цілей. З психологічної точки зору національним міфом можна вважати світоглядну систему внутрішньо зв'язаних образів, ідей, етичних принципів, загальнозначимих уявлень, релігійних вірувань, прийомів виживання (та еволюції), висловлювань, які прийнято вважати художніми, містичними, філософськими. Це знакова система, яка регулює стосунки певного колективу, народу з зовнішнім світом за допомогою символів, метафор, міфологем. На думку К. Мангейма, в даному розумінні національний міф з'являється і стає домінуючим у той час, коли послаблюється влада традицій та релігійно-філософських канонів, а також прийнятих на віру настанов традиційного моралізму [11].

Звісно, кожен з соціальних прошарків етнічної спільноти по-своєму заломлює національну міфологію, тому відповідно, кожна з соціальних груп суб'єктивно бачить взаємодію людини зі світом (міф взагалі вільний від критеріїв істинності чи неправдивості). Міфологічна істина представлена реальним процесом медіації

бінарних опозицій, їх примирення на вищому рівні метафоричного узагальнення. Саме тому, на наш погляд, можливо конструювати національну міфологію не тільки моноетнічних націй, а й поліетнічних національних спільнот. Різні картини світу, притаманні етносам, що складають націю, можуть бути синтезовані на основі єдиного міфу як світоглядного ядра, в якому присутнє сакральне, що надає сенс існування окремій людині та поліетнічній спільноті. Звісно, стрижневою міфологемою повинна виступати певна система ціннісно-сміслових компонентів (в умовах української нації це, звісно, українське сакральне). На думку О. Гриценка, в основу українського сакрального покладені цінності хліборобської праці, батьківського авторитету, родинної честі, православної ідентичності та козацької субкультури [13]. М. О. Бердяєв зазначав, що в епоху історичних переломів відбувається розчеплення, роздвоєння в історичному житті та людській свідомості і це викликає протиставлення історичного об'єкта і суб'єкта, стимулює до рефлексії архетипів, які фундують національний міф. Відтворення архетипів означає усвідомлене звернення до міфологічних образів, міфологічної тематики. Таким чином, суспільство, розвиваючи свої міфи, підсилюється завдяки здоровим і надзвичайно енергетичним шарам колективного несвідомого. Однак, тут криється певна небезпека, оскільки зосередженість на успадкованих міфах відволікає від сучасного світу, закріплює архаїчні, непридатні для сучасного життя емоційні та мисленнєві образи. З огляду на це, К.-Г. Юнг твердив про необхідність діалогу з колективним несвідомим шляхом символічних форм, які безперервно осмислюються свідомістю [12]. Дійсно, архетип – своєрідна канва, що може мати як ціннісно-позитивні так і ціннісно-негативні наповнення чи реалізації, тому завдання спільноти полягає в тому, аби усвідомлювати дію архетипів, зокрема їх небажану конкретизацію. Реалізація цього завдання можлива шляхом етнокультурної міфотворчості особистості і спільноти як суб'єктів авторського міфу.

Прослідкуймо наступність національного міфу та ідеології.

Багатьма вченими підкреслювалась єдина архетипна основа національного міфу та ідеології. Зокрема, Р. Барт не вважав доцільним проводити семіотичне розмежування між міфом та ідеологією, визначаючи останню як уведене в рамки історії міфічне утворення, що відповідає певним суспільним інтересам. На сьогодні слід констатувати, що історія української ідеології ще не написана. Звісно, її можна пов'язати з історією суспільно-політичної думки, але, політична думка – це ще не завершена система, без якої не може бути мови про ідеологію як систематизацію ідей стосовно призначення нації, причому ці ідеї повинні бути інтегрально взаємопов'язані і взаємопроникні. Такий стан справ в ідеологічній сфері пояснюється, на наш погляд, домінуванням сцієнтистської настанови щодо суспільного життя, навіть термін «ідеологія» донедавна застосовувався із критичним або й саркастичним відтінком. Лише відносно недавно в політологічному дискурсі слово «ідеологія» почало означати певну систему суспільно-політичних поглядів, згідно з якими мало б будуватися суспільне життя нації, держави. Це вже є певним прогресом, але в цьому процесі слід активніше задіювати архетипний та міфологічний потенціал спільноти. На думку С. Кримського, поряд із колективним несвідомим існують національні архетипи. Саме вони як наскрізні символічні структури ментальності можуть у різні епохи і в різних етносів мати своєрідну інтерпретацію. Це свідчить про те, що нація – це не тільки державна, зовнішня спільність, а й «внутрішній етнос», без якого національне життя неповне. Узагальнюючи вищенаведений дискурс, слід зазначити, що створення будь-якої політичної ідеології конструктивної гуманної спрямованості наштовхується на складну методологічну вимогу – об'єднати різноманітне у цілісність: інтереси, вузькогрупові ситуативні прагнення, усвідомлення нерозривного зв'язку минулого й сучасного та сподівання на майбутнє і т. ін. Саме тому, з нашої точки зору, формування національної ідеології може і повинне відбуватися на

основі етнокультурної міфотворчості. Ще одним аргументом на користь даної позиції є те, що національна політична ідеологія не піддається випробуванню на істинність або хибність суто логічними методами. Лабораторією ідеології є реальний історичний процес, тобто, можна зауважити, що ідеологія тим ближча до істини, чим точніше виражає весь комплекс суспільних потреб, інтересів і суперечностей. А для цього вона має набути такого вигляду, якого потребує саме ця група і саме у цій історичній ситуації. Ідеологія у цьому разі буде тим конструктивнішою, чим краще пояснить актуальну ситуацію. Дійсно, достеменність певного комплексу ідей виявляється у тому, що вони зачіпають емоції і почуття великої кількості людей. «Натрапляючи на ознаки власної емоційної заангажованості, і особистість, і, згідно з антропним принципом, соціум ідуть шляхом розпізнавання близької для них ідеології». У своїх джерелах вона постає як національна мрія та національне сподівання, культурно-міфологічне уявлення про націю, вона формується як регулятивний принцип організації знання і стратегій поведінки. Бачення ідеальної держави перш за все пов'язане з відповіддю на актуальне питання «Як у найкращий спосіб мають взаємодіяти люди, живучи разом, через спільну належність до певної території, маючи спільний історичний досвід, поділяючи спільну етнічну ідентичність або маючи кожен свою?». Ідеологічні інтеракції як проект життєтворення суспільства тісно переплетені з етнокультурною міфотворчістю. Говорячи про український національний міф, слід зазначити, що основною стратегією української нації дотепер є виживання та збереження національної ідентичності. Відтак зміни в національну ідеологію, яка бере початок у глибинних психологічних структурах, можуть бути внесені лише тривалим існуванням за інакших історичних та соціальних умов. Але для того, щоб ці умови змінилися, слід створити національний міф, національну ідею, які б позиціонували культурно-історичний потенціал української нації. При чому ця національна ідея, впливаючи на формування національного образу

світу та етнічної самосвідомості українців, може бути діалектично пов'язана з ідеєю глобалізації.

Наступне завдання полягає у тому, щоб запропонувати концептуальне бачення національного міфотворення в парадигмі етнокультурної міфотворчості особистості та спільноти. Розроблюючи соціально-психологічні механізми створення національного міфу та національної ідеї, слід констатувати, що важливим принципом створення національної ідеології є «науково-дослідницька толерантність, яка виявляється у взаємодії різних але невзаємовиключних цінностей, які постають з різних пізнавальних позицій. Йдеться про діалог культур і способів життя, різних прогнозів майбутнього і т. ін. З нашої точки зору, тут слід враховувати феномен прасимволу, який був ключовим в історіософії О. Шпенглера. Прасимвол присутній у формі державного устрою, у релігійних догматах і культурах, у формах живопису, музики та пластики, у віршуванні, в основних поняттях фізики й етики, але не вичерпується ними. Беручи до уваги поліетнічність української нації, можна зауважити, що перспективи створення єдиної національної ідеї полягають у **дискурсивних практиках стосовно різноманітних прасимволів**. Згідно з твердженням Н. М. Яковенко, із кінця XIX сторіччя і до нині існує щонайменше 6-7 своєрідних формул-міфем, що разом відтворюють цілісний національний міф. Упродовж всього XX століття, а особливо на початку XXI, ці формули-міфеми адаптуються до нових політичних і соціальних реалій, обростають новими векторами зацікавлення, несподіваними нюансами, тощо. Простеження інтелектуальної генеалогії таких модифікацій, на думку Н. М. Яковенко є нагальною дослідницькою проблемою. Для освіченого загалу ідеться не про факт історії як такий, а про те, що ним засвідчується існування України всупереч усім (реальним чи уявним) ворожим силам. Відтак, модифікація цієї чи іншої формули-міфеми сигналізує про невербалізовані чи навіть неусвідомлювані зміни у відчутті власної «українськості», що дає дослідникові унікальний матеріал для вивчення самоорганізації

поліетнічної національної спільноти. Характерним прикладом може бути блискавичне, справді тріумфальне поширення заявленої на початку перебудови тези про Україну як цивілізаційну межу «між Сходом і Заходом» [13]. Серед формул-міфем, що нині на рівні аксіом функціонують у суспільствознавстві, публіцистиці та на рівні буденної свідомості, Н. М. Яковенко стверджує, що нібито українці різних регіонів, починаючи з доби Київської Русі, завжди усвідомлювали свою етнічну спільність, а відтак безперервно тяжіли до воз'єднання територій, які опинилися у складі кількох сусідніх держав. Генетично міфема безперервного тяжіння до воз'єднання пояснюється міфом про спільність етнічного походження як основою відчуття культурної співпричетності, спільної долі і – ширше - певного колективного «Я» нації. Його оформлення розпочалося ще наприкінці XVI – на початку XVII століття, але новітнє формулювання найповніше подане у фунтаментальній історії «України-Руси» М. С. Грушевського [13]. Етнокультурна міфотворчість на рівні соціально-психологічних практик постає як створення нових обрядово-ритуальних форм (індивідуальних авторських міфів), які дозволяють цілісно осягнути закладену в архетипах потенційність етнічної особистості та спільноти. Змістовне наповнення цих форм пов'язане з розпізнаванням смислів, які оприявнюються завдяки контакту особистості з полем суб'єктивного досвіду даного етносу. Дискурс цього досвіду впорядковує історію соціуму з середини, видобуваючи смисл колективних дій, більше того, саме в ньому уможлиблюється конструювання нового ціннісно-смислового простору етнічної спільноти, нового міфу. Цей процес можна розглядати як **спільний вчинок етнокультурної міфотворчості**. Спільний вчинок як базовий соціально-психологічний механізм етнокультурної міфотворчості особистості може розглядатися перш за все в суб'єктно-вчинковій парадигмі В. А. Роменця [5] з додаванням конструктивістських категорій та прийомів дослідження [14]. Важливими теоретико-методологічними засадами для пропонованого дослідження є концепції ментальності

та міфу, що присутні в історичній психології І. Г. Білявського, а також в юнгіанській традиції. Значущими є також напрацювання М. Бахтіна стосовно діалогу, зокрема, діалогу культур [1], ідея відкритого тексту у трактовці Умберто Еко [3].

Етнокультурна міфотворчість суб'єкта – це процес створення суб'єктивного міфологічного простору (індивідуального авторського міфу), який корелює з певним типом культурно-історичного, етносоціального та екзистенційного досвіду, відбитого в різних текстах (наративах, дискурсах, поведінці і, ширше, у життєвому шляху в цілому). У плані взаємодії з історичною традицією етнокультурна міфотворчість особистості наближається до екзистенціального проектування особистості, і тоді суб'єкт вибудовує свій життєвий світ відповідно з досягненнями, проблемами та перспективами спільноти, з якою він себе ідентифікує [14]. На сьогодні все більш зрозумілим стає те, що для саморозвитку етносу як колективного суб'єкта вочевидь слід задіяти не тільки ми-режим його функціонування, але й я-режим, тобто кожний індивідуальний учасник цього колективного суб'єкта має бути самоцінною індивідуальністю, що наразі пов'язує власне самоздійснення з розвитком цінностей і смислів своєї етнічної спільноти. Оскільки основна мета саморозвитку індивідуальності може бути позначена як неповторне досягнення універсальності (П. Тейяр де Шарден), остільки, просуваючись до цієї мети, суб'єкт осягає універсальні цінності і смисли, пропонуючи їх власній спільноті як особистий досвід самоперевершення, як вчинок етнокультурної міфотворчості. Отже, суб'єкт постає як автор-міфотворець. Ми трактуємо індивідуальний авторський міф як переважно усвідомлюваний трансцендентний акт цілісного осягнення суб'єктивного екзистенціального досвіду (зокрема, особистої міфології, особистісних сенсів, свого покликання і т. ін.). З цієї дослідницької позиції все життя індивідуальності як певний дискурс-вчинок може бути співвіднесене з індивідуальним авторським міфотворенням. В. О. Татенко розглядає спільний вчинок як соціокультурний принцип й соціально-психологічний

механізм прояву й нарощування потенціалу індивідуальності людини. Феноменологія спільного вчинку окреслена, зокрема, в такій думці дослідника: «Спільним ми називаємо такий вчинок, який передбачає психологічне єднання включених в нього людей на всіх етапах його здійснення..., в змістовному плані це може бути спільний героїчний вчинок, спільний вчинок пошуку істини, спільний вчинок дружби та любові» [4, 141]. До цього списку, на наш погляд, слід додати також спільний вчинок ідентифікації, зокрема етнокультурної, яка постає як самовизначення етнічної спільноти в глобалізованому світі та призводить до створення національного міфу. Як вважає В. О. Татенко, психологічною основою для спільного вчинку може бути екстеріоризована в простір міжособистісної взаємодії та інтегрована в нього спільна невдоволеність ситуацією як такої, що заперечує можливість всіх і кожного виявити, висловити, зберегти, відстояти свою індивідуальність. У зв'язку з цим, слід підкреслити цінність індивідуальної авторської складової спільного вчинку, що й об'єднує окремих суб'єктів в колективний суб'єкт етнокультурної міфотворчості. Важливим концептуальним доповненням цієї думки є принцип інтеракційно-феноменологічного бачення джерел колективної суб'єктності [2], що передбачає обопільне суб'єктне зумовлення, проникнення у внутрішній світ один одного шляхом емоційно-інтелектуально-інтуїтивного резонансу з енергіями певної соціетальної структури у собі та в інших учасниках, які її актуалізували. Така взаємодія як стан спільновчинкового перебування у світі оприявнює загальний сенс етнокультурної міфотворчості в єдності її індивідуального й соціального моментів. Пильніше досліджуючи суб'єкт-суб'єктну взаємодію в процесі спільного вчинку етнокультурної міфотворчості можна переконалися в особливій значущості діалогу як способу створення відкритого тексту-твору, а саме національного міфу. Ми звертаємося до ідеї відкритого тексту у трактовці Умберто Еко, який визначав текстуальну відкритість у зв'язку з особливою текстуальною організацією, що передбачає обов'язкову наступну

інтерпретацію. Текст в такому разі містить модель ідеального читача в якості власної структурної складової. Саме в цьому сенсі можна говорити про діалогічність відкритого тексту. «Відкритий твір» («твір в русі», «твір, який при кожному новому його сприйнятті ніколи не залишається рівним самому собі») [3, 50] є відповіддю на кризи репрезентації та ідентифікації, більше того, відповіддю на кризу значення, що у своїй цілокупності характерні для постмодерну. На думку К. Черемних, «положення про відкритий текст та ідеального читача допомагають воскресити суб'єкта в комунікативних практиках» [10, 58]. У відкритих текстах автор очікує читача, здатного оволодіти різноманітними кодами інтерпретації. Якщо ж йдеться про індивідуальний авторський міф як відкритий текст, то його автор «очікує» діалогу не тільки з можливими іншими інтерпретаторами, але й, власне з самим собою як іншим, тобто ідеальним «Я». Скажемо чіткіше: чим більше суб'єктів включилися в діалог-інтерпретацію тексту, тим багатша палітра смислів утворюється стосовно даного відкритого твору, і ці смисли збагачують внутрішній світ окремих особистостей, стаючи смисловим полем культури. Все зазначене вище має безпосереднє відношення до створення національного міфу, який, на наш погляд, постає як відкритий текст, наратив, дискурс. В процесі національного міфотворення слід підкреслити важливість творчої взаємодії свідомості особистості з несвідомими вмістами «Я», в результаті чого відбувається синтез архетипних складових різних рівнів: універсального, етноспецифічного та особистого. Це суб'єктивно виявляється в її духовно-катарсичній активності, яка в свою чергу, впливає на оточення, етнос, культуру. На наш погляд, спільний вчинок етнокультурної міфотворчості уможливлується завдяки спеціальній ситуації, яка передбачає: по-перше, те, що група спільно створює міфологічний простір наративів, який потенційно вміщує культуротворчі ідеї й форми їх реалізації; по-друге, в групі відбувається трансцендентування «Я» окремих особистостей за межі усталених стереотипів, установок і т. ін. Ситуація спільного вчинку з'являється завдяки індивідуальній

значущості спільних соціокультурних завдань (наприклад, консолідація в суспільстві) і відбиває взаємодію об'єктивних суспільних умов та суб'єктивних обставин її учасників. Ця взаємодія в свою чергу стимулює процес трансценденції людини за межі цих об'єктивних умов та обставин внутрішнього життя і фасилітує вчинок самоперевершення. Важливо зазначити, що мотивація спільної вчинковості тісно пов'язана з можливістю індивідуалізації суб'єктом кожного спільного вчинку, в якому він самозреалізується. Саме тому суб'єкт національного міфотворення переборює інерцію стереотипів, розриває ланцюги рутинної повсякденності, відкриває шлях новим індивідуалізованим змістам і формам творчого освоєння світу» [9, 246]. Що стосується власне вчинкової дії, то вона, на наш погляд, багато в чому схожа на обрядово-ритуальну чи містеріальну дію, враховуючи змінений стан свідомості («екстаз учинкового самозабуття»), прояв вищих духовних емоцій, що дозволяють долати найтяжчі випробування та створення нової міфологічної конфігурації особистісного й групового простору. Ще одним вагомим аргументом на користь своєрідної містеріальності спільного вчинку може бути той факт, що, коли дія завершена, вчинок не завершується. Післядія – інтеграція у повсякденне життя наслідків спільного вчинку – тісно пов'язана з усвідомленням та освоєнням тих особистісних та групових новоутворень (насамперед, нових культурних смислів), які виникли в результаті етнокультурної міфотворчості одиничного та групового суб'єкта. На наш погляд, цей процес провокує подальшу спільновчинкову діяльність, яка може продовжуватись й за відсутності безпосереднього спілкування з партнерами, бо діалог суб'єктів спільного вчинку по суті не завершується, а переноситься в індивідуально-відповідальні вчинки трансляції нових смислів в простір культури завдяки індивідуальному авторському міфотворенню. Це нагадує перенос сакрального змісту у профанний світ, ритуальне оприявлення національного міфу. Наскільки це дійство вплине на перебіг соціокультурних подій, на ментальність певної національної спільноти? Можна припустити,

що це буде залежати від розвинутості цієї спільноти як колективного суб'єкта. Розвиток колективного суб'єкта пов'язаний з розкриттям його культурно-історичного потенціалу, що підсилюється «проблемним в дійсності, іще не пізнаним цим суб'єктом» [9, 248].

Культурно-історичний потенціал національної спільноти тримає в своєму енергетично-архетипному полі всіх авторів-міфотворців, які ідентифікують себе з нею. Тому бути суб'єктом етнокультурної міфотворчості – це означає приймати виклики часу, які звернені до власного народу як свій екзистенційний проект й відповідально діяти у напрямку реалізації спільних з колективним суб'єктом інтенцій і потенцій. В цьому контексті індивідуальні авторські міфи таких видатних міфотворців як Т. Г. Шевченко, І. Франко, Леся Українка є в першу чергу їх вчинками самоперевершення, що зорієнтовують українців на «пошук внутрішніх джерел та рушійних сил розвитку людської істоти» [9, 249], тобто стимулюють їх суб'єктність. З іншого боку, сконструйовані за моделлю спільного вчинку з колективним суб'єктом (українською спільнотою), ці індивідуальні авторські міфи просували самих авторів на шляху духовного самопізнання. Схожу позицію займає В. О. Татенко; на його думку, «суб'єктна інтенція несе в собі сутнісний код, індивідуальний проект людського буття». «Це своєрідне архетипне утворення, що містить заряджене життєвою енергією інформацію», взаємодія з якою прискорює становлення духовної індивідуальності [9, 248]. Позначимо можливості переходу до практичних процедур діагностики та прогнозування змісту національного міфу, для цього розглянемо соціальні архетипи як основу політизації української етнічності. Новітні тенденції заломлення соціальних архетипів у глобалізаційну епоху (С. Б. Кримський, В. Горський, О. А. Донченко та ін.) оприявнюються в категоріях архетипів соціального життя і політики екзистенціалів національного буття та ін. Привертає увагу інтерпретація С. Б. Кримським універсальних архетипних рівнів в ціннісно-смысловому просторі України як

цивілізаційного феномену. Взагалі специфіка наукової теорії С. Б. Кримського полягає в тому, що він акцентує увагу саме на архетипах культури. Дійсно, культура – провідний чинник конституювання життя народу як індивідуальної іпостасі людства, відображення його етнічного автопортрету, який неповторно передає загальнолюдський досвід. Культура виступає як етнокреативна сила, бо актуалізує не тільки втілене в життя, але й потенційні можливості історичного процесу. На етнічному рівні (який хоч і є історично-первинним, але зберігає свою базисність і в перспективі розвитку) головним засобом репрезентації ментальності виступає традиція, а з формуванням нації більшого значення набуває розпредметнення світу культури. Етнічні утворення, на думку дослідника, мають архетипічну наскрізність відносно історичного часу, Це своєрідна метаісторія. Минулі століття немов би «накручуються» на вічність, яка оприявнюється в екзистенціальному часі творчої індивідуальності.

Таким чином, архетипи забезпечують змикання минулого й майбутнього, вони є вісями, які задають контури прийдешнього подібно до вісей кристалів. С. Б. Кримський згадує про «часовороти», що утворюються навколо наскрізних стрижневих цінностей людства. Важливо те, що запропонований ним метаісторичний підхід розкриває персоналістський, суб'єктний вимір історії. У термінології дослідника це визначається як «згортання історії в долю особистості». В цьому процесі ключову роль відіграє архетипіка, яка перетворює «модуси людської присутності у світі в певні екзистенціали, тобто форми усвідомленого буття (матеріального та ідеального). За С. Б. Кримським, «екзистенціал національного буття» розкривається через життєве наповнення концептів: Дім – Поле – Храм (згадана символіка була запропонована М. Хайдеггером). Символ «Дому» позначає антропоцентричне буття від сім'ї до національної солідарності, це своєрідна ніша людини в Універсумі. «Поле» – це, насамперед, поле життя, освоєний простір, джерело багатства. Ідея «Храму» – вираз благословіння вищих сил,

небесного заступництва щодо певної етнічної спільноти. На думку С. Б. Кримського, в українській культурі архетип храму виступає в якості національної ідеї, позначаючи зв'язок небесного та земного, ідеологію софійного, освяченого мудрістю буття. Архетипічний статус Софійності підтримувався монументально-художнім затвердженням краси як онтології божественної присутності у бутті.

Важливого значення набув в Україні суспільний рух полемістів з його затвердженням слова як духовної зброї, практичної мудрості буття та онтологічного оптимізму. З Софійністю тісно пов'язаний кордоцентризм української ментальності. Він буттєво укорінювався православним способом життя з його посиленням на серце як джерело індивідуальності та моралі, а також уособленням хутора як «сердечної» сфери українства та практикою символізації влади й культури образом «палаючого серця» в гербах та театральних виставах. Вагомим внеском у заломлення архетипіки в етнічну площину та духовний вимір є концепція «внутрішньої людини» Г. Сковороди. На його думку, «внутрішня людина» – це той осередок мікрокосму, який здатний втілювати символічне буття. Важливо те, що в українському менталітеті специфічно розкривається резонансна взаємодія людини з природою. Ця взаємодія не зводиться лише до діалогу, а розглядається як входження до спільного символічного світу мудрості. З філософського боку дана ідея розвинута у концепції «третього світу» Г. Сковороди. Ці архетипи, на наш погляд, виступають у національній культурі України, яка втілює долю та історичний досвід різних народів. Завдяки перетворенню минулого у символи, останніми окреслюються смисли майбутнього, а архетипи акцентують на майбутніх зверненнях української нації. Психо-історична реконструкція архетипів допомагає оцінити культурні процеси як національні феномени, а аналіз архетипів є один з перспективних методів діагностики та прогнозування національного міфотворення. Він полягає в емпіричному доведенні наскрізності архетипних структур, які оприявнюються в етнічній індивідуальності. Метод архетипів істотно відрізняється від інтуїтивно-психологічних міркувань про душу народу. Адже, риси, якими, наприклад, характеризують «українську душу» (сердечність,

романтичність, емоційність), не є ознаками виключно українців. З іншого боку, архетип Слова, етичної цінності індивідуальності, філософії серця, Софійності світу та родинного статусу природи окреслюють своєрідність української культури. Саме на цьому архетипному підґрунті можливо побудувати історичну перспективу української національної спільноти, враховуючи взаємодію різних соціально-політичних утворень в сучасних глобалізаційних процесах. Мова може вестися про динамічну взаємодію тенденцій глобальності/етнічності в просторі етнокультурної міфотворчості української нації. Причому регулятивним та інтенціальним фактором цієї взаємодії виступає власне суб'єкт етнокультурної міфотворчості, який інтуїтивно відчуває й усвідомлює «виклики» сучасності й творчо «відповідає» на них, виводячи власну спільноту на більш високий рівень самоздійснення.

Отже, моделювання органічно поєднує емпіричне дослідження з побудуванням теорії. Дійсно, в основу соціально-психологічної моделі національного міфу покладені дані, отримані в різноманітних сферах оприявлення суб'єктивного досвіду української спільноти: художня література та мистецтво, політика, етнопедагогіка, історіографія, філософський дискурс, побут та життєвий досвід виживання, релігія та практика народних вірувань і звичаїв. Акумулюючи ці дані, соціально-психологічна модель національного міфу задає нові напрями наукового пошуку. Іntenція на формалізацію цієї моделі неминуче призводить до перегляду взаємозв'язку багатьох понять та категорій, зокрема, понять «індивідуальний досвід» та «суб'єктивний досвід етносу». Останній являє собою особливий клас духовних зусиль, що виводить суб'єкта за межі часу конкретної життєдіяльності, з іншого боку, тільки нею і породжується, на неї впливає.

Змістова структура національного міфу, на наш погляд, складається з двох ортогональних площин. Першу ортогональну площину моделювання склали уявлення про індивідуальну авторську міфотворчість як спільний вчинок національного міфотворення. Індивідуальний авторський міф, таким чином,

набуває не лише відображувальної, але й породжувальної здатності. В семантичному полі цього міфу присутні історично константні та модифіковані знаки у вигляді динамічної системи понять, образів, метафор, символів, міфологем.

Другим ортогональним компонентом моделі стала **структура суб'єктивного досвіду етносу**: його перцептивний шар (просторово-часова модель), семантичний шар (сенси як відношення між суб'єктом й об'єктами перцептивного світу) і ядерний шар суб'єктивного досвіду етносу (складовими якого є етнічно детерміновані сенси, архетипи) **у поєднанні з індивідуальним досвідом особистості**. Доповнимо, що другий ортогональний компонент моделі включає в себе також суб'єктність спільноти та індивідуальну суб'єктність, що виступають з'єднувальною ланкою між структурою суб'єктивного досвіду етносу та індивідуальним досвідом особистості. Отже, можна зауважити, що між ціннісно-смісловими орієнтаціями окремої особистості та загальнокультурними, історично вивіреними цінностями та сенсилами може виникнути резонанс у тому випадку, коли виявиться їхня структурно-динамічна спільність, пов'язана з розвитком суб'єктності. Слід зазначити, що продуктивність підходу до вивчення структури і змісту національного міфу постає через співвіднесеність двох дослідницьких стратегій: фіксації етнокультурних міфологем, символів та архетипів, оприєвнених в суб'єктивному досвіді національної спільноти, та структурування індивідуального міфу за критеріями архітектоніки суб'єктивного досвіду, з іншого. Верифікованість такого підходу знайшла своє підтвердження в отриманні множини етнокультурно-міфотворчих одиниць, конгломерат яких внутрішньо непротирічно утворює систему з цілісною структурою (про це детальніше буде іти мова в підрозділі 4.4.). У функціональному плані основою пропонованої моделі є спільний вчинок як базовий соціально-психологічний механізм етнокультурної міфотворчості особистості, що дозволяє досліджувати індивідуальний авторський міф суб'єкта як основу для створення консолідуючого національного міфу.

Література

1. Бахтін М. М. Содержание сознания как идеология / Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Статьи. – М.: Лабиринт, 2000. – 625 с.
2. Васютинський Домінування та підпорядкування на терезах інтерсуб'єктивної взаємодії // Соціальна психологія. – 2003, №1. – с. 40-50.
3. Еко У. Открытое произведение: форма и неопределенность в современной поэтике. – СПб: Академический проект, 2004. – 384 с.
4. Психология индивидуальности: Новые модели и концепции / Под. науч.ред. Старовойтенко Е. Б. – Шадрикова В. Д. – М.: НОУ ВПО МПСИ, 2009. – 384с.
5. Роменець В. А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття. – К.: Либідь, 2007. – 409 с.
6. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии. – М.: Республика, 2002. – 302 с.
7. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: Монографія. – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.
8. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Людина. Суб'єкт. Вчинок.: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.
9. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми. – К.: НАУ-друк, 2009. – 288 с.
10. Черемных Е. Нарративная идентичность в пространстве диалога // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2010. – Т 2, Вип. 6. – 194 с.
11. Мангейм К. Ідеологія та утопія / Пер.з нім. – К.: Наукова думка., 2008. – 197 с.
12. Юнг К.-Г. Об архетипах коллективного бессознательного // Вопросы философии. – 1988. - №1. – с. 135-145.
13. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії // Дух і літера. – 1998. - №3/4. – с. 115-125.

14. Яремчук О. В. Психологія етнокультурної міфотворчості особистості // Креативність і творчість. – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – Тематичний випуск №1 / Відп. Ред.: І. П. Маноха. – К.: Гнозис, 2009. – 426с., с. 413-420.

15. Яремчук О.В. Спадкоємність історичної традиції як етнокультурна міфотворчість суб'єкта // Актуальні проблеми психології / За заг. ред. С.Д. Максименка, М.-Л. А. Чепи. – К, 2009. – Т.9, Ч 4. – 460с., с. 445-458.

3.3.2. Політико-психологічна технологія створення консолідуючого національного міфу

В підрозділі розкриваються основні смислові елементи та етапи створення політико-психологічної технології консолідації суспільства у національному міфі, а саме: етнічні константи, культурна тема, ідентифікаційна матриця видатних особистостей та імідж-легенда нації.

Поява в суспільстві привабливої для масової свідомості й відповідної архетипним основам міфологеми колективного майбутнього є результатом складного соціально-психологічного процесу, що пов'язаний з формуванням життєвих завдань етнокультурної спільноти, які спираються на етнічні константи як архетипну вісь культури. Для того, щоб ефективно конструювати життєві завдання етнокультурної спільноти, необхідно побудувати спеціальний теоретичний конструкт «консолідуючий національний міф» як соціальну систему і реалізувати його в сфері соціальної практики.

Сучасні дослідники виокремлюють соціальні системи з інших типів систем на підставі тієї принципової відмінності, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, наділені свідомістю, волею, здатністю цілепокладання [1]. Саме тому, що інтегральним елементом соціальної системи є людина в її цілісній соціоантропокультурній даності, взятої з урахуванням темпоральної перспективи, виникають амбівалентні процеси й суперечності в соціальній сфері. З одного боку, саме

людина–суб’єкт є ініціатором організаційних й самоорганізаційних процесів соціальних змін. З іншого – у випадку самоорганізаційних процесів, на думку багатьох дослідників, об’єктивно відсутній соціальний суб’єкт цілепокладання, хоча мета розвитку системи існує. Виходячи з цього, можна припустити, що людина постає в цих процесах суб’єктивно як інтерпретатор соціальних змін, які відбуваються персонально для неї. Тобто вона осмислює й надає енергетичних імпульсів процесам самоорганізації в суспільстві, у великій мірі несвідомо визначаючи точки біфуркації соціальних явищ та ініціюючи таким чином нові параметри порядку у вигляді символів та образів майбутнього. Це відбувається шляхом символотворчості й смислотворення в ході соціальних практик. Яскравим прикладом вищезазначеного є створення консолідуючого національного міфу, в процесі якого слід звертати увагу як на самоорганізаційні, так і на організаційні аспекти. До перших слід віднести етнокультурну міфотворчість, іграїзацію та карнавальність породження національної міфології. До другого – консолідацію інтелекту в облаштуванні соціального життя, що постає в соціальних технологіях розкриття інтелектуального потенціалу нації [2]. Тобто, пропонується в даному дослідженні політико-психологічна технологія створення консолідуючого національного міфу є поєднанням самоорганізації та організаційних прийомів. Дійсно, ідея української нації перебуває у стадії самоорганізованого пошуку, більше того, національну ідею не можна визначити раз і назавжди, вона переживає просторово-часові трансформації, саме тому важливо, на наш погляд, звернутися до організації умов, в яких уможлиблюється пожвавлення самоорганізаційних процесів національної консолідації, завдяки яким зможуть виникати нові параметри соціального порядку [1].

Ми пропонуємо розглянути наступні смислові елементи зазначеної вище технології.

1. Етнічні константи як архетипна вісь культури.
2. Національний міф та культурна тема етносу.
3. Ідентифікаційна матриця видатних особистостей етнокультурної спільноти як основа національної міфотворчості.
4. Імідж-легенда нації.

На наш погляд, важливими є такі етапи розробки технології консолідуючого національного міфу:

1. Фіксація протиріч у соціальному суб'єкті – нації, етнокультурній спільноті, які визначають сенс та призначення розроблюваної технології.

2. Усвідомлення мети консолідації, досягнення якої дозволить розв'язати більшість протиріч; формування критеріїв її досягнення (індивідуальне авторське міфотворення, спільний вчинок етнокультурної міфотворчості особистості та спільноти).

3. Вивчення й оцінка актуальної аудиторії впровадження цієї технології.

4. Формування просторово-часової структури технології (елементний склад технологічних процедур й співвідношення між ними).

5. Розробка організаційного процесу, який забезпечує самоконструювання й динаміку політико-психологічної технології створення консолідуючого національного міфу у відповідності до її функцій. [3; 4].

Консолідуючий національний міф, на наш погляд, є організаційною та самоорганізаційною системою, яка передбачає своєчасне уточнення мети консолідації з урахуванням вимог зовнішнього і внутрішнього світу людини. Тому зазначені вище принципи та етапи розгортання технології її створення будуть коректуватися в ході її практичного застосування. Насьогодні важливим є розгляд саме смислових концептуальних елементів технології створення консолідуючого національного міфу. Національний міф, на наш погляд, здатен розгортати нові сенси і

організувати соціальні взаємини. За Р. Бартом, створити міф – означає створити і зафіксувати систему значень, самостійне життя якої може серйозно конкурувати з реальністю: «міф – це семіологічна система, яка претендує на те, щоб перетворитися на систему фактів» [5, 101]. Як відомо, міф у антропосеміотичному значенні – це оповідь про важливі природні та соціальні явища, яка виконує роль сакральної історії етнокультурної групи. Серед етнічних міфів виокремлюють: засновницькі (пояснення етногенезу – «хто ми», «звідки родом»), міфи спадкоємності і державності (для України це посилення на традицію Київської Русі, Галицько-Волинської держави, козацької держави, УНР, як історичних легітимацій української державності), міфи національного характеру (українці заявляють про власну європейськість прихильністю до цінностей релігійності, демократії, хазяйновитості), міфи «золотого віку» нації, мовні міфи, міфи національної боротьби, визволення та відродження. Таке різноманіття міфологічних проявів національної консолідації, в першу чергу, уможлиблюється завдяки наявності етнічних констант як центральної вісі культури. Міфологічну свідомість можна описати у термінах бінарних опозицій: своє-чуже, живе-мертве, люди-боги, людське-надлюдське, культурне-природне, профанне-сакральне [6]. Одна із найбільш стабільно відтворюваних у часі когнітивних схем – розмежування «свого» й «ворожого» світу. Ця базова опозиція архаїчно-первісних світовідчужань структурує і сучасне соціальне поле. Психологічна функція та інформаційна структура «Ми – Вони» лежить в основі етнодиференціальних та етноінтегративних стратегій політичного дискурсу. Вздовж осей «Ми – Вони» вибудовуються усі найважливіші екзистенційні мотиви: Ми – життя, безпека; Вони – смерть, загроза [7].

Етнічні константи мають адаптивне до навколишнього середовища походження, включають неусвідомлювані образи, які умовно можуть бути названі «джерело добра» й «джерело зла» та спосіб дії, за якого «добро перемагає зло». «Джерело добра» – перш за все включає образ себе чи «ми-образ», тобто образ колективу

спроможного до спільної дії (вчинку), а також «образ покровителя», що допомагає здійснювати активність. Можливе суміщення «ми-образа» з образом «покровителя» в разі приписування безпосередньо собі, тобто колективному суб'єкту (етносу) надзвичайних здібностей. Зазначені вище образи характеризують тип взаємозв'язку між членами колективу (співробітництво, творчий діалог чи конкуренція). «Джерело зла» – «образ ворога» (те що заважає спільній активності й проти чого спрямована колективна дія), імпліцитно впливає на характер дії по досягненню добра та гармонії. Отже, етнічними константами є загальні характеристики цих образів та їх диспозиція – розташування один відносно одного й характер їх взаємодії. Звісно, конкретний зміст цих образів може змінюватись і це викликає до життя нові модифікації етнічної традиції. Пізніше буде обґрунтовано, що формування історичної пам'яті полегшується завдяки символічній матриці із структурами готових категорій (як правило, об'єднаних за етичним принципом «добре» – «погано») для відтворення значень. Семантичне наповнення етнічних констант пов'язане з ціннісними орієнтаціями етнічної спільноти, які співвідносяться як спосіб дії й мета дії.

Таким чином, етнічну картину світу можна розглядати як похідну від етнічних констант, ціннісних орієнтацій, спрямованості спільної дії та її моральної оцінки. Наповнення етнічних констант конкретним змістом реалізується шляхом зціплення несвідомого образу (етнічної константи) з певними подіями, реальними чи вигаданими. Таке об'єднання може бути більш чи менш міцним й зберігається доти, доки даний об'єкт може нести потрібне смислове навантаження всередині етнічної картини світу, тобто доти, доки минулий досвід етносу не почне явно розходитися з реальністю. В такому разі відбувається перенос потрібних смислів на інший об'єкт чи подію. Таким чином, наприклад, конкретизується «образ ворога» чи «образ захисника», які можуть бути персоніфікованими. На реальну дійсність переносяться не тільки характеристики етнічних констант, а й їх диспозиція. Баланс «сил добра» й «сил

зла» великою мірою визначає динаміку етнічної картини світу. Якщо зовнішня загроза зростає, то відповідно або зростає уявлення про власну могутність, або додаткове психологічне навантаження лягає на «образ захисника» в будь-якій його формі. До значущих об'єктів, у яких реалізуються етнічні константи, стягаються усі смислові зв'язки етнічної картини світу, значущі події задають певний сюжет у житті етнокультурної спільноти, саме через їх «посередництво» вибудовується зовнішня і внутрішня «політика».

Слід зазначити, що в переломні моменти історії етнокультурної спільноти зазвичай існують кілька варіантів модифікації етнічної традиції. Як правило, вибір спрямовується ціннісними орієнтаціями членів етносу, а останні, як відомо, різняться у представників різних верств та регіонів. Однак, комунікація між внутрішньоетнічними групами все ж таки відбувається крізь етнічні константи, оскільки несвідомий «образ себе» й «образ своїх дій» у всіх цих груп зумовлений спільним архетипним підґрунтям. Яскравим прикладом необхідної зміни змістового наповнення етнічних констант є анахронічна модель сприйняття українського минулого, яка безапеляційно приписується сучасному молодому поколінню [8].

Наступним смисловим елементом технології створення консолідуючого національного міфу є культурна тема етносу. В чому ж полягає **зв'язок національного міфу та культурної теми етносу?** Національний міф розглядається як культурно-міфологічне уявлення про призначення нації, що формується на основі ідеологічності, інтенціональності та суб'єктності як принципів спільного вчинку етнокультурної міфотворчості. Останнє полягає в тому, що внутрішньоетнічні альтернативи вкладаються в **єдину культурну тему**, яка в історії народу може поставати в різноманітних, навіть у взаємопротилежних інтерпретаціях. Культурна тема відображує парадигму «умов діяльності» і, таким чином, поєднує різні ціннісні системи на основі уможливлення особистісної й групової активності членів нації.

Оприявлення «умов діяльності» у більшості культур відбувається трьома способами: це може бути, як вже зазначалося, «образ покровителя» чи «образ надприродних здібностей», що доповнює «образ спільноти», але крім зазначеного додається ще й «образ середовища», в якості якого може розглядатися певна соціальнозначуща інституція, нерідко зміфологізована (наприклад, Запорізька Січ). Така парадигма «умов діяльності», хоча й обертається в різні історичні часи новими гранями, все ж таки є об'єднувальною для різних внутрішньоетнічних груп, створює базу для їх взаємодії, яка зовнішньо може виглядати як постійна ідеологічна дискусія. На узагальнений погляд основна культурна тема в мінливих умовах існування етносу постає у вигляді цілісної містерії, яку етнос переживає в середині себе. Акт за актом немовби розігрується драма, кожна дія якої спочатку здається ізольованою й непов'язаною з єдиною структурою, але загалом вони складаються у цілісну міфологему – сюжет. Окремим випадком спільновчинкової активності є взаємодія внутрішньоетнічних груп, що вступають у драматизований діалог, оприявнюючи різні варіації культурної теми в межах своїх особливих ролей. Можна припустити, що інформація, яка сприймається членами етноса, проходить своєрідну цензуру, інформаційне фільтрування й розкладається на блоки, пов'язані з етнічними константами. Ці інформаційні блоки є подібними до граматичної структури речення. Як відомо, частини мови в реченні вимагають узгодження за суворо визначеними правилами, й людина, яка володіє даною мовою дотримується цих правил несвідомо. За аналогією етнічні константи детермінують зв'язок різних елементів реальності в сталу картину світу. Далі вступають в силу закони, які можна порівняти з законами композиції тексту: фрази, які повідомляють про різні події та явища комбінуються одна з одною так, що складається певне загальне враження. Це загальне враження виникає завдяки взаємодії смислів фраз, а не впливає з їх суми.

Закони створення тексту консолідуючого національного міфу можна співвіднести із закономірностями дії етнічних констант. Саме ті закономірності, які дають можливість етносу пережити в середині

себе «сюжет», побудований за певними композиційними правилами, й визначають сприйняття ним реальності (зокрема, те, яка подія з якою пов'язується, з чим асоціюється), мотивацію різних внутрішньоетнічних груп й, кінець кінцем, узгодженість їх дій [9]. В повсякденному житті зміст «центральної вісі» етнічної культури роздроблюється й постає в якості мотивів, які стосуються конкретних випадків й історичних подій. Тому для усвідомлення цілісного національного міфу необхідні спеціальні умови й міфотворчі зусилля.

Отже, культурна тема – результат переносу на значущі об'єкти й події архетипічних уявлень про диспозицію «сил добра» та «сил зла» й, таким чином, закріплення в картині світу етнокультурної спільноти певних інваріантів цих відносин у вигляді символів та міфологем. Психологічні аспекти етнокультурних міфів пов'язані зі специфічними обставинами формування і буття нації. Якщо нація тривало самостверджувалася у боротьбі з зовнішніми та внутрішніми загрозами, то її міф неминуче наголошуватиме такі теми, як жертвність і страждання, боротьба з несправедливістю. І з багатьма підставами можна стверджувати, що потребу героїчного міфу України українці великою мірою задовольняють позиціонуванням образу героя – страждальця, що має харизму, побудовану на легенді мучеництва. Ідентифікація пересічного громадянина із високостатусними жертвами, страждання яких набуває сакрального значення і є запорукою сповнення зосереджених на цих фігурах прагматичних подій. Мабуть, настав час перервати цей ланцюжок і це можливо здійснити через формування нових ціннісних орієнтацій у молодого покоління. Культурна тема України, тобто базові структурні опозиції українського національного міфотворення, які оприявнюються в період незалежності України виглядають приблизно таким чином: авторитаризм, силові чинники – демократичні орієнтири; пріоритет національних цінностей – національне поза системою державних пріоритетів; соціальний популізм – капіталізація та олігархізація. Зараз на прикладі середнього і старшого покоління можна спостерігати внутрішній конфлікт двох міфологем: радянської та

новостворюваної української. Зрештою, міфотворчому ладу підпорядковані також процеси переструктурування груп зовнішніх і внутрішніх «ворогів», виникнення нових соціальних персонажів. Більш послідовною та цілісною на цьому фоні виглядає міфотворчість молодого покоління, а саме 20-тилітніх, які не мали радянського досвіду. У зв'язку з амбівалентністю культурної теми України постає важливе завдання: синтезувати ідентифікаційну матрицю видатних особистостей як її бачать представники різних етнокультурних спільнот в межах української нації.

Наступний смисловий елемент політико-психологічної технології створення консолідуючого національного міфу – **ідентифікаційна матриця видатних особистостей етнокультурної спільноти**. На наш погляд, процес вибору спільнотою ціннісних орієнтацій, які в свою чергу визначають ціннісно-смислові акценти в етнічній картині світу, має особистісну форму. Дійсно, саме видатні особистості задають напрям розвитку традиційній ментальності, а решта членів етносу сприймає їх ціннісні орієнтації разом з етнічними константами, тобто в якості цілісної й внутрішньо гармонійної картини світу. Звісно, у кризові періоди відбувається швидке розмивання самоідентифікації представників етнокультури, завдяки цьому утруднюються визначення «образу себе» й адекватне маркування небезпеки [10]. Тому ми пропонували учасникам дослідження культурно-історичного потенціалу молоді з різних регіонів України спробувати себе у якості суб'єктів етнокультурної міфотворчості. Для цього вони оприявнювали згідно з певними рубриками імена видатних особистостей в історії, що вплинули на ментальність українського народу. Звісно, згадані лідери пов'язувались з ключовими історичними подіями та датами. «Я не знаю жодної держави, - зазначає польський дослідник Р. Траба, – яка б не намагалася згуртувати власне суспільство навколо роковин та дат, тобто позитивного послання, певної системи цінностей, частиною якої стають будь-які роковини. Це природня форма комунікації з суспільством, яке потребує спрямовуючого знаку, щоб сказати «я –

поляк (росіянин, німець і т.ін.), тому що...» – і далі можна перерахувати знакові дати та події, що дозволяють нам зрозуміти один одного й провести ризику між своїми та чужими [11, 53].

Конструювання ідентифікаційної матриці видатних особистостей української спільноти починалося з називання видатних представників України, які втілюють певний культурний тип і актуалізують етнічні константи: Мудрець, Авантюрист, Святий, Простак, Жертва, Герой, Зловмисник, Митець. Далі пропонувалося створити текст-презентацію одного чи кількох видатних представників України, який за смыслом розділявся на три рівні: життєвий шлях, суспільна діяльність, цілісний погляд на сенс життя видатної особистості. Ми цілеспрямовано визначили початок презентації: «Історія завжди зберігає імена людей, які ...» та закінчення тексту: «Його (її) справа житиме у віках, тому що ...». Таке обрамлення було вибране, спираючись на роботи В. Беляніна стосовно типів тексту [12]. Провокований нами текст відносився до «світлих» текстів і це спонукало до міфопоетичного стилю створюваного нарративу. Це завдання дозволило підняти тему презентації духовно-культурних здобутків України для світу. Для цього ми пропонували скласти діалог двох зацікавлених в процвітанні України співрозмовників з різних регіонів чи етнокультурних груп на тему «Презентація духовно-культурних здобутків України для створення її іміджу серед світових держав». Цікаво, що в цьому завданні об'єктувався внутрішній діалог: присутні у свідомості респондентів протиріччя постали у вигляді антагоністів, що вступають у дискусію стосовно якості українських здобутків, а подекуди й взагалі ставлять їх під питання. Однак, у багатьох нарративах спостерігалась тенденція до примирення амбівалентних поглядів й активного пошуку того позитиву, який міг би стати іміджевим текстом України в світі. Безумовною ознакою глобалізаційного інформаційного простору є вивищення ролі формування іміджу країни, її культурно-психологічної презентації в світі. В цьому контексті імідж постає як емоційно забарвлений стереотипний образ, ідеалізована модель,

цілеспрямовано сформована суб'єктами суспільної практики в індивідуальній та груповій свідомості для досягнення політичних, економічних, соціальних результатів та самовираження.

Отже, наступний елемент політико-психологічної технології створення консолідуючого національного міфу – **створення імідж-легенди України**, яке потребує синтезування ключових символів і метафор, щоб поставали у якості слів, зокрема, для нової патріотичної пісні. Можуть виникати й візуальні символічні варіанти емблеми України (створення її великого гербу). Молодіжна аудиторія, етнокультурну міфотворчість якої ми вивчали, була досить одностайною у визначенні культурних символів. Дійсно, імідж-легенда змістовно являє собою символічний текст, що генерується соціальною системою (в даному разі молоддю) з метою самоопису. Не дивлячись на наявність певних базових структурних характеристик імідж-легенди, які очевидно є відображенням відповідної специфіки даної країни, сама імідж-легенда перебуває в безперервному зміненні, в тому числі в уявленнях різних поколінь. Імідж-легенда, таким чином, є, на наш погляд, результатом індивідуального авторського міфотворення, що постає у міфологічному тексті, який свідомо генерується колективним суб'єктом. Її слід відрізнити від природних мимовільно народжених текстів, що породжуються спонтанно будь-якою соціальною системою. Найочевидніша відмінність імідж-легенди – її гранична лаконічність та наявність символів найвищого ієрархічного рівня, тобто тих, що охоплюють універсальні смисли та цінності. Імідж України на міжнародній арені, на жаль, є переважно негативним, символічно репрезентованим екологічними катастрофами, «касетним скандалом», перманентними політичними кризами та «газовим конфліктом з Росією». В позитивному плані можемо констатувати віднесеність іміджевої символіки більшою мірою до поп-культурного реєстру (брати Клички, Шевченко-футболіст). Для того, щоб створити дієву українську імідж-легенду необхідно, на нашу думку, враховувати позитивну роль архетипів, що

оприявнюється у національній ідеї. Підсумковим на цьому етапі створення консолідуючого національного міфу є складання опитувальника (інтерв'ю) з п'яти пунктів, які стосуються національної ідеї України. А далі надання відповідей на ці запитання:

- 1) від свого імені;
- 2) від імені одного чи кількох видатних діячів України [13, с. 127–129].

Що стосується організаційного забезпечення етапів технології, то всі запропоновані методичні прийоми слугували стимулюванню індивідуальної авторської міфотворчості в культурно-історичному просторі України і це відбувалося шляхом наративізації «проблемних» вмістів внутрішнього світу учасників дослідження. Зокрема, з цією метою ми пропонували учасникам дослідження уявити «книгу про життя України». Їм необхідно було визначитися щодо складових частин «книги», ключових подій, людей, які відіграли важливу роль у становленні та розвитку країни і повинні бути увічнінені. В цій умовній книзі постав сценарій майбутнього життя України. На основі виділених базових цінностей та етнічних констант студенти окреслювали головну тему, ідею, яка проходить через весь текст «книги». Тобто на великих історичних просторах і тривалих історичних періодах вони виокремлювали стратегічно важливі смисли та архетипи національного буття. Додатковим завданням було акцентувати смислові блоки інформації, які викликали сильний емоційний резонанс в оповідача, спричинили важко-ідентифіковані почуття. Наостанок пропонувалося написання анотації цієї книги. Ці тексти, на наш погляд, можуть лягти в основу створення імідж-легенди нації.

Таким чином, розглянувши політико-психологічну технологію створення консолідуючого національного міфу в її організаційних та самоорганізаційних складових, слід зазначити, що її смислові елементи – це етнічні константи як архетипна вісь культури, національний міф, культурна тема етносу, ідентифікаційна матриця видатних особистостей етнокультурної спільноти та імідж-легенда нації.

Загалом, всі смислові елементи пов'язані з символотворчістю. Кожна спільнота творить свій власний символічний універсум: по-перше, використовуючи універсальні, загальнолюдські символи; по-друге, абсорбуючи та адаптуючи знакові елементи інших культур; по-третє, ретранслюючи та семантично модернізуючи символи власної культури та історії. Отже, користуючись мовою символів, суспільство може моделювати свого соціоекономічного суб'єкта у спільному вчинку етнокультурної міфотворчості. У консолідуючому національному міфі центральна група символів репрезентована через ряд визначних імен, що робить країну впізнаваною для зовнішнього світу та створює її позитивну імідж-легенду.

Звісно, можна передбачити пролонгований ефект дії пропонованої в даному дослідженні технології у вигляді гармонізації взаємовідносин особистості з етнокультурним середовищем й зміцнення позитивного сприйняття духовно-культурних здобутків України.

Література

1. Бевзенко Л. Д. Соціальна самоорганізація. Синергетична парадигма: можливості соціальних інтерпретацій: Автореф. дис. д-ра соціол. наук 22.00.02. КНУ. – К. 2005. – 36 с.
2. Мороз О., Саєнко Ю. Час інтелекту: сукупний український розум. – Л.: Видавничий дім «Панорама», 2002. – 96 с.
3. Подшивалкина В. И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики. – Кишинев: Центральная типография, 1997. – 352 с.
4. Потенціал особистості та тенденції його реалізації в умовах трансформаційних змін у суспільстві: колективна монографія / [В. І. Подшивалкіна, А. А. Бефані, О. В. Яремчук та ін.]; за наук.ред. В. І. Подшивалкіної. – Одеса.: Фенікс, 2011. – 380 с.
5. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.

6. Леві-Строс К. Структурна антропологія. – К.: Наукова думка, 2005. – 301с.
7. Современная политическая мифология: содержание и механизмы функционирования. – М.: Рос. гос. гуманитарный университет, 1996. – 275 с.
8. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 52 с.
9. Лурье С. В. Етнопсихология как наука об этнической самоорганизации личности. / Современная этнопсихология. / Под общ.ред. А. Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 2003. – 368 с.
10. Ачкасов В. А. Кризис национальной идентичности и проблемы безопасности России // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12. Политические науки. 2010. №4. – С. 63-67
11. Траба Р. Польские споры об истории XXI века // Pro et Contra. 2009, №3-4 (46).
12. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики: Модели мира в литературе / Ин-т языковедения РАН. – М.: Тривола, 2000. – 248 с.
13. Сарджвеладзе Н. И. Метод монологического интервью / Н. И. Сарджвеладзе // Вопросы психологии. – 1984. – № 2. – С. 127–129.

3.3.3. Формування вмінь та навичок індивідуальної авторської міфотворчості особистості в політиці шляхом спільного вчинку

Фасилітація спільної вчинкової міфотворчої діяльності поживляє «духовний шар свідомості» (Зінченко В. П.). Оскільки свідомість не тільки відображує в собі буття, але й «творить його», можна припустити, що етнокультурна міфотворчість суб'єкта – це своєрідна форма пізнання актуалізації й творення людиною себе, а через себе – й світу. Тому, формування вмінь та навичок індивідуальної авторської міфотворчості особистості дозволить, на наш погляд, досягти певних успіхів в розбудові громадянського

суспільства та поживати участь молоді в політиці шляхом спільного вчинку.

Кожна етнічна чи національна спільнота, виходячи із власної знаково-символічної світоглядної системи, конструює свій історичний наратив, що складається переважно з емоційно резонуючих подій, історичних явищ та видатних особистостей, які набули статусу символу в національній традиції. На часі розроблення креативних етнокультурних наративів як технологій паралельної ментальної імплементації сучасних життєздатних сценаріїв усебічного поступу України і нівелювання дії обмежувальних непродуктивних моделей суспільної поведінки [3, 321]. Одною з таких технологій є формувальний експеримент створення консолідуючого національного міфу. Конструювання консолідуючого національного міфу можливо розглянути крізь призму етнокультурної міфотворчості особистості. Таким чином, оприявнюються антиномії емпіричності та етичності формувального експерименту «Етнокультурна міфотворчість українців як умова створення консолідуючого національного міфу». Обґрунтування доцільності такого формувального експерименту потребує застосування постнекласичної методології. Освоєння життєвого простору як суб'єктивної соціальної реальності неможливе без формування у масовій свідомості референтних персоніфікованих образів-зразків, що слугують компонентами ідентифікаційного процесу. Через вибір та означення певних історичних реалій особистість намагається освоїти новий соціальний простір, витворюючи зв'язок між минулим, сьогоденням та проекцією майбутнього, і сконструювати таку модель історичного минулого, яка найбільше відповідає її потребам у сьогоденні. Саме термін «історична пам'ять» найчастіше використовується для пояснення цілої низки суспільних феноменів, пов'язаних з соціальним конструюванням та репродукуванням історичного минулого у працях М. Гальбвакса, Дж. Гілліса, С. Крейна, Ю. Рюзена та інш. Сучасні вітчизняні дослідники, зокрема, О. Злобіна, В. Тихонович розглядають

Україну як суб'єктивну соціальну реальність, що постає через життєві стратегії особистості в складних умовах суспільної кризи [1, 7]. До цього наукового дискурсу, на наш погляд, важливо додати поняття «національний міф».

Конструювання консолідуючого національного міфу шляхом етнокультурної міфотворчості особистості дає змогу не тільки задовольнити потребу національної інтеграції, але й врахувати запит сучасної молоді виступати суб'єктом соціально-історичних процесів. Як ми вже зазначали, національний міф постає як концентрований досвід спільноти, який сприяє реалізації культурно-історичного та соціально-психологічного потенціалу особистості, є основою для формування її соціальної та громадянської ідентичності. Фрагменти національного міфологічного нарративу акумулюються в текстах культури, що надає можливість не тільки їх впорядкування, але й трансляції в культурному просторі завдяки нарративній ідентифікації особистості [4, 231]. Важливо підкреслити, що особистість реалізує себе через посередництво витворів культури і, таким чином, творчо синтезує власний особливий образ світу в індивідуальному авторському міфі. Дивлячись на те, що індивідуальний авторський міф та етнокультурна міфотворчість особистості є новими поняттями в соціальній психології, їх операціоналізація доречна в умовах формувального експерименту. Пізнаючи через інтерпретацію тексту власного життєвого шляху в українській спільноті зміст особистого і колективного несвідомого, суб'єкт розширює межі уявлень про себе та про власну культуру, самовизначається стосовно культурних зразків [8]. З поняттям культурного зразка співвідносні поняття базисних культурних сценаріїв і картин світу [5]. На основі базисних культурних сценаріїв створюються особистісні сценарії, синтезуються автонаративи. Сприйняття та інтерпретація культурних явищ суб'єктами культури супроводжується процесами індивідуального і культурного розуміння, «перекодування» символіки, символічним «присвоєнням» культурних форм, самоідентифікацією через ці

форми і, таким чином, перетворенням їх в значущий елемент культурної традиції. Таким чином, конструювання консолідуючого національного міфу крізь призму етнокультурної міфотворчості особистості може бути цілеспрямованою практикою створення континууму міфологічних автонаративів суб'єктів культури, що супроводжується самоконструюванням. Самоконструювання, на думку Т. М. Титаренко, відбувається передусім шляхом моделювання особистістю бажаного майбутнього й здійснюється в умовах постійної комунікації зі своїм реальним та уявним оточенням. Великого значення для спільного вчинку етнокультурної міфотворчості набувають наступні принципи:

- Суб'єктність. Висловлювання розглядається як акт особистісної активності і як учинок. Важливі семантико-синтаксичні відносини: "Хто говорить?", "Чому?" і "Навіщо?".
- Врахування присутності Іншого. Точна атрибуція висловлювання суб'єктові, що може не збігатися зі свідомим "Я" (Его), тобто може відбуватися "подвоєння" учасників діалогу. Присутність Іншого – складова частина мовлення суб'єкта, звідси впливає розщеплення, що має конституювальне (для суб'єкта) та структурувальне (для дискурса) значення. У лінійному мовленнєвому ланцюжку присутня спонтанна поліфонія, через яку можна виявити сліди несвідомого. Суб'єкт "не знає" змісту висловлювання і не усвідомлює цілком коннотативну семантику вимовленого. У мовленні постійно присутній "надлишок змісту" у порівнянні з тим, що хотілося висловити ("відлуння вимовленого").
- Ідеологічність. У мовленні присутні приховані ідеї, вплив яких обумовлює смисл висловлювань, утворюючих дискурс. Ідеї як вторинні означувальні дискурса визначають прихований зміст мовлення, що здатний замінити і витіснити наявний зміст у будь-який момент.
- Іntenціональність. Враховуються інтенції висловлювань та інтенції значущих переживань, які їх супроводжують. Феноменологічний аналіз дозволяє розрізнити зазначені типи інтенцій. Як правило, навіть невеликі за обсягом фрагменти

дискурсу можуть вмістити безліч різних, часто протилежно спрямованих і навіть взаємовиключних намірів і прагнень.

Суттєвим є контекст автонаративу «Я» в українському сьогоденні та майбутньому», тобто позиція оповідача, конкретна ситуація породження наративу, наявність визначеного слухача тощо. Включення інтерпретації у комунікативний контекст перетворює діалог на засіб прояснення особистісних смислів, значень партнерів комунікації. Неусвідомлювані інтерпретаційні схеми учасників взаємодії стають предметом аналізу, рефлексії, обговорення. Це потребує від співрозмовників усвідомлення і роз'яснення не лише результатів розуміння висловлювань іншого, а й власних контекстів та тих інтерпретаційних схем, у які ці контексти були включені. В цьому випадку інтерпретація перетворюється у витлумачування, яке передбачає розгорнуту рефлексію не лише повідомлення, що сприймається, а й власних інтерпретаційних процесів та їх роз'яснення іншому. Таким чином, основною метою створення етнічного наративу «Я» в українському сьогоденні та майбутньому» є закріплення, бажано образне, метафоричне, символічне, особистісних новоутворень та відкоректованих міфологічних уявлень про власну самореалізацію в культурі. Як вважав Р. Барт, найкращим засобом опрацювання міфологічних змістів є їх повторна міфологізація: для цього слід зробити вже існуючі міфологічні змісти відправною точкою для створення наступної семіологічної системи, а саме життєструктуруючого міфа про гармонійний розвиток української особистості у власній державі. Саме на цій основі, на наш погляд, слушно формувати консолідуєчий національний міф в умовах трансформаційних змін. Індивідуальний авторський міф особистості зазвичай є описом не лише пройденого життєвого шляху, а й співвідношенням минулого з майбутніми особистісними та професійними звершеннями. Саме очікуване майбутнє у вигляді актуальних життєвих завдань забезпечує для людини єдність і цілісність її біографії в просторі національної культури.

Вивчення можливостей накопичення колективного потенціалу міфотворчості як соціально-психологічної передумови формування інтегративного національного міфу враховує основні принципи формувального експерименту «Етнокультурна міфотворчість українців як умова створення інтегративного національного міфу». Як було зазначено вище, цьому експерименту передувало комплексне емпіричне дослідження культурно-історичного потенціалу молоді в умовах трансформації українського суспільства, яке проводилось в 2003-2011 рр. в різних регіонах України (Центр, Південь, Захід). Кількість учасників склала 600 осіб: по 200 з Київського, Одеського та Львівського регіонів. Серед респондентів були студенти гуманітарних спеціальностей 2 – 5 курсів класичних університетів.

Основні завдання формувального експерименту:

1. Актуалізувати етнокультурний міфотворчий потенціал окремих учасників і групи в цілому в спільному вчинку по створенню інтегративного національного міфу.
2. З'ясувати можливості самоактуалізації особистості в процесі створення етнічного автонаратива (індивідуального авторського міфу).
3. Гармонізувати взаємовідносини особистості з етнокультурним середовищем через усвідомлення досвіду індивідуальної та колективної міфотворчості (конструювання інтегративного національного міфу).

Загальні положення

- Вивчення процесів етнокультурної міфотворчості відбувається при їхньому цілеспрямованому формуванні під час групової тренінгової роботи.
- Шляхом створення спеціальних ситуацій розкриваються закономірності, механізми, динаміка, тенденції актуалізації етнокультурного міфотворчого потенціалу учасників експерименту через конструювання інтегративного національного міфу, визначаються можливості оптимізації цього процесу.

- Формувальний експеримент припускає проектування і моделювання змісту психічних новоутворень (зокрема, етнокультурного міфотворчого потенціалу особистості і групи), а також розробку психолого-педагогічних засобів і шляхів активного впливу на процеси розвитку навичок індивідуальної міфотворчості.
- Основою формувального експерименту є теорія конструктивізму (К. Герген, Р. Харре, Г. Матуран, Р. Баумастер). Знання про етнокультурну реальність розглядається не як відображення зовнішнього соціального середовища, а як перетворення, трансформація досвіду в мовленнєву реальність (наратив).

Стосовно етнічного середовища й етнічної особистості теорія конструктивізму виражається в наступних постулатах:

Етнічна особистість тісно взаємодіє з етнічним середовищем, тому можливо отримати тільки суб'єктивну інформацію про етнічну реальність: знання є функцією взаємодії. Усі запропоновані учасниками моделі етнічної реальності (індивідуальні авторські міфи) однаково законні і мають право на існування як складові інтегративного національного міфу. Мова – своєрідна соціальна дія, що утворює сфери розрізнення (перехідні форми, межі), тому об'єктивне знання етнокультурної реальності є лінгвістичною формою взаємодії групи. Об'єктивним є те, у відношенні до чого досягнутий стійкий консенсус, а суб'єктивним – усе непідтверджене іншими. Практикується реінтерпретація знань про етнокультурну реальність в залежності від соціокультурного контексту. Психологічний (ціннісно-смісловий) зміст етнокультурної реальності актуалізується шляхом діалогічної взаємодії ідей між тими, хто включений у процес обговорення.

- Досліджується лінгвістична форма, в якій оприявнюються соціальні відносини учасників експерименту, а саме індивідуальні авторські міфи та їхнє синтезування в інтегративний національний міф.
- Ідентифікація особистості – результат конструювання з боку соціального оточення і самоконструювання в процесі

етнокультурної міфотворчості особистості, умови для якої створюються у формувальному експерименті.

- В основу формувального експерименту покладена ідея спільного вчинку (В. О. Татенко), в процесі якого кожний з його учасників отримує можливість актуалізації свого потенціалу міфотворчості, а також досвід побудови інтегративного національного міфу.

Алгоритм експерименту передбачав:

1. Синтезування позитивної міфологічної історії України від найдавніших часів до сьогодення, попередньо означивши вузлові, переломні події в її реальній історії (п'ятнадцять подій). Бажано співвіднести постаті виділених групою видатних українців з певними історичними подіями.
2. Об'єктивацію негативних сценаріїв української історії, спираючись на реальні факти. Режисування їх в позитивному напрямку за принципом «якби».
3. Створення консолідуючого національного міфу на основі етнічних автонаративів учасників експерименту.

Ведучий формувального експерименту інтегрував в один текст подані заздалегідь етнічні автонаративи окремих учасників. Під час заняття він пропонував цей попередній варіант групі, заохочуючи її до інтенсивного обговорення, внесення змін та доповнень. В ході дискусії група доходила єдиної точки зору щодо консолідуючого національного міфу. **Об'єднання автонаративів учасників формувального експерименту в єдиний дискурс потребувало врахування кількох важливих моментів.**

Позиційна єдність, що задає визначену формацію дискурсу (спільний вчинок як об'єднання в загальній "точці зародження" дискурсу) і конституює колективного суб'єкта дискурсу. Комплекс дискурсивних формацій у цілому визначає "універсум" висловлюваного. Зв'язок між різноманітними дискурсивними формаціями окреслює певну колективну ідентичність. Учасник експерименту як агент дискурсу не завжди говорить "від свого імені". Його статус суб'єкта висловлювання визначається тією

дискурсивною формацією, в якій він опиняється. Розмаїтість дискурсивних формацій не випадкова, а детермінована ядром стійких змістів, конфігурація яких складає культурну тему етносу. Актуальний дискурс завжди співвідноситься з "вже сказаним" і "вже почутим" і спирається на стійкі індивідуально-значеннєві системи учасників експерименту. Для того, щоб змінити смисл відповідно до раптово виниклого наміру в розпорядженні суб'єкта дискурсу є іносказання в мовленні (перифраз). Іносказання дозволяють спостерігати зв'язок між різними позиціями колективного суб'єкта, а також фіксувати переходи з однієї дискурсивної формації в іншу. Сукупність перифраз задає експозиції між змістами в різних дискурсивних формаціях. За допомогою іносказань смисли (і суб'єкти) зближуються і виникає єдина міфологічна конструкція як система зв'язків між різними дискурсивними формаціями.

Зміст висловлювання формується в процесі, детермінованому законами мови (непідлягаючими логіці суб'єкта). К. Леві-Стросс, наприклад, указував на ментальні структури або «структури розуму», присутні у феноменах культури й насамперед у мові. У дискурсивній практиці "усе відбувається таким чином, наче мова сама по собі поставляє елементи", необхідні для створення колективного суб'єкта та його ідентифікації [2]. Відбувається розподіл суб'єктивного семіотичного простору та формується зона висловленого (явного) й відкинутого (невисловленого, потаємного). Відкидаються (у якості другорядних, неважливих) "незручні" аспекти змісту. У дискурсивній практиці спостерігається феномен "перетворення часу": з'єднання змісту актуальних висловлювань з минулими і майбутніми формаціями індивідуального дискурсу.

Умовчування. Боротьба змістів і порушення свободи пересування з однієї дискурсивної формації в іншу, як правило, пов'язані з умовчуванням. Умовчування – це виключення певних змістів, у результаті якого в мовленні виникають певні семантичні зони (позиції суб'єкта), що їх учасник дискурсу не взмозі зайняти (табу). Ведучий експерименту може озвучити ці позиції,

повертаючи втрачені змісти в загальний дискурс. Він же долає "примус до інтерпретації" (однієї з можливих, котра уявляється співрозмовникові єдино вірною). Несвідома ідеологія в мовленні учасників утворює значеннєве та семантичне ядро їх індивідуальної міфотворчості, а мотивація до авторського міфотворення визначається готовністю до усвідомлення цієї ідеології.

Суб'єкт як системоутворюючий агент дискурсу. Суб'єкт, сконцентрувавшись на самому собі (на значущій для нього проблемі самореалізації в українській культурі) при виробленні смислу розглядає себе як впорядковувача, інтерпретатора зв'язків між різними дискурсивними формаціями. В ході експерименту важливо розуміти смисл як незаповнений, вільний для множинності інтерпретацій. Асимілюючи результати такої інтерпретативної взаємодії, учасник формувального експерименту в підсумку розвиває здатність включати у свій дискурс зроблені разом із групою відкриття, які пояснюють дійсну природу труднощів в етнічній самоідентифікації. Це дозволяє зробити необхідні висновки для подолання зазначених проблем.

Оприявнюючи антиномію емпіричності та етичності формувального експерименту «Етнокультурна міфотворчість українців у процесі створення консолідуючого національного міфу» слід зазначити наступне. Як не парадоксально, але для того, щоб деконструювати історичний міф, критик часто мусить його попередньо створити. «Реставратор» матеріалу міфу непомітно стає його співавтором – причому співавтором такої форми міфу, яка найзручніша для критики. За такої психологічної настанови «наукові» формулювання деміфологізатора перетворюються на засіб радикалізації поглядів Вони-групи, доведення їх до рівня міфологічно-універсальних. Він схильний приймати часткове за загальне, периферійні елементи – за структуротворчі, сміливо означає й теоретично постулює те, що сам творець автентичного тексту приймає з усіма належними застереженнями (наприклад, як ситуативну, а не абсолютну правду).

Аналіз міфу – це така ж інтерпретація, як інтерпретація зовнішніх подій за допомогою міфу. Міф не виключає реальності, але й не вичерпує її, тому проблема історичних референцій, подієвих відповідників міфу, виявляється недругорядною, особливо у конфліктогенних зонах культури. Коли автор пише про історію як про суцільний набір міфологем, його легко запідозрити в антипатії та неповазі до етнокультурної групи. Як правило, пишуть про власну «історію» і чужу «міфологію». Коли ж дослідник вивчає «власну міфологію», то має особливо уважно стежити за можливими ідеологічними пастками і усвідомлювати, що суспільство вимагатиме від нього численних пояснень. Проект «український міф» вимагає учасників без комплексів жертви і страху вічного ідеологічного переслідування, інтерпретаторів, здатних визнавати за міфом позитивні потенції означування. Саме тому, слушно звернутися до молоді з пропозицією включитися в створення консолідуючого національного міфу України.

Міф – це не лише те, що з раціонального погляду є напівправдою, перебільшенням, випередженням подій. Це те, що з емоційного погляду є правдою. Свідомо реципієнт прагне до «об'єктивності», підсвідомо ж хоче емоційної правди. Обслуговування такої амбівалентності гарантує тривалий еволюційний процес міфотворення. Основний висновок наукових дискусій щодо міфу як антропосеміологічного феномену зводиться до ідеї розвитку його культури. Ця культура полягає у конвенціалізації сфер доречності міфу, розмежуванні тих ділянок осмислення досвіду, у яких міф доречний і бажаний, і тих, де він стоїть на заваді концептуальному прогресу. Код міфу відповідає потребам соціальної розбудови і солідаризації доти, доки він не блокує освоєння інших соціальних та епістеміологічних кодів.

Але слід належно оцінити те, що саме у суб'єктивному міфологічному просторі особистості відбувається моделювання можливого майбутнього етнічної спільноти: це органічно співвідноситься з творчістю індивідуальних цінностей та трансляцією їх в ціннісно-смысловий простір культури.

Спільно-вчинковий механізм індивідуального авторського міфотворення у формувальному експерименті «Етнокультурна міфотворчість українців як умова створення консолідуючого національного міфу» має ключове значення. Оскільки при постановці контекстуально обумовлених національним міфотворенням життєвих завдань особистість виразно інтенціюється і стає оповідачем, вона створює та ретранслює індивідуально-авторський міф, «співпрацюючи» з колективним суб'єктом, групою та етнонаціональною спільнотою. Таким чином, автонаратив «Я» в українському сьогоденні та майбутньому» є частиною соціально-історичного та індивідуально-психологічного контексту, в якому особистість будує себе і свій життєвий світ. Необхідно так будувати текст консолідуючого національного міфу, щоб він активізував особистий досвід, особистісні вибори учасників експерименту.

Література

1. Злобіна О, Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К.: Стилос, 2001.
2. Калина Н. Ф. Универсум ментальности современника/ Лики ментальности и поле политики: Монография Н.Ф.Калина, Е.В.Чёрный, А.Д.Шоркин – К.: Агрпромовидав України, 1999. – 184 с., с. 28-38.
3. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості. – Івано-Франківськ.: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
4. Проблемы психологической герменевтики / под ред. Н. В. Чепелевой. – К.: Изд-во НПУ им. Н. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
5. Розин В. М. Личность как учредитель и менеджер «себя» и субъект культуры / Человек как субъект культуры. – М.: Наука, 2002, с. 42-112
6. Титаренко Т. М. Моделювання майбутнього за допомогою життєвих завдань // Проблеми політичної психології та її роль у

становленні громадянина української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008. – вип. 7.

7. Тихонович В. Україна як суб'єктивна соціальна реальність // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - №4. – с. 134-155

8. Яремчук О. В. Парадигмальний контекст поняття "міфотворчість" в сучасній психології // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т. XI, част. 4. - К, 2009. - 512с., с. 500-509.

3.3.4. Тренінговий формат національної міфотворчості

Актуальність даної теми пов'язана з тлумаченням національного міфу як культурно-міфологічного уявлення про призначення нації, яке формується на основі ідеологічності, інтенціональності та суб'єктності як складових спільного вчинку етнокультурної міфотворчості. Етнокультурна міфотворчість полягає у створенні певного простору символів, значень, міфологем, які оприявнюють екзистенційні смисли окремого суб'єкта чи спільноти. Саме це поле смислів допомагає впорядкувати інформаційні потоки, що у все зростаючому темпі пронизують соціальне життя.

Інформація, яка сприймається членами етноса, проходить своєрідну цензуру, інформаційне фільтрування й розкладається на блоки, пов'язані з етнічними константами. Ці інформаційні блоки є подібними до граматичної структури речення. Як відомо, частини мови в реченні вимагають узгодження за строго визначеними правилами, й людина, яка володіє даною мовою, дотримується цих правил несвідомо.

За аналогією етнічні константи детермінують зв'язок різних елементів реальності в сталу картину світу. Далі вступають в силу закони, які можна порівняти з законами композиції тексту: фрази, які повідомляють про різні події та явища, комбінуються одна з одною так, що складається певне загальне враження. Це загальне враження виникає завдяки взаємодії смислів фраз, а не впливає з

їх суми. Закони побудування художнього тексту можна співвіднести із закономірностями дії етнічних констант. Саме ті закономірності, які дають можливість етносу пережити в середині себе «сюжет», побудований за певними композиційними правилами, й визначають сприйняття ним реальності (зокрема, те, яка подія з якою пов'язується, з чим асоціюється), мотивацію різних внутрішньо етнічних груп й, кінець кінцем, узгодженість їх дій (Лурье С. В., 2003).

Розглянемо поняття «**центральна зона культури**». В повсякденному житті зміст «центральної зони» етнічної культури роздроблюється й постає в якості мотивів, які стосуються конкретних випадків й подій. Тому для усвідомлення цілісного національного міфу необхідні спеціальні умови й міфотворчі зусилля. **Культурна тема** етносу може поставати у формі консолідуючого національного міфу, який відображує парадигму «умови спільної діяльності» у свідомості народу. Культурна тема – результат переносу на значущі об'єкти й події архетипічних уявлень про диспозицію «сил добра» й «сил зла» й, таким чином, закріплення в картині світу етнокультурної спільноти певних інваріантів цих відносин у вигляді символів та міфологем. Міфологічну свідомість можна описати у термінах бінарних опозицій: своє-чуже, живе-мертве, люди-боги, людське-надлюдське, культурне-природне, профанне-сакральне (Леві-Стросс К., 2005).

Одна із найбільш стабільно відтворюваних у часі когнітивних схем – розмежування «свого» й «ворожого» світу. Ця базова опозиція архаїчно-первісних світовідчужань структурує і сучасне соціальне поле. Психологічна функція та інформаційна структура «Ми – Вони» лежить в основі етнодиференціальних та етноінтегративних стратегій політичного дискурсу. Вздовж осей «Ми – Вони» вибудовуються усі найважливіші екзистенційні мотиви: Ми – життя, безпека; Вони – смерть, загроза (Современная политическая мифология, 1996).

Відповімо на запитання, яке відношення має культурна тема етносу до **ціннісних орієнтацій різних поколінь**? Культурна тема не може бути зведена до ціннісних орієнтацій, оскільки, по-перше, кожним новим поколінням етносу вона отримується у спадок, не дивлячись на актуальні цінності цього покоління, а по-друге, в ході історії народу його культурна тема може поставати в різноманітних, навіть взаємопротилежних інтерпретаціях, які пов'язані з різними цінностями. Чому культурна тема є досить сталою? Етнічні константи покликані раціоналізувати дійсність в свідомості людини для того, щоб у цій дійсності психологічно уможливилась перетворювальна діяльність. Саме тому ті парадигми, які безпосередньо стосуються «умов діяльності», мають у картині світу домінуюче значення й довше зберігаються. Культурна тема як спосіб дії народу в світі узгоджує взаємодію внутрішньоетнічних груп, які можуть мати різні ціннісні орієнтації, але об'єднані етнічними константами і, таким чином, спроможні синхронізувати власні дії, що допоможе створити позитивний образ майбутнього. За Р. Бартом, національний міф здатен розгортати нові сенси і організувати соціальні взаємини. Цикли деструкції і перетворення національного міфу пов'язані із циклами соціальної модернізації. Так, пострадянський період став часом активного розпаду міфу «дружби народів» і конструювання міфів національної самобутності, відмови від міфологеми «союзу робітників, селян та інтелігенції» на користь ідеї соціальної конкуренції, заміни концепту колективізму на ідею індивідуалізму. Міфотворчому ладу підпорядковані процеси переструктурування груп зовнішніх і внутрішніх «ворогів», виникнення нових соціальних персонажів.

Цей теоретичний каркас став основою для створення алгоритму формульованого експерименту «Етнокультурна міфотворчість українців як умова створення консолідуючого національного міфу». Цей експеримент був запроваджений в ході навчальної діяльності студентів-гуманітаріїв в різних регіонах України (n=500) та впроваджувався в кількох тренінгових програмах (n=100).

1 етап. Конструювання матриці видатних особистостей етнокультурної спільноти в переламні історичні періоди. Технологія: атрибуція архетипічних якостей Мудрець, Авантюрист, Святий, Простак, Жертва, Герой, Зловмисник, Художник історичним постатям, що втілюють певний культуральний тип і пов'язані з модифікаціями традиційної ментальності.

2 етап. Синтезування позитивної міфологічної історії України від найдавніших часів до сьогодення, попередньо означивши вузлові, переломні події в її реальній історії (п'ятнадцять подій). Бажано співвіднести постаті виділених групою видатних українців з певними історичними подіями.

3 етап. Об'єктивація негативних сценаріїв української історії, спираючись на реальні факти. Режисування їх в позитивному напрямку за принципом «якби».

4 етап. Створення етнічного автонаративу «Я в українському сьогоденні та майбутньому».

5 етап. Синтезування консолідуючого національного міфу на основі етнічних автонаративів учасників експерименту.

В цьому алгоритмі оприявнюється викладена вище логіка створення тексту на основі окремих авторських фрагментів. Ведучий формувального експерименту інтегрує в один текст подані задалегідь етнічні автонаративи окремих учасників, пропонуючи цей попередній варіант групі, заохочуючи її до інтенсивного обговорення, внесення змін та доповнень. В ході дискусії група доходить єдиної точки зору щодо основних символів консолідуючого національного міфу.

З метою фасилітації даного процесу ми використовували низку прийомів:

- Прийом написання тексту-презентації видатних представників історії української нації (за В. П. Беляніним). В тексті повинно бути відображено три рівні: по-перше, життєві події; по-друге, політична та суспільна діяльність; по-третє, цілісний погляд на життя видатної особистості з огляду на сенс життя взагалі. Почати презентацію слід з фрази: «Історія завжди береже імена людей,

які...» Закінчити текст можна таким чином: «Його (її) справа буде жити у віках, тому що...»

- Метод монологічного інтерв'ю (за Н. І. Сарджвеладзе). Учасник сам ставить питання й надає відповіді від інших (видатних українських діячів) та від себе, тобто конструює опитувальник «Культурна тема етносу». Відповіді на зазначене опитування обробляються контент-аналізом.
- Парне вигадування або переказ вже існуючої казки в переломленні до реалій власного етносу.
- На основі функцій чарівної казки (В. Я. Пропп) створення історій з задалегіть заданими різноманітними позиціями Героя, Помічника, Зловмисника.
- Методика оцінки особистісних прагнень (скорочений варіант) (за Р. Еммонсом).
- «Психологічний портрет особистості, яка самоактуалізується в культурі» (методика Чорного за А. Маслоу).

Одним з важливих елементів політико-психологічної технології створення консолідуючого національного міфу є написання «Уявної книги буття України»

Уявіть, будь ласка, книгу про життя України, визначіть її складових частин, ключових подій, людей, які відіграли важливу роль у її становленні та розвитку. Опишіть сценарій майбутнього життя країни на основі виділених вами базових цінностей та етнічних констант. Результатом ваших зусиль повинно бути окреслення головної теми, ідеї, яка проходить через весь текст «книги», тобто на великих історичних просторах і тривалих історичних періодах слід виокремити стратегічно важливі смисли та архетипи національного буття. Підкресліть смислові блоки інформації, які викликали у вас сильний емоційний резонанс, спричинили важкоідентифіковані почуття.

Вам можуть допомогти нижченаведені кроки:

I. Зібрання інформації:

- Ідентифікація значущих осіб, які мають відношення до культурної теми етносу.

- *Ідентифікація подій, в яких краще за все оприявнюється культурна тема.*
- *Назвіть соціальні проблеми, які Ви вважаєте найбільш гострими і з яких, на Вашу думку, треба почати суспільні зміни.*
- *Специфікування змін. Потрібно досягнути точного розуміння того, у якому напрямку учасники експерименту бажають змінити соціальну ситуацію власної спільноти. Це повинні бути такі зміни, над якими вони будуть мати «контроль».*
- *Ідентифікація ресурсів для змін. З'ясування того, що етнокультурна спільнота (в особі окремих її членів) робила раніше для вирішення певних проблем і наскільки вдало.*
- *Ідентифікація захисних механізмів або з'ясування того, що «утримує» спільноту від здійснення бажаних змін. Описання помилок повинне містити інформацію стосовно того, що потрібно зробити для досягнення змін.*

II. Створення культурної теми етносу:

- *Окреслити бажаний результат і стратегію, яка дозволяє «перекинути місток» між проблемою і бажаним результатом.*
- *Переформування проблемної ситуації. «Переформувати» — означає взяти попередній досвід, який викликає дискомфорт, та перетворити його таким чином, щоб він став цінним і потенційно корисним.*
- *Розширення й диференціювання «репертуару» власних реакцій на суспільно-історичні події, які виділені на попередньому етапі.*

III. Обмін думками стосовно запропонованих варіантів культурної теми етносу з урахуванням особистого досвіду та особистісних виборів учасників.

Невід'ємною складовою процесу консолідації українського суспільства є регіональна міфологія. Наприклад, для регіональної консолідації Одеського регіону найбільш вдалим, на нашу думку, є поєднання територіального та мультикультурного типів політичної нації, але для того, щоб реалізувати цей проект на практиці необхідно враховувати самоорганізаційну складову регіональної консолідації, яка постає у вигляді регіональної міфології. В

практиці соціального управління до останнього часу в основному наголошувалася роль організаційних процесів, але це позбавляє суб'єктів цього управління потужного джерела впливу та регуляції, що відкривається на самоорганізаційному рівні.

Базою організаційної консолідації є здатність людини до раціонального, аналітичного мислення, цілеспрямованих дій, здатність вибудовувати поетапні проекти і діяти за лінійними схемами. Самоорганізаційна складова консолідаційних процесів базується не стільки на інтелекті, скільки на почуттях. В її основі не раціональна логіка виключеного третього, а амбівалентна логіка, характерна для міфо-поетичної свідомості. В системі соціальної дії організаційна консолідація спирається на цілепокладальну складову. Спільна мета, усвідомлена і обговорена – це шлях до такої консолідації. Саме цей механізм донедавна розглядався в якості основного. Відповідно до самоорганізаційного погляду, його навпаки слід розглядати як вторинний і допоміжний, такий, що лише формалізує та закріплює ті консолідаційні поштовхи, що виникають на самоорганізаційному рівні або дає посыл для їх спрямування в певний бік, але з врахуванням тих варіантів можливого руху, що є наявними в соціальній системі, а не надуманими соціальними технологіями [Бевзенко]. Чим більш неструктурованим, нестійким є соціальний простір, тим більшої ваги набирають самоорганізаційні складові в процесах соціальної консолідації. Отже, об'єднавчі міфологічні символи, ритуали, характерні спільноті, що консолідуються самоорганізаційним шляхом. Це може бути пов'язано з міфами, які склалися протягом суспільної історії і зберігаються в історичній пам'яті всього народу чи окремих регіонів. Їхня імперативність та сила в ситуації активізованості, здатна відвертати зустрічні організаційні зусилля, а контроль над ними вимагає використання технологій, що зачіпають глибинно-психологічні рівні свідомості.

Арсенал міфологічних утворень, які актуально присутні або потенційно вірогідні в соціальному просторі сучасного українського суспільства, є досить великим і маловивченим. Такі

міфи можуть бути пов'язаними з певними політичними утвореннями, що ведуть свою історію з минулого. Релігійні міфи теж задають свій поділ в соціальному просторі. Багато важать різні етнічні міфи, що проводять демаркаційні лінії за ознакою належності до певної етнічної групи. Регіональній міфології і регіональному поділу належить при цьому особливе місце. Регіон тут розуміється не як адміністративна одиниця, а як певна спільнота, поєднана спільним міфом. Найгрубіший з цих поділів – це Схід і Захід України. Але з легкістю актуалізується Донецька, Слобожанська, Галицька, Кримська, Таврійська регіональна міфологія [Бевзенко]. А з нею і соціальні спільноти та відповідні соціальні практики. Дію регіональної міфології не завжди легко помітити на соціальній поверхні та ідентифікувати саме як дію міфу, що активізував відповідні рівні свідомості та відповідну логіку поведінки. Аргументація своєї особливості, відмінності, а часом і переваг перед іншими регіонами, як правило, вибудовується в руслі раціональних аргументів. Регіон починає демонструвати ознаки самоорганізаційної соціальної структури (спільноти) коли поживається феномен регіонального ренесансу. Яке змістове наповнення тих міфів, що латентно структурували українське суспільство та окремі регіони України в останні роки? Визначальними були два міфи: «Порятунок на Заході», «Порятунок на Сході». Соціальну поведінку, що відповідає цим двом міфам, можна ідентифікувати за домінуванням інноваційної та консервативної компоненти відповідно. Прив'язка до певної географії відповідних «проектів порятунку» - на Заході або в Росії зараз стає все менш затребуваною. З часів Помаранчевої революції дедалі більше актуалізуються регіональні міфи в східних, західних та південних регіонах як конкуренте міфологічне середовище стосовно головного міфу Майдану. Отже, політтехнології – лише спосіб актуалізувати міфологію, що латентно присутня в даному соціальному середовищі та зберігається в глибинах історичної пам'яті та колективного несвідомого.

3.3.5. Прикладні аспекти створення консолідуючого національного міфу в дискурсивних практиках представників мультикультурних регіонів

Для сучасної України проблематичною виглядає консолідація суспільства на основі ідентифікації з видатними діячами в галузі державотворення, релігійності та мистецтва, які б визнавались всіма проявами. Тому виникає необхідність вивчення ідентифікаційної матриці видатних особистостей етнокультурної спільноти як основи національної міфотворчості в різних регіонах країни. Особливо це важливо для сучасної молоді.

Дослідження виконувалось на студентській вибірці з трьох регіонів України: західного, центрального та південного. Загальна кількість респондентів склала 600 осіб, відповідно по 200 осіб з кожного регіону. До дослідження залучались студенти третіх-п'ятих курсів спеціальностей «соціальна психологія», «філософія», «культурологія», «політологія», тобто, майбутні фахівці з проблематики консолідації українського суспільства. Дослідження складалося з двох етапів. Перший етап – складання списку найбільш значущих подій в історичному шляху України. Треба було назвати загалом 15 подій з минулого, теперішнього і майбутнього України. Другий етап – передбачав наступну інструкцію: «Назвіть, будь-ласка, видатних представників України, які втілюють певний культурний тип і вплинули на традиційну ментальність. Розподіліть постаті діячів згідно з наступними архетипами: Мудрець, Авантюрист, Святий, Простак, Жертва, Герой, Зловмисник, Митець». Результати узагальнення відповідей респондентів дозволили зробити певні припущення стосовно етнокультурного міфотворчого потенціалу студентів різних регіонів, що в свою чергу уможливорює синтезування спільної для цих регіонів ідентифікаційної матриці видатних особистостей. Аналіз основних результатів дослідження виглядає наступним чином.

Київський регіон. Жителі київського регіону вважають найбільш значущою для становлення української ментальності II

Світову Війну (77%), а другою за значущістю – Помаранчеву революцію (69%), третє місце посідає проголошення незалежності України (67%) в 1991 р.

Не дивлячись на те, що київський регіон у власному баченні української історії дуже високо ставить подію Помаранчевої революції, її результат – інавгурація президента В. Ющенка займає одне з останніх місць. Відносно цього виникає гіпотеза, що підйом пасіонарності народу у формі містерії-карнавалу є більш значущим ніж постать та особистісні якості конкретного лідера.

Стосовно оцінки політичних курсів державних діячів, то представники теперішньої влади та Й. Сталін вважаються в київській вибірці в рівній мірі зловмисниками, тож дійство на Майдані може відображати стару колективну травматизацію ще зі сталінських часів. При цьому постать В. Ющенка розглядається в якості простака під час його президентства, що з одного боку може свідчити про недостатню енергійність та рішучість дій по відстоюванню ідеалів Помаранчевої революції, а з іншого – сигналізувати про семантику щасливого випадку, що привів його на вершину піраміди влади (архетип Ємелі та золотої рибки).

Головними темами обраних подій були:

1. Питання життя та смерті (Світова Війна – 77%, Голодомор – 52%);
2. Точки ініціації у «самостійність» (Хрещення Русі – 57%, Помаранчева революція – 69%, проголошення Незалежності – 67%).

Фігури Мудреця та Митця (Г. Сковорода, Т. Шевченко) позиціонують для жителів київського регіону якості духовних провісників, народної аристократії, бродячого філософа, педагога-психолога (Г. Сковорода), народного трибуна та поета-пророка (Т. Шевченко), які парадоксальним чином включають семантичне поле соціальної маргіналізації. Але вони викликають певні аналогії з ідеями Платона про філософів та ідеальну державу, на чолі якої стоїть еліта – так звана духовна аристократія (аристо- «кращий»,

крат – «правитель»). Серед державотворців київські студенти назвали Ярослава Мудрого – 18%.

Оскільки більшою мірою в якості митців обрані постаті з минулого, це може означати ностальгію за «золотими часами», проте сучасність також наявна й презентована авантюристами, наприклад, мером м. Києва Л. Чорновецьким.

Одеський регіон. Найбільш значущою подією для одеського регіону стала Конституція України 1996 року (76%), за нею з невеликим відривом стоїть проголошення Незалежності України (72%). Третьою за значущістю подією є Друга світова війна (66%). Показовим є те, що для жителів одеського регіону, Помаранчева революція за кількістю згадок посідає лише п'яте місце (47%) порівняно з київською вибіркою (69%). Хоча подія «проголошення Незалежності України» в оцінці жителів одеського регіону випереджає за значущістю її оцінку київським регіоном (відповідно 72% і 67%). Таким чином, можна припустити, що для південної України більш значущою є цінність свободи й незалежності, але без «революцій». Тобто, менталітет цього регіону тяжіє до самодостатності, яку нікому не потрібно доводити, тому що вона є в самій природі людини.

Отже, порівняно з Київським регіоном, основні події, обрані одеською вибіркою у якості найбільш значущих в історії України, несуть месидж: «гарантія прав людини на свободу і самобутність», а не ідею «боротьби життя та смерті». Хоча II Світова війна посіла третє місце серед найбільш значущих подій (це все ж-таки на 10% менше ніж в київському регіоні), Голодомор згадується лише у 42% випадків проти 52% у київській вибірці.

Основними фігурами, обраними одеськими респондентами у якості мудреців є Ярослав Мудрий (38%) та Г. Сковорода (25%). Безумовну першість серед митців отримав Т. Шевченко (43%).

Львівський регіон. Найбільш значущими подіями з точки зору львівської вибірки стали «проголошення Незалежності України» - 65% та «II Світова війна» – 62%. Третє місце посіла «Помаранчева революція» – 58% і поруч з нею перебувають

«президентські вибори-2010 Янукович-Тимошенко» – 54%. Мабуть, з точки зору львівської спільноти – це логічне продовження Помаранчевої революції. Слід відзначити, що II Світова війна знову опинилась у першій трійці найбільш значущих подій, як і в одеській та київській вибірках (в київській – перше місце, у львівській – друге, в одеській – третє). Це консолідує українське студентство, хоча кожний регіон напевно має різне уявлення про культурно-історичні смисли та «уроки» цієї події. Цією проблематикою, на наш погляд, слід зайнятися більш детально.

Серед мудреців з точки зору львівських студентів названі Г. Сковорода (18%), Ярослав Мудрий (17%). Решта – мають дуже малий відсоток. Героями є С. Бандера (8%), Б. Хмельницький (9%). Серед митців традиційно названі Т.Шевченко (23%), Леся Українка (15%). Причому знов-таки оприявнюється зацікавленість гендерною проблематикою.

Загальна картина по трьох вибірках вимальовується наступним чином: Помаранчева революція більш значущою виступає для київського регіону – 69%, у львівському регіоні їй віддали перевагу 58%, в одеському – лише 47%. Це свідчить про те, що «революційні» настрої різною мірою присутні в цих регіонах. Причому пасіонарність спадає у напрямку до заходу і півдня. Проголошення Незалежності більш важливим виступає для одеського регіону – 72%, значущість цієї події знижується відповідно у київському – 67% та львівському – 65%. Це, мабуть, свідчить про підкреслено волелюбний та незалежний дух одеської спільноти. Своєрідним проявом цікавості до індивідуальностей та їх протистояння є високий рейтинг події «президентські вибори-2010 Янукович-Тимошенко» – 54% у львівському регіоні.

Таблиця 1

Київський регіон	Одеський регіон	Львівський регіон
1. II Світова Війна (77%) 2. Помаранчева революція(69%) 3. Проголошення незалежності України (67%)	1. Конституція України 1996 року (76%) 2. Проголошення Незалежності України (72%) 3. Друга світова війна (66%)	1. Проголошення Незалежності України (65%) 2. II Світова війна (62%) 3. Помаранчева революція (58%); Президентські вибори-2010 Янукович-Тимошенко (54%)

Найбільш значущі події в історії різних регіонів України на думку студентства

Такі важливі події як Чорнобильська катастрофа, Голодомор опинилися поза першою трійкою головних подій України з точки зору студентства. Це, на наш погляд, обнадійлива тенденція – молодь не ідентифікує себе з позицією жертви. Окремий аналіз може бути проведений стосовно релігійних та духовних пріоритетів України як їх бачать студенти різних регіонів, зокрема, Хрещення Русі в одеській вибірці отримало 63%, в київській – 57%, у львівській – 29%.

Конструювання ідентифікаційної матриці видатних особистостей етнокультурних спільнот різних регіонів України дозволило окреслити спільне міфотворче поле, яке стосується пріоритетних подій та яскравих постатей української історії. Загалом, серед державотворців об'єднує регіони Ярослав Мудрий (одеський (38%), київський (18%) та львівський (17%)). Безумовним лідером в галузі мистецтва виступає Т. Шевченко, підтвердженням цьому є наявність події народження Т. Шевченка в загальному списку подій у кожному регіоні. Свого тлумачення й аналізу вимагає II Світова війна як психологічна подія, пов'язана з родовою пам'яттю молоді різних регіонів. Дійсно, в кожному з них

були свої герої цієї події. Без сумніву, об'єднуючим стрижнем молоді усіх регіонів є проголошення Незалежності України.

Країна Україна в єдності й процвітанні – це мінливий знак, що має різний зміст в різних дискурсивних артикуляціях. Простір репрезентації цього мінливого знака або принцип прочитання певної знакової ситуації – це ресурс для створення консолідуючого національного міфу. Таким чином, міф, з одного боку, – це суб'єктивне уявлення про реальність, а з іншого, цей суб'єктивізм є неунікним й констатуючим, тому що встановлює необхідний горизонт для соціальних дій колективного та індивідуального суб'єкта. Отже, консолідуючі міфи про країну, націю, майбутнє уможливають національну політику й забезпечують різні політичні сили тією платформою, відносно якої вони можуть самовизначатися.

Отже пропонуємо нам підхід: оприятити етнокультурну міфотворчість українців в якості умови створення консолідуючого національного міфу дозволив визначити та проінтерпретувати міфи різних соціальних суб'єктів як певну суб'єктивну реальність, яка має на увазі в дискусіях та соціальних діях.

3.3.6. Практика соціально-психологічного тренінгу національного міфотворення

Центральним для нас було запитання, яким чином учасники серії тренінгів «Дискурсивні практики національного міфу в мультикультурних регіонах» наповнюють власним змістом загальнонаціональний міф, намагаючись ствердити своє особливе психологічне розуміння нації в дискурсі та системних розстановках. Пам'ятаючи, що інформація в дискурсивних практиках та в ході опрацювання групового несвідомого не тільки передається й приймається, а й формується, ми сподівалися, що інтерпретація регіональних міфів активізує етнокультурний міфотворчий потенціал учасників тренінгів і це прискорить, таким чином, процес синтезування консолідуючого національного міфу України.

Творча співпраця учасників тренінгів відбувалася за наступним алгоритмом:

I етап. З колективних створених наративів центрального, південного та західного регіонів «Я в українському минулому, майбутньому та сьогодні» група виокремлювала значення, які, по-перше, здатні об'єднати ці регіони, по-друге, є характерними, специфічними для окремих регіонів та, по-третє, ті, які акцентують на нездійсненності певних цінностей в якості здобутків України (тобто потенційні здобутки, за умови подолання перш за все внутрішніх перешкод). Таким чином, оприявнились вузлові точки дискурсу – привілейовані знаки, порівняно з іншими значеннями (можливими) у дискурсивних практиках даної групи.

II етап. З'ясування того, як інші дискурси (наприклад, етнічні автостереотипи та гетеростереотипи (прислів'я, приказки, анекдоти, легенди та ін.)) подають виявлені на попередньому етапі привілейовані знаки, в тому числі альтернативними способами. Мається на увазі: по-іншому розставляючи позитив та негатив у їх змісті, тобто наділяючи іншими смислами, з врахуванням їх взаємодії та взаємоперетину, творчого синтезу в спільному новому міфологічному тексті: міфологемі, наративі. Фасилітувався вихід на рівень міфологічного наративу «Єдність України», де були б присутні архетипічні символи-медіатори.

III етап. Повернення до дослідження конкуруючого змісту конкретних дискурсивних значень, що постали в різних регіонах, на першому етапі в контексті семантики міфологічного наративу про Україну з його консолідуючими архетипними символами й смислами. На цьому етапі приділяється увага побоюванням, недовірі, страхам та «витісненим» значенням, фасилітувалося повернення в міфотворчий процес тих неправильно використаних енергій, які зазвичай постають як комплекс меншовартості українців. Ведучий спонукав учасників до чесного й сміливого погляду на можливість «переведення» негативних міфологем («парціальних особистостей» в національному «Я»), у їх позитивну іпостась (використовувалися прийоми ампліфікації міфологічних

образів, психосинтезу). На цьому новому, спільно досягнутому рівні усвідомлення можливостей етнокультурної міфотворчості група підходила до конфліктних дискурсивних формацій. Пропонувалося озвучити їх кілька разів, шукаючи можливості медіації в асоціаціях, інтертекстуальності, пастіші, палімпсесті й інтуїтивних відчуттях. На цьому етапі учасники вдавалися до системних розстановок, які оприявнювали глибші рівні групового індивідуального, що на них зароджувалась конфліктність в культурно-історичному просторі українців, в тому числі внутрішні конфлікти як ресурс самоздійснення національного «Я». Зазвичай група доходила висновку, – що цілком можливо через те, що на дані «точки зростання» й зони найближчого розвитку в несвідомому українського загалу не було звернено належної уваги, й виникли зовнішні перешкоди на історичному шляху України, внутрішні й зовнішні «вороги», «недоля» у вигляді «злиднів», не дивлячись на всіляко сприяючі процвітанню геокліматичні умови?

IV етап. Системні розстановки найбільш яскравих постатей української історії, до яких спрямовано питання, прохання дати пораду щодо сьогоdnішнього стану речей, шляхів до гармонійного розвитку українського суспільства в особах конкретних людей як суб'єктів власного життя, що прагнуть внутрішньої цілісності, зв'язку з власними родовими коренями, впевненого погляду в майбутнє, розкриття власного потенціалу людяності та духовності. Серед видатних українців називали Ярослава Мудрого, Володимира Великого, Володимира Мономаха та (як данина регіональній міфології Одещини) Дерибаса.

V етап. Повернення до дискурсивних практик на новому рівні – як спосіб інтеграції в свідомість напрацьованого несвідомим ресурсу. Розгляд феноменів «національний характер», «національна ідея» і т. ін. з метою вдосконалення дискурсу про них, враховуючи різноманіття їх змістового наповнення в різних політичних й регіональних ментальностях. З'ясування, наприклад, як, де й коли західноукраїнський політичний дискурс та політичний дискурс Сходу та Півдня України конкурують у визначенні поняття

«українськість», «патріотизм» та «український патріотизм», «патріот України», «Україна як образ майбутнього духовного, душевного й тілесного ладу».

VI етап. Вивчення того, як трансформується кожний з регіональних дискурсів щодо обговорюваних понять, аналіз оновлених репрезентацій та артикуляцій думок учасників обговорення як суб'єктів цього дискурсу, внаслідок того, що вони привнесли в процес групової міфотворчості альтернативні міфологеми. Фасилітація, усвідомлення думки про те, що в минулому тільки враховуючи виключені можливості, уможлиблюється визначення соціальних наслідків озвучених на тренінгу дискурсивних конструкцій. З'ясування того, що дискурс – не ідеальна позачасова форма, а фрагмент історії, який накладає власні обмеження на спосіб думання, пропонує свій поділ інформації на частини, свої трансформації смислу, специфічні виміри темпоральності.

VII етап. Підняття над озвученими думками, відкриттями й катарсисами на міфотворчий рівень синтезу різноманітних тлумачень майбутнього України в архетипних образах, символах. Спроба уявити себе як автора-міфотворця в українському минулому та сьогодні й сміливо вступити в майбутнє, знайшовши своє місце у груповій композиції «Україна: єдність і процвітання». Побудовування живої скульптури, психодраматичні техніки групової консолідації.

Таким чином, національний міф у антропосеміотичному значенні – це, перш за все, колективна оповідь про важливі природні, культурно-історичні та соціально-політичні події, яка виконує роль сакрального наративу етносу чи кількох етнічних спільнот, об'єднаних в національну державу.

Головні складові національного міфу - це засновницькі міфи (пояснення етногенезу – «хто ми», «звідки родом»), міфи спадкоємності і державності (для України це посилення на традицію Київської Русі, Галицько-Волинської держави, козацької держави, УНР як історичних легітимацій української державності), міфи

національного характеру (українці заявляють про власну європейськість, прихильність до цінностей релігійності, демократії, хазяйновитості), міфи «золотого віку» нації, мовні міфи, міфи національної боротьби, визволення та відродження.

Завданням політичної еліти є модернізація політичної системи України, для чого необхідно сформуванню цілісної системи, ціннісних орієнтацій суспільства, концептуальним ядром якої має бути власна національна ідея. Головний принцип формування цієї системи ціннісних орієнтацій полягає в урахуванні інтересів усіх верств суспільства, всіх етнічних спільнот, що населяють Україну, а отже – передбачає охоплення всіх сфер економічного, інтелектуального й духовного життя суспільства.

По суті йдеться про національну ідеологію, за допомогою якої можна було б формувати нові змісти національної свідомості в глобалізованому світі. У зв'язку з цим подальші дослідження можуть стосуватися психологічної складової політики мультикультуралізму в процесі регіональної консолідації. Тим більше, що сучасні дослідження свідчать про те, що ні регіональної консолідації, ні національної єдності в українському суспільстві поки що немає. У зв'язку з цим слід визначитися серед принаймні трьох типів політичних націй, які можуть бути основою для консолідації. Йдеться про мультикультурний, територіальний та етно-ядерний тип, кожний з яких має міфотворчий ресурс в українському суспільстві.

Післямова

Даний методичний посібник був спрямований на формування навичок здійснення індивідуальної авторської міфотворчості, які можуть бути задіяні в ході спільнотворчої діяльності, зокрема, спільного вчинку синтезування консолідуючого національного міфу, які послідовно формуються та розвиваються в межах концепції актуалізації етнокультурного міфотворчого потенціалу особистості. Парадигма етнокультурної міфотворчості в соціальній психології цікава насамперед тому, що передбачає інтеграцію теоретичних і прикладних досліджень шляхом застосування психологічного інструментарію для вирішення актуальних соціальних проблем (розповсюдження знань стає каталізатором соціальних процесів). Акцентування міждисциплінарного полікультурного дискурсу підживлює в цій парадигмі сіть взаємовідносин та історично змінних контекстів. З іншої соціокультурної позиції відкриваються й інші горизонти, внаслідок цього особистість є результатом соціальних комунікацій, а множинність «Я» тлумачиться як феномен, зумовлений різноманіттям цих комунікацій. Актуальними є діалог, комунікація й конвенція як прояви інтерсуб'єктивності, в якій оприявнюється істина. В просторі постмодернізму між собою змагаються тексти та думки, а не автори. Етнокультурна міфотворчість суб'єкта – це процес створення суб'єктивного міфологічного простору (індивідуального авторського міфу), який корелює з певним типом культурно-історичного, етносоціального та екзистенційного досвіду. Саме створення індивідуального авторського міфу як трансцендентний акт цілісного самоосягнення власного призначення задовольняє потребу культурно-історичного освоєння часу, розгортання потенціалу особистості як суб'єкта історії.

Формування етнічної ідентичності на основі парадигми етнокультурної міфотворчості в соціальній психології можливе при врахуванні наступних положень:

- Процес трансформації етнічних культур не повинен зводитися до простого кон'юктурного «осучаснення» архаїчних елементів традиційної культури, а скоріше покликаний актуалізувати

культурно-історичний потенціал особистісного розвитку та самореалізації сучасників.

- Трансформація етнічної ідентичності особистості в умовах культурної глобалізації позначена взаємодоповнювальними тенденціями, а саме міфологізацією етнічної ідентичності й індивідуальним авторським міфотворенням.

- Якщо розглядати буття суб'єкта в культурі як реалізацію несвідомих культурних «першооснов» - архетипів і одночасне ствердження себе як автора-інтерпретатора культурного тексту, то стає природною етнокультурна міфотворчість особистості, тобто оперування культурно обумовленими поняттями-образами у пізнанні зовнішнього та внутрішнього світу та створення суб'єктивного міфологічного простору, який корелює з екзистенційним досвідом особистості та сприяє самоконструюванню «я».

- Саме у суб'єктивному міфологічному просторі особистості відбувається моделювання можливого майбутнього етнічної спільноти: це органічно співвідноситься з творчістю індивідуальних цінностей та трансляцією їх в ціннісно-смісловий простір культури. Таким чином, формування етнічної ідентичності шляхом етнокультурної міфотворчості особистості відповідає запитам саморозвитку представників молодого покоління, яке покликане відповісти власною життєтворчістю на виклики культурної глобалізації

Наукове видання

Яремчук Оксана Василівна

**Соціальна психологія:
сучасні розробки**

Навчально-методичний посібник

Підп.до друку 17.12.2014. Формат 60x84/16.

Ум.друк.арк. 12.56. Тираж 50 пр.

Зам. №1128.

Видавець та виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Свідоцтво ДК № 4215 від 22.11.2011 р.

Україна, 65082, м. Одеса, ву. Єлісаветинська, 12

Тел.: (048) 723-28-39, E-mail: druk@onu.edu.ua